

ISSN 0203—9494

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

24
1981

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР
ЛЬВІВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. ІВ. ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

ВИПУСК 24

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Видається з 1970 року

Л Ь В І В
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
1981

ББК 80
8И
П78

У збірнику висвітлено актуальні питання історії зарубіжних слов'янських народів, їх історичних зв'язків та співробітництва з народами Радянського Союзу. Вміщені статті, присвячені 1300-річчю утворення Болгарської держави. Значна увага приділена питанням соціалістичного будівництва в зарубіжних слов'янських країнах, розвитку в них марксистсько-ленінської історіографії.

Для наукових працівників, викладачів і студентів, пропагандистів, вчителів.

В сборнике освещены актуальные вопросы истории зарубежных славянских народов, их исторических связей и сотрудничества с народами Советского Союза. Помещены статьи, посвященные 1300-летию образования Болгарского государства. Значительное внимание уделено вопросам социалистического строительства в зарубежных славянских странах, развитию в них марксистско-ленинской историографии.

Для научных работников, преподавателей и студентов вузов, пропагандистов, учителей.

Редакційна колегія: доц., канд. іст. наук В. П. Чорній (відп. ред.), доц., д-р філол. наук К. К. Трофимович (заст. відп. ред.), доц., канд. іст. наук М. Г. Крикун (заст. відп. ред.), доц., канд. філол. наук О. І. Грибовська (відп. секр.), проф., д-р іст. наук І. М. Гранчак, чл.-кор. АН УРСР, проф., д-р філол. наук Г. Д. Вервес, проф., д-р іст. наук А. Ф. Кізченко, доц., канд. філол. наук В. А. Моторний, проф., д-р іст. наук І. М. Теодорович, проф., д-р філол. наук П. П. Чучка.

Адреса редакційної колегії: 290000, Львів-центр, вул. Університетська, 1, держуніверситет, кафедра історії південних і західних слов'ян, тел. 79-73-29.

Редакція історико-філологічної літератури

П 70202-071 516-81 460100000
M225(04)-81

© Видавниче об'єднання
«Вища школа», 1981

ДО 1300-РІЧЧЯ БОЛГАРСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

*Г. Я. ЧЕРНЯВСЬКИЙ, проф.,
Харківський інститут культури*

РОЗРОБКА В. І. ЛЕНІНИМ ПРОБЛЕМ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ В БОЛГАРІЇ ПІД ВПЛИВОМ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ — ПОЧАТОК МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ БОЛГАРІЇ

Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції активізувався революційний рух в усьому капіталістичному світі, зокрема в Болгарії. В. І. Ленін уважно стежив за революційним процесом у країні, визначав його загальні та специфічні риси, допомагав болгарським революційним соціал-демократам — тісним соціалістам, а потім — комуністам виробити правильну політичну лінію у класовій боротьбі. Стислі, глибоко наукові оцінки В. І. Леніним революційного піднесення в Болгарії започаткували марксистсько-ленінську історіографію новітньої болгарської історії. «З ім'ям Леніна, з його вченням зв'язані всі видатні революційні події ХХ століття. Немає і не може бути марксизму без того нового, що вніс у його розвиток Ленін», — зазначено у постанові ЦК КПРС про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна [2]. Це положення повною мірою стосується ленінського аналізу революційного руху в Болгарії.

Питання про оцінку В. І. Леніним подій у Болгарії після Жовтневої революції досліджувалось у ряді праць болгарських і радянських дослідників [5; 9; 13; 14; 18 та ін.]. Особливо це стосується такої актуальної проблеми, як зв'язки В. І. Леніна з болгарським революційним рухом. В історіографічному ж плані це питання ще не розроблене, зокрема не з'ясовано, якими джерелами користувався В. І. Ленін при вивченні визвольної боротьби болгарського пролетаріату та селянства. Певною мірою заповнити цю прогалину — завдання даної статті.

Як свідчать документальні матеріали, інформацію про класову боротьбу в країні В. І. Ленін черпав з трьох основних каналів. Першим з них були радянські, зарубіжні і міжнародні періодичні видання. З листопада 1917 по червень 1923 рр. у центральних радянських газетах було опубліковано близько 600 матеріалів про Болгарію. Серед них статті та виступи керівних діячів БКП В. Коларова, Г. Димитрова, Х. Кабакчиева, радянських партійних діячів і журналістів, повідомлення про поразку Болгарії в першій світовій війні, про наростання рево-

люційного руху і Солдатське повстання у вересні 1918 р., про розвиток революційної кризи після закінчення війни, про I з'їзд БКП і розвиток її діяльності, успіхи партії в боротьбі за маси, страйкові та інші виступи пролетаріату. Значна увага в радянських газетах приділялась внутрішній політиці самостійного уряду Болгарського землеробського народного союзу (БЗНС) на чолі з О. Стамболійським. У кількох статтях розповідалось про реформи уряду, але в цілому демократичний характер цих заходів недооцінювався, увага фіксувалась на антикомуністичних заявах тих або інших урядових діячів, а соціальна суть влади визначалась звичайно як «режим куркульства» [8, 8 лютого 1922]. В цьому радянська преса керувалась оцінками, даними в документах і пресі БКП. Особливо широко в центральних радянських газетах висвітлювалось перебування в Болгарії армії генерала Врангеля, заходи уряду проти білих генералів у зв'язку з розкриттям їх змови з реакцією, рух за повернення солдат і козаків на батьківщину. Загалом радянська преса давала досить широку і вірогідну інформацію про внутрішнє й міжнародне становище Болгарії.

Понад 180 документів, статей та інших матеріалів про революційний рух, економічне та соціально-політичне становище країни було опубліковано у міжнародних і радянських журналах за 1917—1923 рр. На їх сторінках читачі ознайомилися з програмною декларацією, прийнятою I з'їздом БКП [12, 1919, № 4, с. 503—514], резолюцією II з'їзду БКП про внутрішнє і міжнародне становище країни і завдання Комуністичної партії [12, 1920, № 15, с. 3333—3338], статтями керівників БКП, документами Комінтерну і Балканської комуністичної федерації.

Усі ці матеріали у сукупності були ґрунтовною документально-фактичною основою, яка давала змогу В. І. Леніну всебічно знайомитись із становищем у Болгарії.

Другим каналом інформації були особисті зустрічі В. І. Леніна з діячами болгарського революційного руху, передані або надіслані йому документальні матеріали та листи з Болгарії. Так, наприкінці 1918 р. у Москві В. І. Ленін зустрівся з С. Л. Гольдштейном, членом партії тісних соціалістів з 1908 р., який розповів про антивоєнну діяльність тісних соціалістів у роки війни. Він розкрив передумови й хід Солдатського повстання і висловив думку про можливість нового революційного піднесення*. Судячи зі змісту статті С. Л. Гольдштейна, опублікованої в «Правде», у цей час він не допускав ще тих лівацьких помилок, за які був підданий наприкінці 1919 р. (після повернення до Болгарії) гострій, справедливій критиці Д. Бла-

* С. Л. Гольдштейн у своїх спогадах писав, що В. І. Ленін запропонував йому написати одну-дві статті про болгарські справи для «Правды» [7, с. 89]. Під заголовком «Революційний рух у Болгарії» стаття С. Л. Гольдштейна була опублікована 4 січня 1919 р. Зміст її дає можливість судити про характер інформації, повідомленої В. І. Леніну.

госевим [4]. Отже, його повідомлення носило об'єктивний характер.

На початку 1919 р. болгарський революціонер С. Черкезов передав В. І. Леніну лист Д. Благоєва і комплект газети «Работнически вестник» [6, с. 363—364]*. Через декілька місяців Голова Раднаркому УРСР повідомив по телефону В. І. Леніна, що XXII з'їзд БРСДП (т. с.) оголосив себе I з'їздом БКП і що в найближчий час через Одесу будуть надіслані матеріали з'їзду [17, ф. 2, оп. 1, спр. 307, арк. 39].

Напередодні II конгресу Комінтерну, 5 червня 1920 р., В. І. Ленін звернувся до діячів Інтернаціоналу з проханням дати доповнення до первісного начерку своїх тез з національно-колоніального питання і відгуки про нього. Леніна, зокрема, цікавив досвід балканських партій [1, т. 41, с. 153]. 10 червня представник БКП І. Недялков (Шаблін) надіслав В. І. Леніну свої зауваження. Він показав наслідки світової війни для балканських країн, поділився досвідом пропагандистської діяльності БКП серед національних меншостей і біженців [13, с. 121].

14 серпня 1920 р. В. І. Ленін мав розмову з видатним діячем БКП, головним редактором газети «Работнически вестник» Х. Кабакчієвим, який прибув до Москви на II конгрес Комінтерну. В. І. Ленін цікавився становищем у Болгарії і на Балканах після війни. Перед зустріччю він прочитав рукопис статті Кабакчієва «Болгарія після імперіалістичної війни», надісланий до редакції журналу «Коммунистический Интернационал» [10, 1920, № 14, с. 2821—2830]**. Очевидно, у розмові порушувалися ті ж питання, що і в статті: про втрати країни, тяжкі умови Нейського мирного договору, про спад впливу правих соціал-демократів, про діяльність БКП по підготовці робітничого класу до завоювання влади. Разом з тим БЗНС і його уряд характеризувалися Кабакчієвим однобічно, а сам Землеробський союз — як партія сільської буржуазії [10, 1920, № 14, с. 2828]. Кабакчієв розповів В. І. Леніну про агітаційно-пропагандистську діяльність БКП, про видання оригінальної та перекладної марксистської літератури. За проханням В. І. Леніна, Х. Кабакчієв передав йому ряд книг і брошур, виданих БКП в 1919—1920 рр. [7, с. 293—295]. Через декілька днів відбулась друга розмова болгарського делегата з В. І. Леніним, в ході якої вождь революції знову виявив глибокий інтерес до революційної боротьби в країні [7, с. 295].

Наприкінці лютого 1921 р. В. І. Ленін мав зустріч з Г. Дмитровим, який незадовго перед тим прибув до Москви. Г. Дмитров згадував***, що В. І. Ленін поставив перед ним велику кількість питань, пов'язаних із внутрішньополітичним і міжна-

* Текст листа, на жаль, невідомий.

** Незабаром у журналі було вміщено ще одну статтю Х. Кабакчієва [11].

*** Спогади були написані в січні 1940 р. за зробленими безпосередньо після розмови замітками, які довгий час вважалися втраченими [6, ф. 146,

родним становищем Болгарії: його цікавили роль монархії та буржуазних партій, становище іноземного капіталу, армія Врангеля, яка знаходилась на болгарській території. Ряд питань було присвячено діяльності БКП, Землеробському союзові, настроям у середовищі робітничого класу і селянства, ставленню трудящих мас Болгарії до Радянської Росії. На найскладніші питання Г. Димитров пообіцяв дати додаткові відповіді. У ході розмови В. І. Ленін час від часу робив записи [7, с. 328—329].

На жаль, інші відомості про зустрічі Г. Димитрова з В. І. Леніним не збереглися. Про те, що ці зустрічі відбувалися, свідчать такі слова біографа Г. Димитрова С. Благоєвої: «Потім були інші зустрічі... Завжди, коли приїжджав, викликав і докладно розпитував» [6, ф. 141, оп. 1, спр. 167].

Третім каналом, з якого В. І. Ленін одержував необхідну інформацію про Болгарію, була література болгарською мовою. Про неї дізнаємося з Каталога бібліотеки В. І. Леніна у Кремлі. Основну частину літератури становили книги і брошури, передані Х. Кабакчієвим. Серед них дві праці Д. Благоєва («Книжка для малозаможних» і «Соціал-демократія проти війни»), чотири брошури В. Коларова («Більшовицька Росія», «Маски геть!», «Хто виграє від війни», «Російська Червона Армія»), праця Г. Димитрова «Завдання робітничих профспілок», дві брошури Х. Кабакчієва («Винуватці катастрофи» і «Занедбані ідеали»), праця Л. Кандева «Система освіти в Російській Радянській Республіці». Особливо великого значення В. І. Ленін надавав брошурам з текстом документів БКП — Програмної декларації, прийнятої І з'їздом партії, «Общинної і окружної програми Болгарської комуністичної партії (тісних соціалістів)», затвердженої Вищою партійною радою у вересні 1919 р., а також «Лозунгів і програми робітничої соціал-демократичної партії (тісної)». Крім цього, в особистій бібліотеці В. І. Леніна були брошури з перекладами ленінських праць на болгарську мову («Держава та революція», «Чергові завдання Радянської влади» та ін.), а також Конституція РРФСР. По них В. І. Ленін мав змогу робити висновки про пропаганду болгарськими комуністами революційної теорії, стратегії і тактики партії більшовиків, досвіду Радянської держави [3, с. 104, 599—600].

Про увагу В. І. Леніна до цієї літератури розповідав Х. Кабакчієв. Він згадує, що під час другої зустрічі, яка відбулась через декілька днів після передачі болгарської літератури, В. І. Ленін дав високу оцінку болгарській агітаційній літературі [7, с. 295].

Х. Кабакчієв згадував також про прохання В. І. Леніна надіслати йому болгарсько-російський словник. (З приводу цієї книги В. І. Ленін звертався і в бібліотеку: «Прошу мені пошу-

оп. 2, спр. 468]. У зв'язку з цим, незважаючи на дуже тривалий період, що відокремлює розмову від розповіді про неї, ці спогади можна розглядати як вірогідне джерело.

кати словник болгарсько-російський» [15, 1927, 20 січня]). Не знайшовши потрібного словника, через півроку Г. Дмитров передав В. І. Леніну болгарсько-французький словник П. Маркова з надписом: «Нашому любимому учителю і незамінному вождю всесвітньої пролетарської революції товаришу Леніну — від ЦК Б. К. Партії. За ЦК Г. Дмитров. Москва. 5. III. 1921» [3, с. 601].

Про пильну увагу В. І. Леніна до Болгарії свідчить також наявність у його особистій бібліотеці атласу «Болгари у своїх історичних, етнографічних і політичних кордонах», виданого в 1917 р. [3, с. 596].

Отже, у своїх оцінках і висновках щодо політичного становища в Болгарії наприкінці першої світової війни і після неї, класової боротьби в країні, революційної діяльності БРСДП (т. с.), а потім БКП(т. с.) В. І. Ленін спирався на ґрунтовні і в комплексі вірогідні джерела.

Аналіз наявних матеріалів свідчить про те, що В. І. Ленін багато уваги приділяв Солдатському повстанню 1918 р. в Болгарії. У доповіді на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської Ради і громадських організацій 22 жовтня 1918 р. ця подія була визначена ним як революція [1, т. 37, с. 106], а Болгарія названа першою в числі країн, що ніколи не були такими близькими до революції, як у той момент [1, т. 37, с. 505]. Найбільш розгорнутий аналіз подій у Болгарії даний В. І. Леніним у промові про міжнародне становище на VI Всеросійському з'їзді Рад 8 листопада 1919 р. [1, т. 37, с. 150]. Суворі умови Салонікського перемир'я, підписаного 29 вересня 1918 р., які, за ленінським визначенням, «дорівнюють окупації», пов'язувалися в першу чергу з Солдатським повстанням. Двічі В. І. Ленін назвав той устрій, який прагнули встановити керівники повстання Р. Даскалов і О. Стамболійський, селянською республікою [1, т. 37, с. 152]. Отже, Ленін позитивно оцінив дії керівників БЗНС, на відміну від болгарських революційних соціал-демократів — тісних соціалістів, які догматично поставилися до Землеробського союзу, відмовившись від пропозиції Стамболійського про спільні дії обох партій з метою встановлення республіки. Ленінська оцінка цієї республіки як селянської вказує на рушійну силу Солдатського повстання і свідчить про визнання трудящим селянством Болгарії революційних методів перебудови суспільства. Дії збройних сил Антанти, яка, за висловом В. І. Леніна, лютувала з приводу Болгарії [1, т. 37, с. 153], зв'язувалися в першу чергу з можливістю революціонізуючого впливу болгарських подій на солдатів — «тут солдати розкладаються, коли вони зустрічають революцію» [3, с. 153].

У виступі 22 жовтня 1918 р. В. І. Ленін проаналізував умови Салонікського перемир'я з іншого боку — йшлося про можливість інтервенції країн Антанти проти Радянської Росії через територію Болгарії та Румунії [1, т. 37, с. 112].

В. І. Ленін прямо вказував на зв'язок Солдатського повстання та інших революційних подій у Болгарії другої половини 1918 р. з Великою Жовтневою соціалістичною революцією. Тричі восени 1918 р. В. І. Ленін повертався до цього питання. У статті «Пролетарська революція і ренегат Каутський» увага акцентувалась на значенні зміцнення Радянської влади внаслідок підписання Брестського миру для розширення міжнародного впливу ідей і практики Жовтня і Радянської влади. «...Ціною національних жертв, ми зберегли такий *інтернаціональний* революційний вплив, що тепер ось прямо наслідкує нас Болгарія...» [1, т. 37, с. 103]. Через декілька днів у доповіді на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської Ради і громадських організацій це питання було поставлено ще ширше. Оцінюючи революцію в Росії як явище всесвітнього значення, В. І. Ленін вказував, що Болгарія є прикладом того, як «наша революція поповзла із Сходу на Захід і зустрічає там все більш підготовлений ґрунт» [1, т. 37, с. 106]. На VI Всеросійському надзвичайному з'їзді Рад В. І. Ленін показав, як окремі іскри, що «йшли від нас», перетворились на революційну пожежу, що охопила «більшість країн, які входять у сферу німецько-австрійського імперіалізму», причому першою у переліку країн, на які ця пожежа поширювалася, називалася Болгарія [1, т. 37, с. 150]. Двічі відзначаючи факт спроби створення солдатських рад і комітетів у болгарській армії в 1918 р., Ленін знову пов'язував його з впливом Жовтневої революції [1, т. 37, с. 106, 154].

В. І. Ленін звернув увагу також на міжнародний аспект Солдатського повстання, на той факт, що воно сприяло поглибленню революційного процесу в Європі. «Ми знаємо, — говорив В. І. Ленін, — що після Болгарії перекинулася революція на Сербію. Ми знаємо, як ці робітничо-селянські революції пройшли через Австрію і дійшли до Німеччини» [1, т. 37, с. 150—151].

Надзвичайно важлива також ленінська оцінка становища в Болгарії і перспектив революційного процесу дана у доповіді про міжнародне становище і основні завдання Комуністичного Інтернаціоналу на II конгресі Комінтерну 19 липня 1920 р. Вказавши, що внаслідок першої світової війни незмірно загострились капіталістичні суперечності, В. І. Ленін особливо загострив увагу на тяжкому становищі переможених країн, зокрема Болгарії, народи яких опинились на межі злиднів, голоду, розорення і безправ'я. В. І. Ленін розглядав це становище як об'єктивну передумову зростання обурення робітників, революційних настроїв та ідей, масових страйків [1, т. 41, с. 207, 211, 214—215]. Отже, наслідки імперіалістичної війни розглядалися В. І. Леніном як одна з найважливіших передумов, що визначила революційну кризу в Болгарії і створила умови для дальшого її поглиблення.

В іншому документі — «Зауваженнях на пропозиції П. Ле-

ві по національному і колоніальному питаннях» (25 липня 1920 р.) — В. І. Ленін визначив тактику революційного пролетаріату Болгарії та інших переможених країн у випадку розв'язування буржуазією реваншистської війни. Відкинувши тактику бойкоту, В. І. Ленін чітко визначив лінію поведінки: «Взяти участь, але зберегти свою самостійність і так використати спільну боротьбу, щоб повалити буржуазію» [1, т. 41, с. 439]. Інакше кажучи, В. І. Ленін не виключав можливості революційного розриву Болгарії з Версальською системою, невід'ємною складовою частиною якої був грабіжницький Неїський мирний договір.

У результаті детального аналізу міжнародного становища, становища на Балканах, зокрема у Болгарії, внутрішнього становища у Російській Радянській Республіці В. І. Ленін поступово відмовився від оцінки стану класової боротьби в Болгарії як безпосередньо здатного викликати революцію. Це яскраво виявилось у розмові з Х. Кабакчиевим у серпні 1920 р. і особливо у бесіді з Г. Димитровим на початку 1921 р. У розмові з Х. Кабакчиевим В. І. Ленін не був ще категоричним. У відповідь на запитання болгарського комуніста, чи може БКП розраховувати на безпосередню політичну і воєнну допомогу Радянської Росії у випадку революції, Ленін звернув увагу співрозмовника на те, що міжнародне становище Росії після поразки Червоної Армії під Варшавою погіршилось, що не ліквідований фронт на Півдні, що з точки зору «міжнародної революційної стратегії... становище тепер не таке сприятливе для революційного виступу, як це було раніш...» [7, с. 294]. Таким чином, даний випадок є зразком ленінського аналізу становища в країні, який дав змогу виявити перехід від фази наступу до фази відступу в революційному піднесенні, що розгорнулося в капіталістичному світі під впливом Великого Жовтня.

У бесіді з Г. Димитровим В. І. Ленін всесторонньо оцінив обстановку в Болгарії, зумовлену співвідношенням класових і політичних сил як на міжнародній арені, так і в самій країні. Він підкреслив, що Болгарія — маленька країна з переважно селянським населенням, з відносно невеликим і ще не зміцненим робітничим класом. «Ви майже не маєте потомствених робітників», — говорив В. І. Ленін Димитрову. Оцінюючи суб'єктивний фактор революційного процесу, Ленін відзначав, що Комуністична партія ще перебуває на етапі становлення. Її завдання полягає у внутрішньому зміцненні авангарду робітничого класу, в організації самого робітничого класу, у забезпеченні союзу робітничого класу з бідним і середнім селянством, у поширенні комуністичних ідей серед солдатських мас. Одним із основних В. І. Ленін виділив таке важливе політико-організаційне завдання, як підготовка досвідчених і відданих комуністичних кадрів. У розмові було звернуто увагу на такий специфічний для Болгарії момент, як існування Землеробсько-

го союзу, який на той час стояв при владі. Незважаючи на те, що політика демократичних реформ, до здійснення якої БЗНС приступав, ще не проявилась тією мірою, щоб можна було судити про її характер і наслідки з позицій наукового комунізму, оцінка, дана В. І. Леніним БЗНС, була дуже реалістичною. Вказавши, що тенденції Землеробського союзу для революційної справи ще туманні, В. І. Ленін визначив необхідність судити про політику БЗНС не за його глибоко помилковою «становою» теорією, а за практичними справами. Він вказував на недоступність як переоцінки революційних потенцій БЗНС, так і на особливо небезпечне на даний момент засудження БЗНС як партії сільської буржуазії.

Проаналізувавши міжнародне становище, В. І. Ленін зробив загальний висновок про те, що поступальний рух світової революції не носить прямолінійного характеру, що революція в Болгарії через несприятливе міжнародне становище не може чекати підтримки ззовні. Звідси й випливав важливий висновок, що завчасу підняте повстання буде розгромлене, і це завдасть великої шкоди справі революції. В. І. Ленін рекомендував болгарським комуністам наполегливо працювати над забезпеченням перемоги революції [7, с. 329—330]. Отже, на думку В. І. Леніна, у 1921 р. у Болгарії вже не було революційної ситуації, яка склалася в 1918—1919 рр. Основні висновки, зроблені в бесіді з Г. Димитровим, В. І. Ленін розгорнув у тонкий, детальний аналіз світового революційного процесу, даний на III конгресі Комінтерну через декілька місяців [18, с. 361—362].

Оцінки й висновки В. І. Леніна були тією конкретною науково-теоретичною основою, на якій у 20—30-ті роки почала формуватись марксистсько-ленінська історіографія новітньої історії Болгарії. Її методологічну базу становило марксистсько-ленінське вчення загалом і в першу чергу — теорія історичного матеріалізму.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. Постанова ЦК КПРС про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. — Радянська Україна, 16 грудня 1979 р. 3. Библиотека В. И. Ленина в Кремле. Каталог. — М., 1961. 4. *Благоев Д.* «Тесни социалисти» с анархически глави. Съч., т. 18. 5. *Веков А. Х. В. И.* Ленин и революционното движение в България. — София, 1960. 6. Владимир Ильич Ленин и Българската комунистическа партия. — София, 1970. 7. Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине. Т. 5. — М., 1969. 8. Известия. 9. Интернационална сила ленинских идей. В. И. Ленин и революционный рух у краінах Центральной і Південно-Східної Європи. — К., 1970. 10. *Кабакчиев Х.* Болгария после империалистической войны. — Коммунистический Интернационал, 1920. 11. *Кабакчиев Х.* Болгария на пороге революции. — Коммунистический Интернационал, 1920, № 16, с. 3553—3558. 12. Коммунистический Интернационал, 1919—1920. 13. *Колева Т.* БКП и международното комунистическо движение (1919—1924 гг.). — София, 1973. 14. Ленин и исторические судьбы болгарского народа. — М., 1970. 15. Правда. 16. Централен партиен архив при ЦК на БКП. 17. Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР. 18. *Шнитман А. М.* Из истории интернациональных связей В. И. Ленина с революционным рабочим движением в Болгарии (1896—1923 гг.). — Мурманск, 1967.

Краткое содержание

В статье анализируется документальная база, которой располагал В. И. Ленин, изучая революционный подъем, развернувшийся в Болгарии под влиянием Великого Октября, дается характеристика выводов В. И. Ленина о сущности и значении Солдатского восстания 1918 г. и основных процессах классовой борьбы в стране 1919—1921 гг. Оценки и выводы В. И. Ленина рассматриваются как начало марксистско-ленинской историографии новейшей истории Болгарии.

Статья найдена до редколлегії 03.03. 1980 р.

*І. Д. ІВАНЦЕВ, асп.,
Івано-Франківський пед. інститут*

РАДЯНЬСКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ВПЛИВ ЛЕНІНСЬКОЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ НА БОЛГАРСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ (1917—1923 рр.)

Велика Жовтнева соціалістична революція поклала початок корінному перелому в історії людства, відкрила еру краху капіталізму і утвердження соціалізму в світовому масштабі. Перші роки після її здійснення (1918—1923) були періодом бурхливого революційного піднесення в більшості капіталістичних країн, в тому числі в Болгарії. Вождь і теоретик визвольного руху трудящих, В. І. Ленін уважно стежив за революційним процесом у світі. Велику увагу він приділяв і революційним подіям у Болгарії. Розглядаючи їх у масштабі назриваючої світової пролетарської революції, В. І. Ленін визначив те специфічне, особливе, що було властиве революційному процесу в цій країні.

Значення революційних подій у Болгарії періоду революційного піднесення 1918—1923 рр. і увага до них В. І. Леніна зумовили значний інтерес радянських і болгарських істориків до дослідження ленінської теоретичної спадщини про Болгарію, її впливу на болгарський революційний рух. Початок розробки даної проблеми радянськими вченими — В. І. Владимирською, М. А. Бірманом, А. М. Шнітманом — припадає на 50-ті роки. В. І. Владимирська, досліджуючи революційний рух у Болгарії, звернула увагу на те, що тісні соціалісти проявляли великий інтерес до ленінської теоретичної спадщини. Після перемоги Великого Жовтня з метою пропаганди марксизму, що мав революціонізуючий вплив на партію і трудящі маси, вони надавали особливого значення розповсюдженню творів В. І. Леніна. Дослідженню цієї теми В. І. Владимирська присвятила ряд статей [4, с. 34—37], однак вивчення автором цієї теми в той час перебувало ще на стадії початкової розробки і, крім того, містило елементи догматизму, властиві значній частині історичних праць того часу.

У 1955 р. в загальних рисах вплив ідей ленінізму на Болгарію в період 1917—1923 рр. був розкритий М. А. Бірманом у перших трьох главах другого тому «Історії Болгарії» [1].

Тією чи іншою мірою про вплив ленінської теоретичної спадщини на діяльність партії тісних соціалістів і піднесення революційного руху в Болгарії йдеться також у працях А. М. Коренькова [14, с. 351—388], П. Т. Рушенка [18, с. 31—56], опублікованих у середині 50-х років, М. А. Бірмана [1], В. Г. Дядькіна [8, с. 173—195], А. М. Гуревича [7, с. 138—184] і ін., виданих до 40-річчя Великого Жовтня. Дослідження даної теми в той час тільки почалось і належного висвітлення ще не дістало.

У 60-ті роки вивчення цієї важливої проблеми продовжувалось. Новим кроком була стаття В. І. Владимирської, у якій автор поставила за мету «джерелознавчо-бібліографічне висвітлення видань і публікацій праць В. І. Леніна в болгарській революційній пресі за його життя» [5, с. 293]. Автор показала, що після Жовтневої революції, у зв'язку зі зростаючим сприйняттям і засвоєнням ленінізму в Болгарії, розповсюдження ленінських праць набуває масового характеру. З 1918 по 1923 рр. в болгарських комуністичних виданнях було опубліковано повністю або в скороченому варіанті 120 праць і виступів В. І. Леніна [5, с. 311], з яких майже половина — в газеті тісних соціалістів «Работнически вестник» [5, с. 321]. У той час ленінські твори почали перекладатися і публікуватися окремими виданнями. За п'ять років (1918—1923) було видано шістнадцять праць В. І. Леніна загальним тиражем близько 150 тис. примірників [5, с. 330]. Все це свідчить про те, що тісні соціалісти надавали великого значення популяризації у країні ленінських творів, знайомство з якими сприяло ідейному зростанню свідомості трудящих і значному піднесенню революційного руху.

У 60-ті роки з'явилися праці, які свідчили про глибше і багатопланове дослідження проблеми впливу ідей В. І. Леніна на болгарський революційний рух. У них, поряд з висвітленням розповсюдження ленінських праць у Болгарії, більше уваги приділялося впливу ленінських ідей на поступове усвідомлення тісними соціалістами окремих питань ленінізму і революційну активність болгарських трудящих. Однією з перших праць у цьому напрямі була стаття М. А. Бірмана, у якій показана роль В. І. Леніна та ідей ленінізму в перетворенні партії тісних соціалістів у комуністичну партію [2, с. 3—49]. Ширше аналізована проблема висвітлена в дослідженнях А. М. Шнітмана. З виходом у світ Повного зібрання творів В. І. Леніна А. М. Шнітман у 1966 р. опублікував ґрунтовну статтю, присвячену ленінській теоретичній спадщині про Болгарію [25, с. 125—164], у 1967 р. — монографію про інтернаціональні зв'язки В. І. Леніна з революційним робітничим рухом у Болгарії [26], яка стала підсумком його багатолітньої роботи над даною проблемою. В радянській історичній літературі — це одна з найбільш ґрунтовних праць, в якій розкривається комплекс питань,

зв'язаних з впливом творів В. І. Леніна, ідей лєнінізму на болгарський революційний рух. Дослідження важливих оціночних положень В. І. Леніна про революційні події у Болгарії 1917—1923 рр. містяться в 12—16-му розділах монографії. У них розглядається ставлення В. І. Леніна до Владайського повстання, його характеристика Рад у Болгарії, революційного шляху розриву з Версальською системою, передбачення найближчих перспектив революційного руху в Болгарії та ін. Значну увагу автор приділяє впливу лєнінізму на перетворення партії тісних соціалістів у партію комуністів. В роботі висвітлюється значення публікацій у болгарській комуністичній пресі перших декретів Радянської влади в Росії, лєнінських праць для більшовизації БРСДП (т. с.) і піднесення болгарського революційного руху.

Проаналізувавши видавничу діяльність тісних соціалістів, автор доходить висновку, що серед перекладної літератури, виданої тісняками в 1918—1923 рр., на першому місці були праці В. І. Леніна [26, с. 371]. Автор наводить чимало нових даних про значення особистих зустрічей В. І. Леніна з керівниками і членами партії тісних соціалістів для сприйняття ними ідей лєнінізму. Так, у монографії детально викладено і прокоментовано бесіду В. І. Леніна в лютому 1921 р. з Георгієм Димитровим про завдання БКП [26, с. 359—363].

Як відомо, тісняки були в числі засновників Третього Комуністичного Інтернаціоналу, створеного В. І. Леніним. Болгарська компартія була представлена на перших чотирьох конгресах Комінтерну, які проходили під керівництвом В. І. Леніна. Розкриваючи участь представників БКП в Комінтерні, А. М. Шнітман акцентує увагу на тому, що комінтернівські конгреси були «важливим місцем спілкування В. І. Леніна з болгарськими комуністами, лєнінського впливу на останніх» [26, с. 416]. Дослідження А. М. Шнітмана про зв'язки В. І. Леніна з болгарським революційним рухом опубліковані в НРБ окремою книгою [27].

У 60-ті роки вплив ідей лєнінізму на партію тісних соціалістів і болгарський революційний рух розкривається у дослідженнях В. Г. Дядькіна [9], Г. М. Попова [17, с. 22—32] (у співавторстві), А. І. Чернія [24, с. 62—75] та ін.

Новим етапом у дослідженні даної проблеми стала підготовка до святкування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. З нагоди цієї знаменної дати радянська історична література поповнилась значною кількістю колективних та індивідуальних досліджень, серед яких чимало спільних ґрунтовних праць радянських і болгарських істориків. У них, на основі праць В. І. Леніна, а також нових архівних та інших джерел, автори подають нові, уточнюють уже введені в науковий обіг дані про діяльність тісних соціалістів по розповсюдженню лєнінських праць у країні, розкривають шляхи і форми впливу лєнінських ідей на революційний рух у Болгарії. До лєнінського ювілею Інститут історії при ЦК БКП спільно з Інститутом марксизму-

ленінізму при ЦК КПРС видали збірник статей радянських і болгарських учених «Ленін і історична доля болгарського народу» [16], який вийшов болгарською і російською мовами. У збірнику на численних фактах з історії робітничого і комуністичного руху показано, як вчення В. І. Леніна допомогло комуністам і всім трудящим Болгарії стати на правильний революційний шлях боротьби. В окремій статті «Ленін і розвиток Болгарської комуністичної партії» простежується складний процес переходу болгарської партії революційних марксистів на позиції ленінізму [16, с. 112—137].

Зв'язки В. І. Леніна з революційним рухом у Болгарії і вплив на нього ідей ленінізму розкривається в працях П. С. Соханя, написаних з використанням значної кількості документів, в тому числі архівних, які зберігаються в СРСР і НРБ. У випущеному в 1962 р. і перевиданому в 1969 р. першому в Радянському Союзі монографічному дослідженні про життя і революційну діяльність Георгія Димитрова автор, зокрема, називає знайдені ним більше 50 праць Георгія Димитрова, що не ввійшли в збірку творів, в тому числі статті «Болгарські робітники і Ленін», «Без Леніна — з ленінізмом» та ін. [20, с. 212—213], в яких розкривається велике значення ленінізму для революційного руху в Болгарії. Напередодні 100-річного ювілею П. С. Сохань опублікував статтю, присвячену ставленню тісних соціалістів до ленінської теоретичної спадщини і досвіду більшовизму у їх революційній діяльності безпосередньо після Великого Жовтня [19, с. 87—104]. В ній розкривається значення впливу ленінських творів на процес більшовізації партії. Праця проникнута думкою про те, що якраз ленінська революційна теорія стала дороговказом у керівництві революційною боротьбою трудящих Болгарії.

У колективній праці вчених Інституту історії АН УРСР «Інтернаціональна сила ленінських ідей» вміщений розділ «В. І. Ленін і революційний рух в Болгарії», написаний П. С. Соханем, в якому досліджуються багатогранні зв'язки В. І. Леніна з Болгарією і вплив ідей ленінізму на болгарський революційний рух [21, с. 212—269]. Розглядаючи роль тісних соціалістів у популяризації ленінських творів, автор, зокрема, посилається на цінний архівний документ, згідно з яким у списках книг бібліотеки ЦК БКП за 1920—1921 рр. значилась 431 назва книг і журналів російською мовою, серед котрих значна частина творів В. І. Леніна [21, с. 253]. Тут же наводяться дані про кількість у бібліотеці ленінських творів іншими мовами, а саме французькою, німецькою, італійською, чеською та ін., що переконливо свідчить про величезний інтерес трудящих Болгарії до ленінських праць. Автор показує, що ленінські твори мали великий попит у трудящих, членів партії тісних соціалістів, під чий вплив здійснювався процес усе глибшого оволодіння ленінською революційною теорією. Ця проблема розглядається у ряді досліджень П. С. Соханя [22 та ін.].

У збірнику «Ленінізм і розвиток національних республік» вміщена стаття В. Г. Дядькіна «В. І. Ленін і робітничий рух в Болгарії» [10, с. 117—138]. Частково ця тема вже була висвітлена в працях дослідника, присвячених більшовизації БКП в період 1917—1923 рр. У статті автор визначає основні причини, які зумовили інтерес В. І. Леніна до Болгарії і її робітничого і комуністичного руху [10, с. 125—126], аналізує революційні події в країні і сприйняття тисними соціалістами ленінської революційної теорії.

Розкриваючи інтерес В. І. Леніна до Болгарії, В. Г. Дядькін звертає увагу на те, що тільки протягом 1918—1921 рр. Володимир Ілліч написав чотирнадцять творів, в яких розглядаються найважливіші питання історії Болгарії, її робітничого і комуністичного руху тих років [10, с. 125]. Автор показує, що БКП надавала великого значення ленінській теоретичній спадщині, намагалась використати творчий досвід більшовиків, Радянської Росії, виховати комуністів на ідеях ленінізму, спрямувати партію по шляху дальшої більшовизації її членів.

Проблема ленінських теоретичних праць, присвячених Болгарії і їх впливу на болгарський революційний рух досліджується ученими і в 70-ті роки. У 1973 р. М. А. Бірман опублікував статтю про вплив ленінізму на перетворення партії тисних соціалістів у комуністичну партію [3, с. 302—350]. Враховуючи, що в радянській історичній літературі залишається маловивченим питання про союз робітничого класу з селянством Болгарії, автор у межах теми висвітлив один із центральних її аспектів — вплив Жовтневої революції та ідей ленінізму на зміни у ставленні тисняків до селян в період 1914—1919 рр. М. А. Бірман проаналізував еволюцію розуміння тисними соціалістами необхідності міцного союзу робітників і селян, показав, що для Болгарської компартії, для перетворення її в партію нового типу особливо велике значення мало засвоєння нею основних ленінських настанов в селянському питанні як одному із «найбільш важливих аспектів перетворення партії тисняків в БКП» [3, с. 303].

Дослідження впливу В. І. Леніна на болгарський робітничий і комуністичний рух тією чи іншою мірою відображено і в інших працях радянських істориків у 70-ті роки, зокрема у статті С. Г. Григор'єва [6, с. 7—14], повідомленні Г. М. Караєва [15, с. 96—104].

Тема впливу ленінської теоретичної спадщини на партію тисних соціалістів і піднесення болгарського революційного руху висвітлювалась в ряді праць болгарських істориків, виданих в СРСР, зокрема в «Історії Болгарської комуністичної партії» [12], брошурі Асена Кожарова і Ліляни Мілошевої [13], статті Петра Цанева [23] та ін.

Таким чином, здійснений аналіз публікацій радянських учених про вплив ленінізму на піднесення революційного руху в Болгарії в 1917—1923 рр. дає підстави для висновку, що ця

тема в історичній літературі висвітлюється послідовно, з поглибленням і розширенням аспектів її дослідження. Усі видані праці, без сумніву, є цінним вкладом у вивчення даної проблеми, яка й надалі перебуває в центрі уваги радянських і болгарських істориків.

Список літератури; 1. *Бирман М. А.* Революционная ситуация в Болгарии в 1918—1919 гг. — М., 1957. 2. *Бирман М. А., Клеванский А. Х., Манусевич А. Я., Славин Г. М.* В. И. Ленин и образование коммунистических партий в зарубежных славянских странах. — Краткие сообщения Ин-та славяноведения АН СССР. — М., 1961, вып. 31. 3. *Бирман М. А.* Ленинизм и преобразование Болгарской рабочей социал-демократической партии (тесных социалистов) в БКП. — В кн.: В. И. Ленин и образование коммунистических партий в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. — М., 1973. 4. *Владимирская В. И.* К вопросу о публикации работ В. И. Ленина и И. В. Сталина в болгарской социал-демократической печати в 1917—1918 гг. — Ин-т славяноведения. Краткие сообщения, № 9. Из истории русско-славянских отношений. — М., 1952. 5. *Владимирская В. И.* Распространение работ В. И. Ленина в Болгарии (1902—1924 гг.). — В кн.: В. И. Ленин и некоторые вопросы партийного и государственного строительства. Изд-во Моск. ун-та, 1960. 6. *Григорьев С. Г.* В. И. Ленин у истоков Болгарской коммунистической партии. — В кн.: Дальневосточный ун-т. Научная конференция 14-я. Материалы. Серия общественных наук. — Владивосток, 1970. 7. *Гуревич А. М.* Подъем рабочего и коммунистического движения в Болгарии под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции в 1917—1923 гг. — Учен. зап. Гомель. пед. ин-та, 1957, вып. 4. 8. *Дядькин В. Г.* Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на революционное движение и партию тесных социалистов Болгарии. — Учен. зап. Северо-Осетинского пед. ин-та, т. XXII, вып. 3. Серия общественных наук. — Орджоникидзе, 1957. 9. *Дядькин В. Г.* Борьба за партию нового типа в Болгарии в 1917—1923 гг. Автореф. докт. ист. наук. — М., 1966. 10. *Дядькин В. Г.* В. И. Ленин и рабочее движение в Болгарии. — В кн.: Ленинизм и развитие национальных республик. — Орджоникидзе, 1971. 11. История Болгарии. Т. 2. — М., 1955. 12. История Болгарской коммунистической партии. — М., 1971. 13. *Кожаров Асен, Милошева Лиляна.* В. И. Ленин, Болгарская коммунистическая партия, Народная Республика Болгария. — М., 1970. 14. *Кореньков А. М.* Интернационалистская позиция болгарских тесных социалистов в период первой мировой империалистической войны 1914—1918 гг. — Учен. зап. Ин-та славяноведения АН СССР, т. 10. — М., 1954. 15. *Караев Г. Н.* В. И. Ленин и Д. Благоев. — Вопросы истории КПСС, 1975, № 2. 16. Ленин и исторические судьбы болгарского народа. — София—Москва, 1970. 17. *Попов Г. М., Леднев М. И., Йорданов Г. Д.* Жовтнева революція у відображенні преси політичних партій Болгарії (1917—1919 рр.). — Вісник Харків. політехн. ін-ту, № 21 (69). Серія історії КПРС, 1967, вип. 2. 18. *Рущенко П. Т.* Борьба болгарских трудящихся масс под керівництвом Комуністичної партії проти реакції і фашизму (кінець 1918—червень 1923 рр.). — Наук. зап. Станіславського пед. ін-ту. Історико-філологічна серія, т. 1. — К., 1956. 19. *Сохань П. С.* Великий Жовтень і партія тисних соціалістів Болгарії (1917—1919). — У кн.: Під впливом ідей Великого Жовтня. — К., 1969. 20. *Сохань П. С.* Пламенный революционер. Жизнь и революционная деятельность Георгия Димитрова. — К., 1962. (Переизданное там же в 1969 г.). 21. *Сохань П. С.* В. И. Ленин і революційний рух в Болгарії. — У кн.: Інтернаціональна сила лєнінських ідей. В. И. Ленин і революційний рух в країнах Центральної і Південно-Східної Європи. — К., 1970. 22. *Сохань П. С.* Очерки истории украинско-болгарских связей. — К., 1976. 23. *Цанев Петр.* Произведения В. И. Ленина в Болгарии. — В кн.: Издание и распространение произведений В. И. Ленина. — М., 1960. 24. *Черний А. І.* В. И. Ленин про революційний рух у Болгарії. — У кн.: Питання нової та новітньої історії. Вид-во Київ. ун-ту, 1969, вип. 9. 25. *Шнитман А. М.* Болгария в идейном наследстве В. И. Ленина. — Учен.

зап. Ленинград. пед. ин-та, т. 359. — Мурманск, 1966. 26. Шнитман А. М. Из истории интернациональных связей В. И. Ленина с революционным рабочим движением в Болгарии (1896—1923 гг.). — Мурманск, 1967. 27. Шнитман А. М. Руского революционно движение в идейното наследство на Димитър Благоев. — София, 1978.

Краткое содержание

Статья посвящена анализу советской исторической литературы, освещающей ленинское теоретическое наследие о Болгарии и его влияние на болгарское революционное движение в период революционного подъема 1918—1923 гг.

Статья надійшла до редколегії 26.02.1980 р.

Є. П. НАУМОВ, ст. наук. співроб.,
Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР

БОЛГАРСЬКЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (VII—XIV ст.) В ДОСЛІДЖЕННЯХ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Радянські вчені-славісти велику увагу приділяють дослідженню історії середньовічної Болгарської держави. Причини цього — в багатовікових тісних зв'язках народів СРСР і Болгарії, наявності давніх традицій у вітчизняному слов'янознавстві, пов'язаних із розглядом минулого Болгарії та російсько-болгарських зв'язків (зокрема, у працях Ф. І. Успенського, В. В. Макушева, М. Г. Попруженка та ін.), в дальшому розвитку політичних і культурних зв'язків народів Радянського Союзу і Болгарії після встановлення народної влади в Болгарії.

Незважаючи на появу багатьох праць радянських істориків про болгарське середньовіччя (до епохи османського завоювання Балканських країн включно), в радянській історіографії ще немає спеціального огляду історико-славистичних досліджень цієї тематики. Правда, в дослідженнях з історії радянської мовознавства і слов'янознавства [2; 32; 33; 43; 45, с. 6—7; 65 та ін., пор. у бібліографічних довідниках: 25 та ін.] цим проблемам присвячені відповідні розділи, проте в них не врахована література, що вийшла в останні роки. У даній статті розглядаються найважливіші розвідки радянських учених з цієї проблематики, оскільки обмежений обсяг статті не дає змоги проаналізувати всі праці (зокрема довідкові видання, навчальні посібники та популярні праці), в яких ці питання висвітлюються меншою мірою. У першу чергу звернемо увагу на узагальнюючі праці з історії Болгарії, історії середніх віків та історії зарубіжних слов'янських народів, де закономірно в тих чи інших розділах розглядається проблематика болгарського середньовіччя. Уже наприкінці 40—на початку 50-х років у Радянському Союзі були видані дві узагальнюючі праці з історії болгарсько-

го народу і держави з найдавніших часів — «Історія Болгарії» Н. С. Державіна, який присвятив найдавнішій епосі болгарської історії два перших томи своєї праці [14], і колективна монографія Інституту слов'янознавства АН СРСР «Історія Болгарії» [21], в першому томі якої відповідні розділи висвітлювали ці проблеми. Праця Н. С. Державіна була значною мірою історико-філологічною, у колективній монографії за участю проф. С. А. Нікітіна (1901—1979), Б. Т. Горянова (1897—1977), Ю. В. Бромлея та ін. [2, с. 225—226; 44, с. 12—60] більш ґрунтовно розглядаються питання етногенезу, розвитку феодальних відносин в Болгарії та інших проблем середньовічної історії. Створення цієї колективної праці з історії Болгарії було важливим кроком уперед у розробці питань болгарської історії епохи феодалізму з позицій марксистсько-ленінської методології.

Говорячи про створення загальної концепції болгарського середньовіччя в роботах радянських істориків, необхідно підкреслити також ту важливу обставину, що цілісний виклад історії Болгарії епохи феодалізму (більш чи менш детально) був даний також у навчальних посібниках з історії зарубіжних слов'янських країн, написаних ленінградськими і українськими славістами [22; 52]. Створення узагальнюючих праць з історії Болгарії та курсів з історії слов'янських народів сприяло висвітленню болгарського середньовіччя у відповідних розділах і главах посібників з історії середніх віків, з історії феодальної держави і права [23; 69; 45, с. 10]. Історичні джерела болгарського середньовіччя включалися у хрестоматії, призначені для медієвістів і спеціалістів з історії держави і права [61; 68 та ін.]. Здійснення перекладів найважливіших писемних пам'яток феодальної Болгарії на російську мову (наприклад, грамот болгарських царів, договорів добруджанського князя Іванка з генуезцями та ін) сприяло повнішому знайомству з реальною обстановкою в той чи інший період, зіставленню з джерелами інших країн та народів, глибшому вивченню взаємовідносин болгарського народу в середні віки з іншими народами Європи, зокрема з російським народом.

Наявність багатомісячних зв'язків середньовічної Болгарії з народами СРСР закономірно поставила перед радянськими славістами як одне з актуальних завдань створення нарисів. Такі нариси були створені у 40-ві роки акад. М. М. Тихомировим [62] і акад. М. С. Державіним [15], які відтворили надзвичайно різноманітні і багатопланові російсько-болгарські зв'язки у середні віки, висвітлили політичні, культурні і літературні контакти. До цієї теми зверталися й інші радянські вчені. Так, наприклад, акад. Ю. В. Готье зупинився на деяких історичних свідченнях про участь руських полководців у подіях на Балканському півострові в XI—XIV ст., у тому числі в Болгарії [13]. Зовсім іншому аспекту російсько-болгарських культурних зв'язків — проникненню повідомлення про Болгарію у знамениту

пам'ятку руського літописання «Повість временних літ» присвячена стаття Е. Г. Зикова [20]. Велика увага у працях радянських вчених приділяється ролі Болгарії в культурних зв'язках Київської Русі з Балканськими країнами [54 та ін.], а також тій важливій проблемі міжслов'янських культурних взаємин, зокрема російсько-болгарських, яка нерозривно пов'язана з історією правових пам'яток тієї доби. Особливий інтерес представляє така ранньосередньовічна юридична пам'ятка, як «Закон судний людем», що збереглася в російських рукописах; радянські вчені внесли значний вклад у вивчення цього джерела, текст якого вперше видано за списками різних редакцій [19; 41; 42]. Другою такою пам'яткою є старослов'янська Корчма [74].

Різноманітні за своєю тематикою і праці радянських істориків, присвячені періоду поселення болгарських племен на Балканському півострові, етнічним процесам на території Болгарії і становленню єдиної болгарської народності та ранньофеодальної державності, розвитку культури того часу, епосі Першого Болгарського царства. Зокрема, необхідно особливо підкреслити прагнення дослідників до комплексного вивчення цих важливих ліній політичного і соціально-економічного розвитку Болгарії та інших слов'янських країн (наприклад, у розвідках М. С. Державіна, В. Д. Королюка [16; 30; 31]). Важливим є також здійснене Г. Г. Литавріним порівняльне дослідження аналогічних процесів у ранньосередньовічній Болгарії та Візантії [39].

Велика увага в радянській історіографії приділяється аналізу окремих етапів історії болгарської державності та народності, найбільш важливих пам'яток культури. Так, особливе місце в радянській літературі займає проблема поселення протоболгар на Балканах і посилення слов'янських племен, питання ранньої історії Болгарської держави, яким присвячені праці С. О. Нікітіна [51], В. Т. Сиротенко (серія статей про протоболгар) [54—59], а також праця Г. Г. Литавріна про етнічну самосвідомість південних слов'ян і формування ранньофеодальних народностей, в тому числі болгарської [40]. Цінними є також публікації результатів досліджень археологів, які розглядають пам'ятки матеріальної культури тієї пори (так званої культури балкано-дунайської, чи Першого Болгарського царства) [53; 65]. На жаль, менше уваги було приділено питанням політичної історії Болгарії в IX—X ст., цьому складному комплексу взаємовідносин Русі, Болгарії і Візантії наприкінці X ст. (в часи походів Святослава) було присвячене лише дослідження П. О. Карішковського [28].

У радянській літературі значне місце зайняли питання джерелознавства епохи Першого Болгарського царства, болгарської історіографії того часу, суспільно-політичної думки (зокрема, в зв'язку з виникненням богомільського руху). Наприклад, В. Ф. Храпченков визначив соціальний склад учасників цього

руху [66], Ю. К. Бігунов розглянув відомий твір Козми Пресвітера, написаний проти богомільської «єресі», різні варіанти і списки його твору [1]. Ґрунтовно висвітлена радянськими вченими надзвичайно цікава пам'ятка ранньосередньовічної Болгарії — «Іменник болгарських князів». М. М. Тихомиров підготував нову, повнішу публікацію тексту «Іменника...», використавши при цьому третій (невідомий раніше) список його (за рукописом із Уваровського зібрання відділу рукописів Державного історичного музею в Москві). Слід також відзначити дослідження І. С. Чичурова, присвячене тій цінній розповіді про ранню історію протоболгар, яка міститься в творі візантійського хроніста Феофана [71]. Безсумнівно, такий ґрунтовний аналіз цих важливих пам'ятників багато в чому збагачує відомості про історію Першого Болгарського царства, про існування тривалої історичної традиції протоболгар і її ролі в процесі формування болгарської народності.

Наступним періодом середньовічної історії Болгарії була епоха візантійського панування в країні й боротьби болгарського народу за визволення й відтворення самостійної державності; ця боротьба проти візантійського іґа завершилась повстанням під проводом Петра і Асеня (1185—1187) і створенням Другого Болгарського царства. Цій епосі візантійського панування в Болгарії й антивізантійських повстань болгарського народу в XI—XII ст. присвячена монографія Г. Г. Літаврїна «Болгарія і Візантія в XI—XII ст.» [35] і цілий ряд його статей [34; 36; 37 та ін.]. У працях Г. Г. Літаврїна всебічно висвітлене становище Болгарії у складі Візантійської імперії. Дослідження ґрунтується на детальному аналізі візантійських джерел, які збереглися, і носить комплексний характер. Зокрема, автор висвітлює розвиток виробничих відносин у країні, рівень розвитку грошового господарства і міст, становище селянства, при цьому особлива увага приділяється процесу закріпачення вільних селян і збереженню певною мірою вільної общини. В зв'язку з цим автор аналізує свідоцтва про ріст феодалного землеволодіння, розрізняючи при цьому володіння візантійських і місцевих, болгарських феодалів, вивчає проблему феодалного імунітету, структуру і особливості феодалних вотчин того часу, категорії залежного населення, види ренти і форми особистої залежності селян. На підставі такого детального аналізу соціально-економічних відносин в Болгарії часів візантійського панування Г. Г. Літаврїн зробив висновки про нерівномірність відповідних процесів відносно у західних і північно-східних районах Болгарії (наприклад, до кінця XI ст. Північно-Східна Болгарія за рівнем соціально-економічного розвитку певною мірою випереджала західні райони).

Переконливим є висновок Г. Г. Літаврїна про результати візантійського завоювання Болгарії, яке загалом сповільнило темпи розвитку країни. У свою чергу, податкова політика Візантійської імперії, що призвела до розорення, викликала опір

народних мас, широкі народні рухи в різних районах Болгарії і сусідніх областях Балканського півострова [35; 36]. Досліджуючи методи візантійського панування на завойованій болгарській землі, Г. Г. Літаврін використовує не лише відомі візантійські матеріали, а й цінні повідомлення з вірменських пам'яток [33], завдяки чому розширюється джерелознавча база для вивчення політичної історії даної епохи. Такий вичерпний аналіз політичних і соціально-економічних процесів і явищ дає змогу Г. Г. Літаврину на матеріалі епохи XI—XII ст. продовжити типологічні порівняння темпів і специфіки феодального розвитку в Болгарії і Візантії [39], що, без сумніву, сприяє розробленню спільних питань типології феодалізму в Південно-Східній Європі, визначенню рівня розвитку болгарського феодалізму напередодні відновлення самостійної державності та виникненню Другого Болгарського царства (наприкінці XII ст.). Неодноразово вивчена в радянській історіографії феодальна Болгарія після визволення від візантійської влади до завоювання болгарських земель турками-османами (з кінця XII до кінця XIV ст.). Зокрема, політична історія Другого Болгарського царства висвітлюється тільки в деяких працях, присвячених окремим подіям або періодам у взаємовідносинах з іншими країнами або історії окремих областей. Так, епоха посилення Другого Болгарського царства в першій половині XIII ст. відображена тільки в статті П. І. Жаворонкова, який розглядає стосунки Болгарії при Івані Асені II з Нікейською імперією [19]. Грунтовне дослідження повстання Івайла наприкінці XIII ст. у працях П. О. Қаришковського і Л. В. Горіної, які проаналізували передумови повстання, складну ситуацію в країні, становище народних мас напередодні повстання [22; 12].

На жаль, інші проблеми політичної історії Другого Болгарського царства (зокрема, період його посилення — при Федорі Святославі та Івані Олександрі, питання феодальної ідеології і права того часу) вченими не досліджувалися. Увагу істориків, які зверталися до даної епохи болгарського середньовіччя, привертала увагу насамперед подія часів османської експансії, боротьба болгарського народу проти іноземних завойовників, проти турків-османів, проти хрестоносців (зокрема, загонів Амедея Савойського), які загарбали для Візантійської імперії деякі райони Болгарського Причорномор'я [11; 17; 44]. При дослідженні перелічених питань використані малодосліджені джерела, наприклад, італійські пам'ятки про похід Амедея Савойського проти Болгарії (1366—1367 рр.), які викликали поживавлену дискусію в літературі, а також так звана Анонімна болгарська (або Молдавська) хроніка XV ст. [11, с. 6; 44, с. 48].

Соціально-економічний розвиток Болгарії цієї епохи детально викладено в монографії Л. В. Горіної [12] і в ряді статей [5; 6; 8; 9; 12; 73]. У них детально висвітлено питання історії феодальної вотчини в той період (переважно на матеріалах церковного і монастирського землеволодіння), становище се-

лянства і окремих його категорій, феодальний імунітет і привілеї духовних землевласників. У ході дослідження болгарського села того часу використовувалися різноманітні (болгарські, візантійські та західноєвропейські) матеріали з історії міст Другого Болгарського царства, становища торгово-ремісничих центрів Болгарського Причорномор'я, захоплених загонами Амедея Савойського і приєднаних до Візантії (пізніше, наприкінці XIV ст., в цих районах виник особливий візантійський деспотат). Л. В. Горіна також розглянула питання термінології болгарського середньовічного міста, проблеми соціально-економічної історії країни в сучасній болгарській науці [5; 9].

У зв'язку з таким детальним висвітленням цих проблем болгарського середньовіччя цілком закономірним є звернення радянських вчених і до питань типології болгарського феодалізму тієї епохи, до аналізу його особливостей і порівнянь з відповідними матеріалами інших країн феодальної Європи. Так, Г. Г. Літаврін, продовжуючи порівняння Болгарії з Візантією в попередню епоху [39], визначив особливості візантійського і болгарського феодалізму наприкінці XII—XIV ст., тобто до періоду османської агресії [38]. Порівняння російських і південнослов'янських (у тому числі болгарських) грамот та їх імунітетних формул і визначень феодальних привілеїв здійснив Л. В. Черепнін [68]. Здійснене в радянській історіографії дослідження проблем болгарського середньовіччя включається в широку парадигму феодального розвитку всієї Європи, набуває особливої значимості та наукового значення в плані загальних історико-порівняльних концепцій і аналізу феодальної формації.

Дослідження радянських учених супроводжуються ретельними джерелознавчими пошуками, детальним текстологічним аналізом нечисленних збережених пам'яток. Велика увага приділяється в радянській історіографії болгарським грамотам XII—XIV ст., зокрема питанню визначення їх вірогідності, атрибуції і датуванню [7; 46; 48]. У результаті цього помітно розширилась джерелознавча база досліджень. Разом з тим у наявних працях здійснений аналіз не тільки актових, а й деяких наративних пам'яток епохи османської експансії (наприклад, Анонімної болгарської хроніки, творів Григорія Цамблака) [10; 44; 49], деяких візантійських і російських матеріалів [45, с. 14, прим. 30] та ін. Такий джерелознавчий аналіз пам'яток, які збереглися від тієї епохи або ж які вміщують матеріали про даний період, закономірно наштовхує радянських славістів на аналіз важливих питань російсько-болгарських середньовічних зв'язків. Це стосується праць про болгарські розділи і глави в Руському Хронографі 1512 р., про так званій «Список руських міст далеких і близьких», в якому, як відомо, названі і деякі болгарські міста [3; 4; 47].

Таким чином, огляд досліджень радянських істориків, присвячених історії середньовічної Болгарії (до османського завоювання) і російсько-болгарських зв'язків тієї епохи, дає змогу

відзначити досягнення в цій галузі, плідність досліджень у різних напрямках — в аналізі політичного, соціально-економічного розвитку, в джерелознавчому аналізі пам'яток письма і матеріальної культури, які збереглися. Разом з тим на підставі викладеного матеріалу можна накреслити основні завдання і напрями дальших досліджень у галузі вивчення болгарського феодалізму, зокрема необхідність розробки деяких питань історії Першого і Другого Болгарського царства, його взаємовідносин з Візантією, історії феодальної ідеології і права, суспільно-політичної думки, історії богомільського руху і його ідей, російсько-болгарських зв'язків, окремих письмових джерел тієї епохи та ін.

Список літератури: 1. *Бегунов Ю. К.* Козма Пресвітер в славянских литературах. — София, 1973. 2. *Вайнштейн О. Л.* История советской медиевистики (1917—1966). — Л., 1968. 3. *Горина Л. В.* Антиеретическое сочинение Евфимия Тырновского в Русском хронографе редакции 1512 г. — В кн.: Балканские исследования: Проблемы истории и культуры. М., 1976. 4. *Горина Л. В.* Болгарские материалы Русского хронографа 1512 г. — В кн.: Хозяйство и общество на Балканах в средние века. Калинин, 1978. 5. *Горина Л. В.* Вопросы социально-экономического развития Второго Болгарского царства в современной болгарской историографии. — В кн.: Славянская историография. М., 1966. 6. *Горина Л. В.* Города болгарского Причерноморья в середине XIV в. по дневнику Антона Барбери. — В кн.: Источники и историография славянского средневековья. М., 1967. 7. *Горина Л. В.* К вопросу о подлинности Виргинской грамоты. — Советское славяноведение, 1965, № 5. 8. *Горина Л. В.* К истории болгарской монастырской вочины XIII—XIV веков (по иммунитетным грамотам). — Вестник Моск. ун-та, 1965, серия 8 (история), № 3. 9. *Горина Л. В.* Некоторые вопросы терминологии болгарского средневекового города. — В кн.: Советское славяноведение. Минск, 1969. 10. *Горина Л. В.* «Похвальное слово Евфимию Тырновскому» Григория Цамблака как исторический источник. — В кн.: Славянские культуры и Балканы. Т. 1. София, 1978. 11. *Горина Л. В.* Походът на граф Амедей VI Савойски против България през 1366—1367 г.—Исторически преглед, 1970, № 6. 12. *Горина Л. В.* Социально-экономические отношения во Втором Болгарском царстве. — М., 1972. 13. *Готье Ю. В.* Русские на Балканском полуострове в XI—XIV вв. — Учен. зап. МГПИ им. К. Либкнехта, 1939, т. 4, сер. ист., вып. 2. 14. *Державин Н. С.* История Болгарии. Т. 1—2. — М.; Л., 1945—1946. 15. *Державин Н. С.* Племенные и культурные связи болгарского и русского народов. — М.; Л., 1944. 16. *Державин Н. С.* Славяне в древности. — М., 1946. 17. *Достян И. С.* Борьба южнославянских народов против турецкой агрессии в XIV—XV вв. — Византийский временник, 1953, т. 7. 18. *Жаворонков П. И.* Никейско-болгарские отношения при царе Иване II Асене (1218—1241). — В кн.: Византийские очерки. М., 1977. 19. Закон судный людем. Т. 1—2/Под ред. М. Н. Тихомирова и Л. В. Милова. — М., 1961. 20. *Зыков Э. Г.* Известия о Болгарии в Повести временных лет и их источник. — Труды Отдела древнерусской литературы, 1969, т. 24. 21. История Болгарии. Т. 1. — М., 1954. 22. Історія південних і західних слов'ян. — Київ, 1966. 23. История средних веков. Т. 1. — М., 1952. 24. История южных и западных славян. — М., 1969. 25. *Калоева И. А.* Советское славяноведение: Литература о зарубежных славянских странах на русском языке (1918—1960). — М., 1963. 26. *Карасик А.* Древнейшая болгарская летопись. — Вопросы истории, 1950, № 5. 27. *Карышковский П. О.* Восстание Ивайла. — Византийский временник, 1958, т. 13. 28. *Карышковский П. О.* Русско-болгарские отношения во время балканских войн Святослава. — Вопросы истории, 1951, № 8. 29. *Карышковский П. О.* Селянська війна у середньовічній Болгарії. — Праці Одес. ун-ту, 1958, т. 148, вип. 6. 30. *Королюк В. Д.* Контактная зона в Юго-Восточной и Цент-

ральной Европе эпохи раннего средневековья и проблемы ее этнической истории.—Советское славяноведение, 1974, № 1. 31. *Королюк В. Д.* Особенности становления феодализма и формирования славянских раннефеодальных государств и народностей в Восточной, Центральной и Юго-Восточной Европе.—Советское славяноведение, 1970, № 5. 32. *Королюк В. Д.* Советские историко-славянские исследования (1917—1967).—Советское славяноведение, 1967, № 5. 33. *Курбатов Г. Л.* История Византии: Историография.—Л., 1975. 34. *Литаврин Г. Г.* Армянский автор XI столетия о Болгарии и болгарях.— В кн.: *Славяне и Россия*. М., 1972. 35. *Литаврин Г. Г.* Болгария и Византия в XI—XII вв.— М., 1960. 36. *Литаврин Г. Г.* Восстание болгар и владов в Фессалии в 1066 г.— Византийский временник, 1956, т. 11. 37. *Литаврин Г. Г.* Налоговая политика Византии в Болгарии в 1018—1185 гг.— Византийский временник, 1956, т. 10. 38. *Литаврин Г. Г.* Особенности византийского и болгарского феодализма в конце XII—XIV вв.— В кн.: *Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма*. Кишинев, 1973. 39. *Литаврин Г. Г.* Темпове и специфика на социално-икономическото развитие на средновековна България в сравнение с Византия: от края на VII до края на XII в.— Исторически преглед, 1970, № 6. 40. *Литаврин Г. Г.* Этническое самосознание южных славян в VII—X вв.— В кн.: *История, этнография и фольклор славянских народов: VIII Международный съезд славистов*.— М., 1978. 41. *Милов Л. В.* К истории текста Закона судного людей краткой редакции.— Советское славяноведение, 1978, № 6. 42. *Милов Л. В.* Новое исследование о Законе судном людем.— В кн.: *Славянский архив*. М., 1961. 43. *Митраев А. И.* Изучение в украинской советской историографии средневековой истории зарубежных славян (1917—1967).— В кн.: *Славянская историография и археография*. М., 1969. 44. *Наумов Е. П.* Анонимная болгарская хроника и проблемы балканской общественно-политической мысли XIV—XV вв.— В кн.: *Балканские исследования*, вып. 3. Освободительные движения на Балканах. М., 1978. 45. *Наумов Е. П.* Балканское средневековье.— В кн.: *Балканские исследования*, вып. 5. Основные проблемы балканистики в СССР. М., 1979. 46. *Наумов Е. П.* К вопросу о подлинности некоторых болгарских грамот XIII—XIV вв.— Известия на Института за история. София, 1964, т. 15—16. 47. *Наумов Е. П.* Месемврийские грамоты XIV века.— *Revue des études sud-est européennes*, 1968, № 1. 48. *Наумов Е. П.* К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних».— В кн.: *Летописи и хроники*, 1973. М., 1974. 49. *Наумов Е. П.* Об авторстве Анонимной болгарской хроники XV в.— Советское славяноведение, 1969, № 3. 50. *Наумов Е. П.* Эволюция политической системы и социальных институтов сербского феодализма.— *Études balkaniques*, 1978, № 3. 51. *Никитин С. А.* Образование болгарского народа и возникновение болгарского государства.— Вестник Моск. ун-та, 1952, серия обществ. наук, № 1. 52. Очерки истории южных и западных славян.— Л., 1957. 53. *Подвижина Н. Л.* О характере материальной культуры Болгарии в VII—IX вв.— В кн.: *Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев*. М., 1976. 54. *Рогов А. И.* Культурные связи Киевской Руси с Балканскими странами.— В кн.: *Славянские культуры и Балканы*. Т. 1. София, 1978. 55. *Сиротенко В. Т.* Византия и болгары в V—VI вв.— Учен. зап. Перм. ун-та, 1961, т. 20, вып. 4. 56. *Сиротенко В. Т.* Две болгарские глоссы в свете письменных источников.— Учен. зап. Перм. ун-та, 1964, № 117. 57. *Сиротенко В. Т.* К анализу сообщения Иоанна Антиохийского о приглашении болгар на Балканский полуостров.— Сб. материалов научной сессии: ист. науки. Свердловск, 1963. 58. *Сиротенко В. Т.* О времени появления болгар (протоболгар) в Подунавье и начальном периоде их вторжений на Балканский полуостров.— Учен. зап. политехн. ин-та. Ижевск, 1967, вып. 15. 59. *Сиротенко В. Т.* Основные теории происхождения древних болгар и письменные источники IV—VI вв.— Учен. зап. Перм. ун-та, 1961, т. 20, вып. 4. 60. *Сиротенко В. Т.* Письменные свидетельства о болгарях IV—VII вв. в свете современных им исторических событий.— В кн.: *Славяно-балканские исследования*. М., 1972. 61. *Таранова В. Г.* К оценке работ Н. С. Державина по проблемам ранней истории болгар (VI—VII вв.).— В кн.: *Вопросы истории славян*. Изд-во Воронеж. ун-та, 1980, вып. 6. 62. *Тихомиров М. Н.*

Именник болгарских князей. — Вестник древней истории, 1946, № 3. 63. *Тихомиров М. Н.* Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в. — В кн.: Славянский сборник. М., 1947. 64. *Удальцова З. В.* Советское византиноведение за 50 лет. — М., 1969. 65. *Храпченко В. Ф.* О социальном составе участников богомильского движения в Болгарии. — Учен. зап. Псков. политехн. ин-та, 1958, вып. 6. 66. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. — М., 1961. 67. Хрестоматия по истории средних веков. Т. 2. — М., 1950; т. 1—2, 1961—1963. 68. *Черепнин Л. В.* К вопросу об иммунитете на Руси и у южных славян. — В кн.: Славяне и Россия. М., 1972. 69. *Черниловский З. М.* История феодального государства и права. — М., 1959. 70. *Чеботаренко Г. Ф.* К вопросу об этнической принадлежности балкано-дунайской культуры в южной части Прутско-Днестровского междуречья. — В кн.: Этническая история восточных романцев. М., 1979. 71. *Чичуров И. С.* Экскурс Феопана о протоболгарах. — В кн.: Древнейшие государства на территории СССР (1975). М., 1976. 72. *Шевченко П. Ф.* Об основных формах феодальной собственности и организации феодального хозяйства Болгарии в XIII—XIV вв. — Учен. зап. Шахтинск. политехн. ин-та, 1960, т. 3, вып. 2. 73. *Шапов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI—XIII вв. — М., 1978.

Краткое содержание

В статье сделан обзор работ советских ученых, посвященных истории средневековой Болгарии до османского завоевания. Автор рассматривает здесь обобщающие труды по истории болгарского народа, различные учебные пособия и популярные издания, соответствующие главы и разделы которых посвящены проблемам болгарского феодализма. Особое место в работе посвящено исследованиям советских историков о русско-болгарских политических, общественных и культурных связях (до конца XIV в.). В статье рассмотрены также монографии и статьи советских авторов, освещающие политическую и социально-экономическую историю Первого и Второго Болгарского царства, развитие болгарских земель в эпоху византийского владычества, обстановку в Болгарии в эпоху османского завоевания. Специально выделены источниковедческие работы и статьи по истории материальной культуры той эпохи.

Стаття надійшла до редколегії 10. 03. 1980 р.

*А. І. ЧЕРНИЙ, проректор,
Ровенський педінститут*

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ І ОСОБЛИВОСТІ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ БОЛГАРІЇ В ПЕРІОД БУДІВНИЦТВА ОСНОВ СОЦІАЛІЗМУ (1948—1958 рр.)

Перемога вересневої революції 1944 р. відкрила простір для будівництва соціалізму в Болгарії [2, с. 731]. Перед Комуністичною партією та народною владою стояло важливе завдання — побудувати економічні основи соціалізму. В умовах надзвичайно низького рівня матеріально-технічної бази економіки країни це можна було здійснити лише шляхом розгорнутої індустріалізації країни. В основу політики БКП і народної влади по здійсненню індустріалізації країни покладений ленінський план со-

ціалістичної індустріалізації та багатий досвід КНРС по його здійсненню в Радянському Союзі.

Конкретні завдання соціалістичної індустріалізації Болгарії були розроблені на V з'їзді БКП (грудень 1948 р.). З'їзд визначив соціалістичну індустріалізацію як вирішальну ланку в будівництві соціалізму, розробив і прийняв цілісну програму соціалістичної індустріалізації Болгарії, яка передбачала насамперед розвиток важкої індустрії, переважний розвиток виробництва засобів виробництва. З'їзд партії визначив місце, роль, джерела, темпи і напрями соціалістичної індустріалізації, що було важливим внеском у теорію і практику будівництва соціалізму. Прийнята з'їздом програма індустріалізації стала творчим втіленням у життя ленінських ідей про характер, особливості і основні принципи соціалістичної індустріалізації. Індустріалізація Болгарії здійснювалася на основі економічних законів соціалізму, тому за змістом вона не відрізнялася від індустріалізації Радянського Союзу. Разом з тим в новій історичній обстановці, коли була створена світова соціалістична система і співвідношення сил у світі змінилося на користь соціалізму, в багатьох випадках по-іншому, в інших формах здійснювались соціалістичні перетворення в галузі економіки в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, в тому числі в Болгарії. Завдяки економічній, фінансовій і науково-технічній допомозі соціалістичних країн, насамперед Радянського Союзу, Болгарія не мала необхідності розвивати всі галузі промисловості—це було б для неї непосильним завданням. Болгарська промисловість отримала широкі можливості для спеціалізації і кооперування в масштабі соціалістичної системи.

Ступінь попереднього економічного розвитку Болгарії, внутрішнє і зовнішнє становище країни в новій історичній обстановці визначили особливості її соціалістичної індустріалізації, що проявились у рівнях соціалістичного нагромадження і споживання, структурі промисловості, напрямках розвитку основних галузей важкої промисловості відповідно до міжнародного соціалістичного розподілу праці, пошуках нових джерел і коштів індустріалізації, встановленні певних темпів її здійснення, ролі промисловості у створенні всієї соціалістичної економіки.

Основними джерелами коштів соціалістичної індустріалізації Болгарії є доходи від промисловості, сільського господарства, транспорту, торгівлі і збереження трудящих. Ці джерела разом з братньою допомогою Радянського Союзу та інших соціалістичних країн заклали основу для здійснення соціалістичної індустріалізації країни.

Як відомо, основним джерелом коштів соціалістичної індустріалізації є фонд нагромадження національного доходу. Ця одна з основоположних закономірностей індустріалізації завжди перебувала в полі зору економічної політики Болгарської комуністичної партії. Так, у 1957 р., порівняно з 1939 р., національний дохід збільшився на 203% [5, с. 96]. Для Болгарії ха-

рактерна досить висока частка нагромадження національного доходу, яка в першій п'ятирічці становила 24,2, в другій п'ятирічці — 23,2%. Завдяки високому рівню соціалістичного нагромадження уряд зміг виділяти значні кошти на капітальні вкладення. За період 1949—1957 рр. загальний обсяг капіталовкладень у народне господарство налічував 4992,7 млн. левів [5, с. 88], для капіталовкладень виділялось в середньому 88,7% фонду нагромадження.

Капіталовкладення спрямовувались головним чином у ті галузі важкої промисловості, які мали першорядне значення на даному етапі індустріалізації країни. Так, у 1957 р. з усього обсягу капіталовкладень на усю промисловість було відведено 240,7 млн. левів, з них у важку промисловість — 199,7 млн. левів, в тому числі в енергетику — 67,2, у чорну і кольорову металургію — 33,8, вугільну промисловість — 22,7, машинобудівну і металообробну — 20,4 хімічну — 9,6, деревообробну — 7,7 млн. левів [5, с. 133].

Згідно з ленінським положенням про важку індустрію як основну базу соціалізму, співвідношення виробництва засобів виробництва і предметів споживання змінилося з 23:77 в 1939 р. на 46:54 в 1957 р. Це було свідченням того, що країна перетворилася в індустріально-аграрну [3, с. 44].

Одна з особливостей індустріалізації Болгарії полягала і в тому, що значну частку фонду нагромадження національного доходу необхідно було перетворити в знаряддя праці, потрібні для здійснення соціалістичної індустріалізації. Щодо структури зовнішньоторговельного обороту Болгарії, який припадав головним чином на соціалістичні країни, то за період 1949—1957 рр. 96,5% загального експорту Болгарії становили сировина і предмети споживання, а 90% імпорту — машини, устаткування, паливо, матеріали і сировина [7, с. 215].

Здійснюючи соціалістичну індустріалізацію, Болгарія повинна була враховувати, що незважаючи на високий процент нагромадження в національному доході, абсолютний обсяг його був недостатнім для здійснення великого будівництва в короткі строки. Ліквідація цієї невідповідності між національним доходом і абсолютним обсягом нагромадження визначила наступну особливість її індустріалізації: в країні було розгорнуто будівництво значно більшого масштабу, ніж це дозволяли внутрішні нагромадження. Наприклад, лише на будівництво хімкомбінату в Димитровграді були направлені капіталовкладення розміром 677 млн. левів, що складало 1/10 частину всіх капіталовкладень в промисловість в роки першої п'ятирічки. Це стало можливим завдяки допомозі Радянського Союзу та інших соціалістичних країн. Протягом 1945—1958 рр. Болгарія імпортувала з соціалістичних країн машин і устаткування на суму 6,2 млрд. левів. Вартість імпорту лише з Радянського Союзу становила близько 60% загального імпорту країни. Радянський Союз забезпечив Болгарію технічно першокласним комплексним

устаткуванням для 45 великих промислових підприємств і 25 цехів та установок [7, с. 215—216].

Для Болгарії — аграрної країни в минулому — участь селянства в соціалістичній індустріалізації була життєвою необхідністю. Всі надходження від сільського господарства концентрувалися в державному бюджеті і розподілялися між усіма галузями народного господарства. Сільське господарство продовжувало відігравати суттєву роль у формуванні національного доходу: в 1957 р. його частка в ньому була другою після промисловості і становила 34% [5, с. 97].

Успішна соціалістична індустріалізація країни зумовила зростання питомої ваги зайнятих у промисловості осіб: з 7,9% в 1948 р. до 21,9% в 1960. Це, в свою чергу, сприяло подоланню безробіття на селі, яке ще залишалось гострою соціальною проблемою. За період 1948—1960 рр. питома вага зайнятих у сільському господарстві зменшилася з 81,9% до 54,7%, переважна частина з них прийшла на роботу в промисловість.

Процес кооперування сільського господарства в Болгарії відбувався паралельно з індустріалізацією і закінчився з завершенням періоду будівництва основ соціалізму.

У ході індустріалізації Комуністична партія неухильно проводила курс на переважний розвиток виробництва засобів виробництва. Саме на досягнення цієї мети були спрямовані основні зусилля держави як у першій, так і в другій п'ятирічках. Про це переконливо свідчить використання капіталовкладень для розвитку промисловості. З 16 543 млн. левів (за цінами 1956 р.), що призначались для розвитку промисловості, 14 536 млн. левів, або 87,9%, відводились для створення і розвитку виробництва засобів виробництва. В першій і другій п'ятирічках важкій промисловості було виділено в 7,2 рази більше коштів, ніж легкій і харчовій промисловостям. Лімітні капіталовкладення у важку промисловість становили 46,5% капіталовкладень в усе народне господарство [6, с. 208—209].

Про темпи і розмах матеріально-технічної бази виробництва засобів виробництва свідчать такі дані: в 1957 р. матеріально-технічна база важкої промисловості за вартістю була в 16 разів більша, ніж у 1939 р., в 5,8 раза більша, ніж у 1948 р., і в 2,2 раза більша, ніж у 1952 р. Якщо в 1939 р. основні фонди підприємств важкої промисловості становили третину основних фондів промисловості, то в 1957 р. — понад $\frac{3}{4}$. Це означало, що створені в роки двох п'ятирічок підприємства важкої промисловості почали визначати обличчя промисловості в цілому [5, с. 129].

Про переважачий розвиток виробництва засобів виробництва в порівнянні з виробництвом предметів споживання переконливо свідчать і такі дані: в 1957 р., проти 1939 р., виробництво засобів виробництва (група «А») зросло в 7,8 раза, в тому числі засобів праці — в 15 разів, предметів праці — в 77 разів,

а виробництво предметів споживання (група «Б») — в 5,5 рази [5, с. 117].

Швидке зростання виробництва засобів виробництва в Болгарії особливо яскраво видно у порівнянні з іншими європейськими соціалістичними країнами. Так, питома вага виробництва засобів виробництва в загальній промисловій продукції Болгарії за період 1948—1958 рр. становила 22,9%, Польщі — 4,3%, Румунії — 13%, Чехословаччини — 8,1% [6, с. 211].

Прискорений розвиток важкої промисловості відіграв вирішальну роль у зміні колишньої галузевої структури всього промислового виробництва. Електроенергетика, металургія, машинобудування і хімічна промисловість почали поступово перетворюватися в головні галузі промисловості і визначати її нову структуру. Процес удосконалення галузевої структури промислового виробництва особливо прискорився і поглибився після Квітневого пленуму ЦК БКП 1956 р., який створив передумови для підвищення ролі важкої промисловості в прискоренні темпів розвитку і вдосконалення всього народного господарства.

Створення прогресивної структури промислового виробництва сприяло зміцненню економіки Болгарії як в рамках країн соціалістичної співдружності, так і в загальній системі світової економіки. Це добре простежується на прикладі зміни структури її зовнішньої торгівлі. В досліджуваний період болгарська промисловість брала участь у міжнародному розподілі праці понад 15% своєї продукції, головним чином важкої та харчової промисловості. Питома вага галузей важкої промисловості у загальній вартості експортованої продукції зросла з 24% в 1952 р. до 31% в 1957 р. [8, с. 76].

Прискорена соціалістична індустріалізація країни призвела до якісних змін болгарської економіки, подолання її однобічності, до правильного територіального розміщення промисловості. В досліджуваний період промислове виробництво перетворилося в головне джерело предметів праці для всього народного господарства. Так, у 1957 р. 25,9% усіх засобів праці, 62% всіх предметів праці і 69,8% всіх предметів споживання були промислового походження [6, с. 227—228]. Корінним чином змінилась участь промисловості у формуванні суспільного продукту і національного доходу. В 1957 р. частка промисловості становила 55% усього суспільного продукту і 41% національного доходу [5, с. 97]. Загалом промислове виробництво в 1957 р., порівняно з 1939 р., збільшилося в 7,8 рази [5, с. 114]. В 1958 р. болгарська промисловість менше, ніж за два місяці, випускала продукцію, що дорівнювала всьому виробництву в 1939 р.

Однією з характерних особливостей індустріалізації Болгарії в період будівництва основ соціалізму були високі темпи її здійснення. За період 1948—1957 рр. середньорічний приріст промислової продукції дорівнював 16,3%. Про високі темпи індустріалізації Болгарії свідчать і такі дані: якщо за період 1950—1957 рр. промислове виробництво розвинутих капіталіс-

тичних країн збільшилося в 1,4 раза, країн, що розвиваються, — в 2,8 раза, то соціалістичних країн — в 2,3 раза, а Болгарії — в 2,5 раза [6, с. 202].

Високі темпи індустріалізації залежали від двох взаємозв'язаних факторів: 1) від темпів розширення матеріально-технічної бази промисловості і підвищення її технічного рівня; 2) від кількості і якості праці, застосовуваної у виробництві. Вже в 1957 р. у промисловості було зосереджено 33,7% всіх виробничих основних фондів країни. З усіх основних фондів промисловості 81,9% було створено після перемоги революції, з них 84,5% — в роки двох перших п'ятирічок. Це яскравий доказ безперервності процесу соціалістичної індустріалізації [9, с. 25].

Особлива увага приділялася розвитку виробництва засобів виробництва: в 1957 р., порівняно з 1939 р., основні фонди промисловості збільшились на 724%, при цьому виробництво засобів виробництва — на 1600%, предметів споживання — на 266% [5, с. 129].

Для прискорення темпів індустріалізації країни велике значення мало постійне збільшення капіталовкладень у промисловість: якщо в 1949 р. було відведено 114,7 млн. левів (в тому числі в групу «А» — 90,2 млн. левів, групу «Б» — 24,5 млн. левів), чи 31,4% всіх капіталовкладень, то в 1957 р. — 240,7 млн. левів (з них у групу «А» — 199,7 млн. левів, у групу «Б» — 41 млн. левів), або 37,4% капіталовкладень в усі галузі народного господарства [5, с. 90, 91, 133].

Особливість соціалістичної індустріалізації Болгарії — систематична зміна співвідношення між добувною і переробною промисловістю. Так, питома вага добувної промисловості у валовій продукції всієї промисловості змінилася з 13,8% в 1939 р. до 9,7% в 1957 р., а переробної промисловості збільшилася відповідно з 86,2 до 91%. Ця закономірність коріниться у характері промислового виробництва та його розвитку і є прогресивним явищем [8, с. 56—58].

Характерна риса соціалістичної індустріалізації Болгарії — перебудова, зміцнення і укрупнення промислових підприємств. 4 тис. промислових підприємств, що дісталися народній владі в 1944 р., до 1957 р. були реорганізовані в 1879 підприємств. Одночасно відбувалося поступове збільшення валової продукції на одно підприємство, збільшення основних фондів і середньорічної кількості робітників і службовців. Ця тенденція простежується і в наступний період індустріалізації [5, с. 118; 8, с. 58—60].

Надзвичайно важливим соціально-економічним аспектом індустріалізації є швидке зростання робітничого класу, підвищення його культурно-технічного рівня, зміцнення союзу робітничого класу і селянства — основи диктатури пролетаріату. Чисельність промислових робітників у Болгарії з 201,6 тис. чол. у 1949 р. зросла до 431,7 тис. чол. у 1957 р., тобто на 214% [5, с. 139, 141]. До характерних рис індустріалізації слід від-

нести також абсолютне збільшення зайнятих осіб у секторі державної промисловості і зменшення їх у кооперативній і місцевій промисловості, переважне збільшення чисельності робітників у важкій промисловості порівняно з легкою промисловістю, неухильне зростання промислових робітників і зменшення непромислового персоналу.

Протягом усього періоду соціалістичної індустріалізації БКП керувалась ленінським положенням про те, що «продуктивність праці, це, кінець кінцем, найважливіше, найголовніше для перемоги нового суспільного ладу» [1, т. 39, с. 20].

У досліджуваній період соціалістичної індустріалізації проявилась також тенденція неухильного підвищення продуктивності праці. Порівняно з 1948 р., у 1952 р. вона становила 154%, в 1957 р. — 189% [5, с. 153]. Підвищення продуктивності праці відбувалося головним чином за рахунок екстенсивних факторів і, в першу чергу, шляхом залучення у промисловість незайнятої робочої сили, переважно з сільського господарства, збільшення матеріально-енергетичних ресурсів, розширення виробничих фондів. Роль інтенсивних факторів була скромнішою. В наступний період, як підкреслюється в Програмі БКП, «партія взяла курс на рішучий перехід від переважно екстенсивного розвитку економіки до інтенсивного», що «створює умови для прискореного завершення створення матеріально-технічної бази соціалізму, підвищення продуктивності праці, збільшення суспільного багатства країни» [4, с. 236].

Винятково важливе значення для прискорення темпів промислового розвитку Болгарії мала братерська допомога Радянського Союзу та інших соціалістичних країн — в цьому полягала ще одна з особливостей її індустріалізації. За період 1948—1958 рр. Радянський Союз надав Болгарії шість довгострокових кредитів розміром 8 млрд. левів, з них 3,8 млрд. левів становили машини і устаткування для різних галузей народного господарства і, в першу чергу, для важкої промисловості [10, с. 243—244]. Радянський Союз надав Болгарії також значну науково-технічну допомогу. Будівництво заводів, фабрик, електростанцій та інших промислових об'єктів здійснювалось під безпосереднім висококваліфікованим технічним керівництвом радянських учених і спеціалістів, завдяки чому будівництво цих підприємств проходило у максимально короткі строки.

Значну допомогу надали Болгарії інші соціалістичні країни. Так, у 1949 р. Угорщина надіслала у кредит машини і устаткування для промисловості на суму 28,8 млн. крб., в 1950—1951 рр. такий же кредит на суму 120 млн. крб. надала Чехословаччина, на суму 25 млн. крб. — Польща, а в 1955 р. на суму 73 млн. крб. — НДР [11, с. 79].

Питома вага соціалістичних країн, а також країн капіталістичного світу в задоволенні потреб Болгарії в машинах, ус-

таткуванні і запасних частинах характеризується такими даними (в %) [12, с. 53]:

Країни	1948	1952	1957
Соціалістичні країни,	75,1	90,8	94,5
у тому числі СРСР	36,6	56,8	52,4
ЧССР	29,8	13,7	18,1
НДР	3,1	10,3	14,6
УНР	2,3	6,1	5,1
ПНР	3,4	2,0	2,6
Капіталістичні країни	24,9	9,2	5,5

Завдяки безкорисній допомозі братніх соціалістичних країн, в першу чергу Радянського Союзу, в Болгарії було здійснено промислове будівництво в масштабах, які значно перевершили внутрішні можливості країни. В цьому полягала ще одна особливість соціалістичної індустріалізації Болгарії.

Підводячи підсумки соціалістичної індустріалізації в період будівництва основ соціалізму і вказуючи на її велике значення, БКП у своїй новій Програмі підкреслила: «Соціалістична індустріалізація стала ключовою проблемою соціалістичної перебудови народного господарства, будівництва соціалізму у відсталій в економічному і технічному відношенні Болгарії. Наша країна прискореними темпами створила свою власну промисловість, яка поступово утвердилася як основна галузь народного господарства... Індустріалізація країни створила необхідну матеріальну базу для розвитку всіх галузей економіки. Вона привела до швидкого зростання рядів робітничого класу, підвищення його керівної ролі в суспільстві. Індустріалізація допомогла зміцнити обороноздатність країни» [4, с. 234].

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Димитров Г.* Избранные произведения, т. 2. — София, 1968. 3. VII съезд Болгарской коммунистической партии. Доклады, решения, речи. — София, 1958. 4. X съезд Болгарской коммунистической партии. — М., 1972. 5. Статистически годишник на НРБ, 1970. 6. Икономиката на България през преходния период от капитализма към социализма, т. 2. — София, 1972. 7. Социалистическая индустриализация стран народной демократии. — М., 1960. 8. Социально-экономическое развитие Болгарии (1944—1964 гг.). — София, 1964. 9. *Добрев К.* Социалистическата индустриализация на Народна Република България. — Известия на Икономическия институт, 1961, т. 2, кн. 3—4. 10. *Пописаков Г.* Икономически отношения между НР България и СССР. — София, 1968. 11. *Царевски Н.* Международният социалистически кредит и неговата роля в развитието на нашата страна. — Планово стопанство, 1958, кн. 6. 12. *Шаренков С.* Строительство социалистической экономики в Народной Республике Болгарии. — М., 1960.

Краткое содержание

В статье рассматриваются главные направления и особенности индустриализации Болгарии в период строительства основ социализма, показана бескорыстная братская помощь Советского Союза, других социалистических стран в ее осуществлении. Исторические завоевания болгарской индустрии, ее труженников в рассматриваемый период подготовили материальные условия для решения коренных социально-экономических задач последующего этапа развития страны — строительства развитого социалистического общества.

*В. В. БОЙКО, ст. викл.,
Харківський університет*

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК
РАДЯНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ
СПОРТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ
(1944—1948 рр.)**

Радянсько-болгарські спортивні зв'язки як складова частина культурного співробітництва між радянським і болгарським народами зародились ще до встановлення народної влади в Болгарії. Але особливо широкий простір для свого розвитку вони отримали після перемоги в країні соціалістичної революції, яка відкрила новий етап у багаторічній історії дружніх контактів між СРСР і НРБ.

Уже в перших актах нової народної влади уряд Вітчизняного фронту проголосив болгарсько-радянську дружбу основою зовнішньої політики країни. У Зверненні Вітчизняного фронту до болгарського народу 9 вересня 1944 р. зазначалось: «Уряд Вітчизняного фронту негайно зробить все можливе для встановлення нерозривних зв'язків з Радянським Союзом» [7, с. 11]. Через декілька днів у першій програмній заяві уряду підкреслювалось, що основою зовнішньої політики Болгарії є «щирі і дружні відносини з Радянським Союзом і вічна дружба з братнім російським народом» [7, с. 18]. Вперше у своїй багатолітній історії болгарський народ був упевнений в тому, що він має надійного друга і союзника, який допоможе йому у побудові нового суспільства.

Характерною рисою нового етапу в радянсько-болгарських відносинах, який наступив після перемоги соціалістичної революції в Болгарії, було всебічне співробітництво між СРСР і НРБ в економіці, політиці й культурі, засноване на принципах соціалістичного інтернаціоналізму. «Радянсько-болгарські відносини, — відмічав Л. І. Брежнев у промові в Софії у січні 1979 р., — завжди були прикладом соціалістичного інтернаціоналізму в дії» [1, т. 7, с. 570]. Це стосується всіх галузей нашого співробітництва, у тому числі фізичної культури і спорту. Ця сфера радянсько-болгарського спілкування вже має свою тридцятип'ятирічну історію.

Інтереси дальшого вдосконалення братерського співробітництва між СРСР і НРБ, поглиблення духовного обміну між ними постійно вимагають вивчення цієї історії, узагальнення і аналізу набутого досвіду, виявлення найбільш ефективних напрямів і форм взаємовигідних зв'язків. У цьому плані вивчення історії і практики радянсько-болгарського співробітництва, безумовно, має велике теоретичне, політичне, наукове і практичне значення.

Мета цієї статті — на основі радянських архівних документів, періодичної преси та інших джерел висвітлити перший етап

радянсько-болгарських спортивних зв'язків, виявити процес їх зародження і початкового розвитку.

Першим етапом в історії радянсько-болгарського співробітництва радянські та болгарські вчені одностайно вважають 1944—1948 рр., коли у Болгарії перемогла соціалістична революція і трудовий народ став господарем своєї країни, а партія болгарських комуністів * правлячою партією. Саме в цей період, 18 березня 1948 р., між СРСР і НРБ було укладено договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу. Цей договір, а також історичні для долі Болгарії рішення V з'їзду БКП, що відбувся у грудні 1948 р., визначили наступний етап у співробітництві між радянським і болгарським народами. При визначенні хронологічних рамок дослідження враховувалась також та обставина, що радянсько-болгарські спортивні зв'язки розгляданого періоду майже не висвітлені як у радянській, так і болгарській науковій літературі. Окремі одиничні факти містяться лише в працях П. А. Соболева і П. С. Соханя [2; 8].

Здійснюючи спортивні зв'язки у формі двосторонніх і багатосторонніх міжнародних зустрічей, спортсмени СРСР і НРБ відточують свою майстерність і водночас спортивними поєдинками залучають у спорт багатьох юнаків і дівчат, сприяючи таким чином вирішенню другого важливішого завдання виховання всебічно розвиненої людини — досягненню її фізичної досконалості.

Після встановлення народної влади перед БКП і урядом Вітчизняного фронту Болгарії, у числі інших, постало складне завдання — здійснити демократизацію всього культурного життя країни, у тому числі фізичної культури і спорту. При вирішенні цього завдання державні та громадські організації, незважаючи на великі труднощі перших післявоєнних років, робили все для того, щоб зблизити фізкультуру і спорт з масами, особливо з молоддю, турбувались про те, щоб підняти рівень болгарського спорту, підсилити виховний вплив фізичної підготовки. У Конституції Народної Республіки Болгарії, затвердженій Великими Народними Зборами 4 грудня 1947 р., підкреслювалось: «Держава проявляє піклування про громадське, культурне і фізичне виховання і здоров'я молоді» [3, с. 86]. При вирішенні завдань демократизації фізичної культури і спорту та їх дальшого розвитку болгарі творчо використовували досвід нашої країни, опирались на її допомогу і підтримку.

З перших днів перемоги соціалістичної революції болгарські спортсмени почали виявляти великий інтерес до фізкультурного руху в СРСР. Уже в 1944 р. спортивні організації Болгарії звернулись з проханням до радянських спортивних організацій провести спільні змагання. Вже тоді ставилось питання про вивчення досвіду спортивного руху в Радянському Союзі [6, с. 83].

* У досліджуваній період БКП офіційно іменувалась Болгарською робітничою партією (комуністів) — БРП(к).

Радянсько-болгарські спортивні зв'язки здійснювались за декількома каналами в різних формах. Однією з ранніх, але дуже суттєвих форм були взаємні поїздки спортивних делегацій і окремих представників фізкультури і спорту наших країн. Особисте знайомство, можливість брати участь у творчих дискусіях з найбільш актуальних проблем розвитку фізкультури і спорту сприяли зміцненню дружніх культурних зв'язків радянського і болгарського народів.

Починаючи з 1945 р., спортивна громадськість Болгарії неодноразово звертається до Всесоюзного товариства культурного зв'язку з закордоном, Всесоюзного комітету у справах фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР та інших організацій з проханням обмінятих спортивними делегаціями [9, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 1, арк. 70; од. зб. 47, арк. 22]. В результаті у 1945 р. на запрошення Всесоюзного комітету у справах фізичної культури і спорту в Радянський Союз прибула спортивна делегація Болгарії [6]. Вона встановила зв'язки з радянськими спортивними установами і окремими спортсменами, познайомилась з організацією фізкультурного руху в СРСР, постановкою навчально-тренувальної роботи, підготовкою і вихованням радянських спортсменів. Досвід розвитку фізичної культури і спорту в СРСР вивчала також спортивна делегація Болгарії, що знаходилась у Радянському Союзі у серпні-вересні 1946 р. [9, ф. 7576, оп. 2, од. зб. 298, арк. 157—167; 8, с. 227]. У 1947 р. болгарська спортивна делегація була присутня на параді фізкультурників у Москві [9, ф. 7576, оп. 2, од. зб. 352, арк. 6; 8, с. 227].

Велике значення для розвитку радянсько-болгарських спортивних зв'язків мали поїздки в Болгарію радянських спортивних делегацій, а також окремих спеціалістів для надання допомоги у будівництві спортивних споруджень.

Під час поїздки члени радянських делегацій, до складу яких входили найбільш кваліфіковані та досвідчені представники спортивної громадськості СРСР, проводили велику роботу по ознайомленню болгарського народу з досягненнями фізичної культури і спорту в СРСР, надавали дієву допомогу спортивним організаціям і окремим болгарським спортсменам.

Одними з перших у 1945 р. в Болгарію прибули гравці профспілкової футбольної команди «Торпедо» [9, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 53, арк. 53]. Повідомлення про майбутній приїзд команди «Торпедо», писала газета «Работническо дело», викликало велику радість у болгарських любителів спорту [5]. Колектив «Торпедо» ознайомився з розвитком футболу в Болгарії, з постановкою навчально-тренувальної роботи з цього виду спорту і провів ряд зустрічей з клубними командами країни. Разом з командою «Торпедо» в Болгарію прибула група викладачів і тренерів Радянського Союзу, які обмінялись досвідом з болгарськими колегами, надали практичну допомогу болгарським спортивним організаціям [9, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 53, арк. 53].

У 1947 р. в Болгарію виїжджало два радянських спеціалісти для надання допомоги у будівництві спортивних споруджень [9, ф. 7576, оп. 2, од. зб. 410, арк. 7; 8, с. 227], а в наступному році у зв'язку з першістю Балканських країн з баскетболу в Болгарії перебувала радянська спортивна делегація, очолювана членом Всесоюзного комітету в справах фізичної культури і спорту Т. Н. Бирюковим [9, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 62, арк. 94]. Радянські та болгарські спортсмени мали дружні зустрічі й на міжнародних змаганнях.

Важливою формою радянсько-болгарських спортивних зв'язків було листування між спортивними організаціями і окремими спортсменами [9, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 1, арк. 70; од. зб. 43, арк. 11, 120; од. зб. 60; ф. 7576, оп. 2, од. зб. 298, арк. 157—167], яке зближало наших спортсменів, полегшувало їхні взаємини, сприяло росту професійної майстерності представників спортивного фронту.

Ознайомлення з досвідом організації фізкультури і спорту в СРСР у досліджуваній період здійснювалося також шляхом надсилання у Болгарію спортивної і методичної літератури, навчальних посібників з питань фізичної культури і спорту, проектів будівництва фізкультурних комбінатів, стадіонів, спортивних майданчиків, водних басейнів та ін. Велика кількість радянської книжкової продукції, в тому числі з питань фізичної культури і спорту, як перекладної, так і мовного оригіналу — російського, українського, азербайджанського, вірменського та ін. — розповсюджувалась у Болгарії з перших днів перемоги соціалістичної революції в країні. У 1948 р. Болгарія вийшла на перше місце у світі по ввозу різноманітної літератури з СРСР [4].

Болгарські фізкультурні організації і окремі спортсмени неодноразово звертались до відповідних організацій і спортсменів Радянського Союзу з проханням надіслати їм літературу з питань організації спортивної роботи в СРСР [9, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 1, арк. 70; од. зб. 43, арк. 120]. Радянська спортивна громадськість відгукнулася на поклик своїх друзів. Уже в 1945 р. по лінії Всесоюзного комітету у справах фізичної культури і спорту болгарським спортивним організаціям було надіслано два комплекти літератури з різних питань фізкультурного руху в СРСР [9, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 53, арк. 53].

Значна допомога болгарським спортсменам була надана у постачанні їх різноманітним спортивним інвентарем. У зв'язку з організацією фізкультурного товариства «Динамо» в селі Сергювец Горно-Оряховського округу Болгарії Центральна рада Всесоюзного фізкультурно-спортивного товариства «Динамо» у 1947 р. подарувала йому комплект спортінвентаря (бутси, м'ячі, футбольні камери та ін.) [9, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 60, арк. 149, 153—154]. Такий же комплект інвентаря був переданий у 1948 р. спортивному товариству в селі Бохот Плевенського округу [9, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 63, арк. 97—101].

Важливою і доступною формою пропаганди фізкультурних і спортивних досягнень є організація виставок. Вони демонструють спортивні успіхи наших народів, сприяють обміну досвідом у цій галузі. Радянський уряд постійно дбає про те, щоб наші виставки були змістовними, цікавими і висвітлювали всі сторони спортивного життя в СРСР. Саме такою стала виставка, організована у софійському театрі «Балкан» у 1946 р. [2, с. 63], на якій були представлені експонати, що розповідали про великі досягнення у розвитку фізичної культури і спорту в СРСР. У тому ж році була організована не менш цікава виставка «Фізкультурний парад», відправлена в Болгарію Всесоюзним товариством культурного зв'язку з закордоном [9, ф. 5283, оп. 17, од. зб. 62, арк. 154].

Таким чином, перемога соціалістичної революції 9 вересня 1944 р. в Болгарії поклала початок якісно новій епосі у розвитку плідних контактів між народами СРСР і НРБ в галузі фізичної культури і спорту. Спираючись на міцну основу економічної та ідейної спільності наших народів на початках соціалізму, в обстановці дружніх міждержавних відносин, під керівництвом КПРС і БКП ці зв'язки переросли у воістину братерське співробітництво.

Радянсько-болгарські спортивні зв'язки були не тільки школою підвищення спортивної майстерності, а й важливим засобом культурного спілкування між Радянським Союзом і Болгарією, що сприяло зміцненню дружби і взаєморозуміння між нашими народами. Характерною рисою цих зв'язків був дружній обмін досвідом в галузі фізкультури і спорту, щира зацікавленість у піднесенні всіх ділянок спортивної роботи.

Разом з тим у досліджуваній період спортивні зв'язки між Радянським Союзом і Болгарією носили ще самодіяльний, а не планомерно-організований характер. Вони були перш за все виявом того взаємного потягу до культурного зближення братніх по мові, культурі та історичному минулому народів. Радянсько-болгарські зв'язки перших післявоєнних років ще не можна назвати масовими, в цей час в основному відбувся процес пошуків і становлення найбільш раціональних форм співробітництва, але важливо те, що вони з року в рік росли і розширювались.

1944—1948 рр. є початковим етапом нової епохи у взаємовідносинах радянського і болгарського народів, періодом зародження і перших кроків їх співробітництва у розвитку економіки і культури. У сфері фізичної культури і спорту основними формами співробітництва були взаємні поїздки спортивних делегацій, окремих спеціалістів і спортсменів, листування між ними і обмін літературою з питань фізкультури і спорту, спортивним інвентарем та іншими матеріалами: організація виставок, присвячених спортивним досягненням СРСР і НРБ, та ін. Почерпнутий у Радянському Союзі досвід і братерська допомога радянського народу сприяли перебудові системи фі-

зичної культури і спорту на основі досягнень передової науки, відповідно до вимог будівництва нового життя, швидкому росту і розвитку фізкультурного руху в Болгарії. Уже в кінці досліджуваного періоду в країні налічувалось 2260 спортивних організацій, які об'єднували 365 тис. фізкультурників [10, с. 26].

Братерське співробітництво між СРСР і НРБ в усіх сферах, у тому числі в галузі фізичної культури і спорту, що зародилось у перші роки після перемоги в Болгарії соціалістичної революції, продовжує неухильно розвиватись по висхідній лінії, ширшає, міцніє і вдосконалюється. «...процес зближення наших країн розвивається впевнено, — підкреслював Л. І. Брежнев, — наше співробітництво приносить дедалі багатші плоди» [1, т. 6, с. 384].

Список літератури: 1. Брежнев Л. И. Ленинским курсом. Речи и статьи. — М., 1978—1979. 2. Българо-съветска дружба, 1946, № 7—8, с. 62—66. 3. Конституция и основные законодательные акты Народной Республики Болгарии. — М., 1950. 4. Отечествен фронт, 1948, 3 июня. 5. Работническо дело, 1945, 31 октября. 6. Соболев П. А. Физическая культура и спорт в странах народной демократии. — М., 1954. 7. Советско-болгарские отношения. 1944—1948 гг. Документы и материалы. — М., 1969. 8. Сохань П. С. Социалистический интернационализм в действии. — Киев, 1969. 9. Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і вищих органів державного управління СРСР (ЦДАЖР СРСР). 10. Шатилов А., Иванов С. Современная Болгария. — М., 1948.

Краткое содержание

В статье рассматриваются вопросы становления и развития советско-болгарских спортивных связей 1944—1948 гг. Проанализированный в ней материал свидетельствует о том, что в исследуемый период шел процесс зарождения и первоначального развития этих связей, которые еще не были массовыми, но из года в год росли и расширялись, способствуя повышению спортивного мастерства и укреплению культурного общения между Советским Союзом и Народной Республикой Болгарией.

Стаття надійшла до редакції 04.05.1980 р.

І. Ю. КАРПІНСЬКИЙ, асист.,
Львівський політехн. інститут
Т. С. ПОЛІЩУК, вчителька,
Житомирська середня школа № 2
О. В. МАРТ'ЯНОВА, співроб.,
Львівське відділення Інституту економіки АН УРСР

ВКЛАД ЛЬВІВЩИНИ У РОЗВИТОК І ЗМІЦНЕННЯ РАДЯНСЬКО-БОЛГАРСЬКОЇ ДРУЖБИ І СПІВРОБІТНИЦТВА

На сучасному етапі розвитку світової соціалістичної системи, який характеризується дальшим поглибленням і розширенням інтернаціональних зв'язків і братерського співробітництва

країн соціалістичної співдружності, надзвичайно важливу роль відіграють безпосередні двосторонні контакти, що встановилися між окремими областями, виробничими колективами, навчальними закладами тощо. На XXV з'їзді КПРС з цього приводу зазначалося: «Разом з розквітом кожної соціалістичної нації, зміцненням суверенітету соціалістичних держав все тіснішими стають їх взаємозв'язки, виникає все більше елементів спільності в їх політиці, економіці, соціальному житті, відбувається поступове вирівнювання рівнів розвитку. Цей процес поступового зближення країн соціалізму цілком певно проявляється нині як закономірність»*.

Радянська Львівщина — складова і невід'ємна частина великої Країни Рад — завдяки своєму значному економічному і культурному потенціалові, а також вигідному географічному положенню бере активну участь у міжнародному соціалістичному розподілі праці, в культурному і науковому співробітництві з братніми соціалістичними країнами, в тому числі з Народною Республікою Болгарією. Взаємні трудящих Львівщини та Болгарії, що охоплюють всі сфери громадського, культурного та економічного життя, з кожним роком розширюються і поглиблюються, стають усе більш різноманітними.

У розвитку співробітництва братніх соціалістичних країн важливу роль відіграють особисті контакти і зустрічі партійних, державних і громадських діячів. Зокрема, зміцненню зв'язків українських і болгарських трудящих сприяла участь кандидата в члени Політбюро ЦК КП України, першого секретаря Львівського обкому партії В. Ф. Добрика як члена радянської партійної делегації в роботі XI з'їзду БКП, що відбувся у березні 1976 р. у Софії [24, 1976, 28 березня].

Гостями львів'ян у вересні 1976 р. були Надзвичайний і Повноважний посол НРБ в СРСР Д. Жулев, військовий аташе П. Каракачанов [5, 1976, 25 вересня]. Львів неодноразово відвідували генеральні консули НРБ у Києві К. Євтімов і Н. Мінков.

Інтерес болгарських друзів до Львівщини особливо зріс з 1975 р., коли в НРБ почали застосовувати львівський досвід по запровадженню комплексної системи управління якістю продукції (КСУЯП). Знайомитись з досвідом роботи львів'ян приїжджали партійні, державні та профспілкові делегації НРБ [5, 1976, 24—25 вересня; 14, 1975, 17 січня, 1977, 21 вересня]. У свою чергу, ряд партійних і профспілкових працівників Львівщини побували в Софії та інших містах Болгарії, де ділилися досвідом впровадження КСУЯП у промисловість [5, 1976, 14 вересня; 11, 1978, 21 вересня].

Широкими і плідними є зв'язки українських і болгарських трудящих у галузі громадського життя. Велика заслуга в цьому Львівського міського відділення Товариства радянсько-бол-

* Матеріали XXV з'їзду КПРС. — Київ, 1976, с. 6.

гарської дружби, створеного у березні 1976 р. [20]. Відділення об'єднує близько 30 колективних членів, серед яких промислові підприємства, вузи, технікуми, школи. Більшість членів відділення підтримує безпосередні контакти зі спорідненими підприємствами і навчальними закладами НРБ.

За ініціативою Львівського міського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби у Львові проводяться урочисті засідання, тематичні вечори, лекції, бесіди, зустрічі з нагоди знаменних дат у житті болгарського народу, під час яких трудящі Львова мають можливість ближче ознайомитися з успіхами Болгарії у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства, з її історією та культурою. Кожного року львів'яни відзначають болгарське національне свято День свободи, роковини підписання радянсько-болгарського договору. У Львові були проведені урочисті засідання, наукові конференції та концерти з нагоди 100-річчя Квітневого повстання (травень 1976 р.) і 100-річчя визволення Болгарії від османського гніту (березень 1978 р.). Широко відзначались такі пам'ятні дати, як 100-річчя героїчної загибелі Хр. Ботева, 95-річчя з дня народження Г. Димитрова і 100-річчя з дня народження В. Коларова [20].

Спільними зусиллями письменників Львова, викладачів і студентів університету, співробітників відділу іноземної літератури обласної бібліотеки ім. Я. Галана та болгарських студентів, що навчаються у львівських вузах, були здійснені ювілейні заходи, присвячені таким видатним представникам болгарської культури, як Е. Пелін, П. Яворов, Н. Вапцаров, Хр. Ясенов. З великим успіхом пройшли тематичні вечори «Болгарська культура в минулому і сьогодні» (квітень 1978 р.), «Болгарська поезія» (грудень 1979 р.), на яких виступили поети і перекладачі Р. Лубківський, В. Лучук, В. Колодій, І. Гушак та ін. [20].

З ініціативи членів правління Львівського міського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби та за їх безпосередньою участю на промислових підприємствах, в середніх та вищих навчальних закладах проводяться зустрічі з представниками братньої Болгарії — туристами, студентами та спеціалістами. На вечорах радянсько-болгарської дружби виступають ветерани Великої Вітчизняної війни, що брали участь у визволенні Болгарії від німецько-фашистських загарбників — Л. Ю. Кочерга, Д. Г. Лукашенко, П. А. Балаєвський та ін., а також радянські спеціалісти, які працювали в НРБ. Зокрема, цікавими були вечори на ВО «Львівхімсільгоспмаш», ВО «Електрон», на заводі «Мікроприлад», в політехнічному інституті, університеті, в середніх школах № 2, 14, 35 та ін. 10 квітня 1979 р. на ізоляторному заводі відбувся великий мітинг з нагоди спільного польоту в космос радянського космонавта М. Рукавишнікова і болгарського космонавта Г. Іванова [20].

Важливу роль у справі дальшого поліпшення роботи по зміцненню дружби з НРБ відіграє Львівський міський клуб радянсько-болгарської дружби, відкритий наприкінці 1976 р. Велика

заслуга у його створенні належить заступникові голови правління Львівського міського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби ветерану Великої Вітчизняної війни, учасниці визволення Болгарії від німецько-фашистських загарбників Л. Ю. Кочерзі. У клубі радянсько-болгарської дружби створена експозиція, яка розповідає про непорушну братерську дружбу народів СРСР і Болгарії, тут відбуваються зустрічі з представниками братньої країни. Гостями клубу були кореспонденти Болгарського радіо і телебачення (1977), співробітники Торгового представництва НРБ в СРСР, журналісти з софійської газети «Вечерні новини», артисти Софійського цирку (1978) [20].

Свідченням високої оцінки роботи, що ведеться Львівським міським відділенням Товариства радянсько-болгарської дружби, є нагородження членів правління і активістів Л. Ю. Кочерги, О. П. Косован, А. О. Проскуріна золотими значками Всенародного комітету радянсько-болгарської дружби [20]. У березні 1980 р. Генеральний консул НРБ у Києві Н. Мінков, перебуваючи у Львові, вручив групі активістів Львівського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби ювілейні медалі «100 років визволення Болгарії від османського рабства» [5, 1980, 23 березня]. Медалями нагороджені В. Ф. Добрик, Д. А. Яремчук, Б. Д. Крутікова, Л. Ю. Кочерга, В. П. Чорній.

Значний вклад у справу зміцнення радянсько-болгарських взаємин вносить Львівська секція Радянського комітету ветеранів війни, її комісія по зв'язку з зарубіжними ветеранськими організаціями. У 1972 р. Львів відвідала колишній лікар партизанського загону Д. Медведева, учасниця боїв за визволення Львова громадянка НРБ, доктор медичних наук, професор Віра Павлова-Давидова. Вона зустрілась із соратниками по партизанській боротьбі, виступила перед викладачами Львівського університету, поклала квіти на могилу М. І. Кузнецова [6, 1974, № 9, с. 111].

У березні 1978 р. делегація ветеранів війни зі Львова на запрошення болгарських друзів побувала в Хасковському окрузі НРБ, де взяла участь у святкуванні 100-річчя визволення Болгарії від османського іга. За час перебування в Болгарії члени делегації провели більше тридцяти бесід з трудящими Хасковського округу [18].

У травні 1979 р. у Львові гостювала група ветеранів боротьби проти фашизму і капіталізму з Відінського округу НРБ. Гості відвідали Львівський філіал музею В. І. Леніна, музей історії військ ПрикВО, ознайомилися з історичними та культурними пам'ятниками Львова [18], провели зустріч з учасниками Великої Вітчизняної війни, що визволяли Болгарію. Окремі з них є почесними громадянами болгарських міст. Так, Л. Ю. Кочерга — почесний громадянин болгарських міст Асеновграда, Відіна, Первомай, Хасково; Д. Г. Лукашенко — міста Провадія.

У свою чергу, львівські ветерани — учасники визволення Болгарії — часто бувають в гостях у болгарських друзів. Спогадами і враженнями про перебування у братній країні вони радо діляться зі своїми земляками. Д. Г. Лукашенко видав книгу спогадів під назвою «Болгарія в серці моему» (Львів, 1977).

Обмін делегаціями, особисті контакти ветеранів війни, їхні виступи перед молоддю, екскурсії по місцях бойової слави — все це сприяє зміцненню дружби та інтернаціональної єдності народів братніх країн.

Львівщина як складова частина загальносоюзного народно-господарського комплексу бере активну участь у радянсько-болгарському економічному співробітництві. Так, Добротвірська ДРЕС, включена до енергосистеми «Мир», віддає частину своєї потужності братнім соціалістичним країнам, у тому числі НРБ [14, 1969, 12 вересня; 25, с. 150]. Продукція ряду промислових підприємств Львова йде на експорт в Болгарію. Так, з 1964 р. в Болгарію експортують львівські автобуси. У 1965 р. в Болгарію було вправлено 100 львівських машин, а в 1966 р. їх кількість зросла в 4 рази [12, 1965, 30 грудня, 1966, 31 грудня; 14, 1965, 2 червня]. Болгарські друзі високо оцінили ходові якості львівських машин. У 1969 р. на завод прийшов лист від водія з болгарського міста Відін Х. Туцова, який писав: «Автобус ЛАЗ—695 Е завоював перше місце, «Золоту медаль» і паспорт «Трудової перемоги» в змаганні на честь 25-ї річниці Вересневої революції. Спасибі вам, товариші конструктори, інженери і робітники Львівського автобусного заводу» [12, 1969, 20 жовтня].

Продукцію в НРБ постачає також Львівський завод автотранспорту. Протягом 60-х років у НРБ щорічно надходило в середньому по 60 львівських машин. Такі моделі, як 4043 М, 4045 Р, 4045 ЛМ та інші, добре зарекомендували себе в болгарських портах. Про це свідчить лист болгарських робітників з Варненського порту працівникам автотранспорту: «Ми дякуємо колективу вашого заводу, який виготовив такі чудові машини» [8, 1966, 23 липня]. У 1976 р. на прохання болгарських енергетиків львів'яни розробили і виготовили кілька спеціальних автотранспорту для зняття ротора з турбіни [5, 1976, 16 жовтня].

Широко відома в Болгарії продукція Львівського ВО «Кінескоп». Ще у 1955 р. завод почав випускати електропроменеві трубки. Як електролампи, так і кінескопи користувались великим попитом у НРБ. З початку 70-х років об'єднання повністю перейшло на випуск кінескопів. У Болгарію щорічно поступає 20% випуску усіх кінескопів 47 ЛК2Б [10, 1964, 12 березня, 1970, 19 лютого]. Болгарія є також одним із найбільших покупців львівських телевізорів [14, 1970, 26 травня].

ВО «Львівхімсільгоспмаш» постачає в Болгарію оприскувачі ОВТ-1 [13, 1962, 6 липня]. В НРБ поступає продукція Львівського заводу фрезерних верстатів, ВО «Прикарпатарматура»,

бурові інструменти Дрогобицького долотного заводу, автокрани з Дрогобича, цемент з Миколаєва, прилади ВО ім. В. І. Леніна [14, 1960, 13 квітня, 16 жовтня, 1965, 25 квітня, 1966, 21 лютого, 18 вересня], Дашавського заводу технічного вуглецю, роздольського ВО «Сірка», Львівського лакофарбового заводу, львівської фірми скляних виробів «Райдуга» та деяких інших підприємств [14, 1969, 14 листопада, 1977, 22 жовтня, 1978, 5 квітня].

Водночас ряд промислових підприємств НРБ, що спеціалізуються на випуску певної продукції в рамках РЕВ, постачають її в Радянський Союз, в тому числі на Львівщину. На львівських підприємствах встановлені парові котли, які надходять з заводу ім. Георгія Кірка в Софії. З НРБ надходять вироби електротехнічної промисловості, дробилки зерна Ф—ІМ для комбикормових заводів, овочі, фрукти [20].

Важливе значення для розвитку економічного співробітництва країн—членів РЕВ мають безпосередні контакти і взаємозв'язки колективів споріднених підприємств. Так, інженери і техніки «Львівенерго» у 1967 р. допомагали болгарським друзям у монтажі теплоелектростанції «Маріца—Схід». В лютому 1968 р. група болгарських енергетиків вивчала досвід львів'ян в електрифікації сільської місцевості [14, 1968, 27 січня, 18 лютого]. Спеціалісти ВО «Львівхімсільгоспмаш» допомагали налагоджувати в Болгарії виробництво різних пристроїв. В 1964 р. сюди було відправлено еталонні робочі креслення аерозольного обприскувача «Ракета» [14, 1964, 6 червня, 1965, 30 грудня]. Дружні зв'язки підтримують колективи Львівського заводу автотранспортних і заводів електро-і мотомашин в Пловдиві та ін.

З кожним роком зростають потреби соціалістичних країн у сільськогосподарських продуктах, повне забезпечення попиту на які можливе лише при тісному співробітництві країн—членів РЕВ. У рамках цього співробітництва кращі сорти рослин виведені в Львівському сільськогосподарському інституті: сорти картоплі «Гібридна-14», «Прикарпатська-96», «Вереснева», «Львівська біла», які дають в умовах Прикарпаття високі врожаї і характеризуються високою здатністю чинити опір захворюванням, посилюються в НРБ [21].

Важливе значення для розвитку співробітництва в галузі сільського господарства соціалістичних країн мають взаємозв'язки їх працівників. Так, в 1978 р. група колгоспників з колгоспу «Нове життя» Сокальського району Львівської області побувала в радгоспі «Мішо Йонов» Відінського округу, де за їхнім прикладом побудовано відкормний пункт на 1000 голівомісць. Львівські тваринники надали болгарським друзям цінні поради, перейняли у них ряд нововведень [17].

Вагомий внесок у зміцнення радянсько-болгарської дружби роблять навчальні заклади Львова, що підтримують тісні контакти з Болгарією. Особлива роль у цьому належить Львівсь-

кому університету, вчені якого постійно працюють над болгарською проблематикою. Відомим спеціалістом в галузі болгарської філології був проф. І. С. Свенціцький (1878—1957), його книгу «Нариси з історії болгарської літератури» (Львів, 1957) високо оцінила радянська і болгарська наукова громадськість. Цінне дослідження з історії українсько-болгарських громадських і культурних зв'язків ХІХ—початку ХХ ст. — «Сторінки вікової дружби» (Львів, 1958) — опублікував В. Дмитрук (1906—1959 рр.). Зв'язки І. Франка з болгарською літературою, його праці в галузі болгарського фольклору досліджував доц. М. Д. Малярчук (1918—1972 рр.) — цій темі присвячено декілька статей у болгарських наукових виданнях. Свою кандидатську дисертацію «Іван Франко і болгарська література» він захистив у Софійському університеті [7, 1964, 17 січня]. Вагомий внесок у дослідження нової і новітньої історії Болгарії та болгарської історіографії зроблено проф. О. С. Бейлісом, який опублікував по цій проблематиці кілька десятків статей, навчальний посібник та монографію, присвячену проблемам становлення марксистської історіографії в Болгарії [2]. Проблемами болгарського національно-визвольного руху в 60—70-х роках ХІХ ст. займається доц. В. П. Чорній, якому належить ряд статей і монографічне дослідження про Квітневе повстання 1876 р. [27].

Більше двадцяти праць, в тому числі монографію [16], проблемі соціалістичного перетворення сільського господарства Болгарії присвятив проф. В. С. Петров. Доц. В. І. Чушенкові, який захистив кандидатську дисертацію у Софійському університеті, належить ряд наукових праць, у тому числі брошура «Місцеві представницькі органи державної влади НРБ» (Львів, 1974).

Особливо плідними і багатогранними стали зв'язки Львівського університету з Болгарією у другій половині 70-х років, після того як 29 жовтня 1974 р. під час перебування у Львові ректора Велико-Тирновського університету проф. Д. Філіпова був підписаний договір про наукове співробітництво Львівського університету ім. Ів. Франка з Велико-Тирновським університетом [7, 1979, 1 жовтня]. З того часу вузи постійно обмінюються досвідом навчальної, наукової і виховної роботи. В 1975 р. Велико-Тирново відвідали ректор університету проф. М. Г. Максимович і секретар парткому університету доц. Т. Я. Старченко [4, спр. 944, арк. 52]. У наступні роки у Велико-Тирновському університеті побувало понад 30 викладачів Львівського університету. Приблизно така ж кількість викладачів Велико-Тирновського університету знайомилася з роботою Львівського університету. Вузи взаємно допомагають один одному в підготовці кадрів русистів (у Велико-Тирновському) та болгаристів (у Львівському). Між обома університетами налагоджено обмін студентами для проходження ознайомчої практики.

Згідно з робочим планом співробітництва, вчені обох вузів ведуть спільні дослідження з ряду важливих тем. Результати

деяких досліджень відбиті у двох спільно опублікованих працях. Перша з них присвячена проблемам комуністичного виховання студентської молоді [9], а друга — визволенню Болгарії від османського гніту [15].

Договір про співробітництво з Велико-Тирновським університетом, який має факультет прикладного мистецтва, у 1974 р. підписав також Львівський інститут прикладного і декоративного мистецтва. Викладачі обох вузів взаємно знайомляться з постановкою навчального процесу, навчальними планами і програмами, планами науково-дослідної, творчої і методичної роботи, беруть участь в обговоренні творчих виставок. Між вузами також щорічно здійснюється обмін студентськими групами для проходження ознайомчої практики [19].

Одним із важливих проявів співробітництва в галузі освіти є навчання у Львові громадян НРБ. Перша група болгарських студентів прибула до Львова у 1967 р. В кінці 60-х — у першій половині 70-х років у вузах Львова навчалося в середньому 10—15 болгар, у другій половині 70-х років — понад 30. Вузи Львова, в основному політехнічний та поліграфічний інститути, підготували для народного господарства НРБ близько 70 висококваліфікованих спеціалістів [23].

Певний вклад у співробітництво Львова з НРБ вносять і середні навчальні заклади. Ряд технікумів, училищ, шкіл підтримують зв'язки з відповідними навчальними закладами Болгарії. З 1974 р. триває листування, обмін літературою між Львівським будівельним технікумом та будівельними технікумами Пловдива, Бургаса і Велико-Тирнова. Обмінюються групами практикантів технікуми харчової промисловості Львова і Горної Оряховиці [20].

Львівське училище прикладного мистецтва імені І. Труша ділиться досвідом навчально-виховної та культурно-масової роботи з художнім училищем прикладного мистецтва імені П. Берона в м. Котел. Згідно з договором, підписаним у травні 1978 р., обидва навчальні заклади обмінюються групами практикантів, творчими виставками, навчально-методичною літературою [20].

У листопаді 1978 р. на базі Львівського технікуму радіоелектроніки відбулась конференція викладачів технікумів СРСР і НРБ на тему «Інтенсифікація навчального процесу в середніх спеціальних навчальних закладах на основі широкого використання технічних засобів навчання». У роботі конференції взяли участь 30 представників від НРБ та 70 — від СРСР. Учасники конференції розглянули важливі питання організації середньої спеціальної освіти в СРСР та НРБ, обмінялись досвідом роботи по використанню технічних засобів навчання. Під час конференції працювала спеціальна виставка технічних засобів навчання, експонати якої були виготовлені учнями радянських, у тому числі львівських, та болгарських середніх спеціальних навчальних закладів [11, 1978, 16 листопада].

У другій половині 70-х років школа-інтернат № 2, середні

школи № 50, 2, 46, 66 м. Львова, а також Перемишлянська СШ встановили дружні зв'язки зі школами міста Хасково і Хасковського округу НРБ. З метою обміну досвідом навчально-виховної роботи працівники народної освіти Львівщини неодноразово виїжджали в НРБ, приймали у себе болгарських гостей [20].

Співробітництво і контакти вузів, технікумів, шкіл із спорідненими навчальними закладами НРБ, обмін практикантами, взаємне ознайомлення з постановкою навчальної і виховної роботи сприяє піднесенню рівня підготовки спеціалістів та інтернаціональному вихованню учнівської молоді.

Надзвичайно широкими і багатогранними є зв'язки львівських і болгарських літераторів. Це насамперед особисті контакти, зустрічі письменників та літературознавців. Ще в 1956 р. з приводу 100-річчя від дня народження І. Франка у Львові гостювали проф. С. Русаків і д-р С. Божков [6, 1956, № 10, с. 120—123]. У 1964 р. гостями Львова були головний редактор журналу «Септември» П. Матев, відомий письменник І. Волен і перекладач П. Атанасов [6, 1964, № 8, с. 160]. У 1967 р. Львів відвідав видатний болгарський письменник-комуніст Х. Белев [6, 1967, № 7, с. 113], в 1975 р. — відомий письменник П. Славинський [6, 1975, № 7, с. 158].

Вагомий внесок у зміцнення літературних взаємин Львова і Болгарії вносить журнал «Жовтень» — орган Спілки письменників УРСР. Протягом 1946—1979 рр. на його сторінках друкувалися твори більше 40 болгарських письменників. З восьмого номера 1966 р. в журналі відкрито поетичну сторінку «Слов'янські ріки». Під цією рубрикою в журналі надруковано поезії П. Матева, І. Давидовича, С. Панчевої, П. Стефанова, С. Цанева, П. Яворова, Н. Вапцарова, Л. Левчева з короткими характеристиками їхньої творчості. Редколегія журналу підтримує контакти з болгарським журналом «Септември». Так, у 1963 р. «Септември» відвів свій липневий номер для авторів «Жовтня», переклавши їхні твори на болгарську мову. В свою чергу, серпневий номер «Жовтня» був відданий авторам журналу «Септември» в українських перекладах.

Дальшому зміцненню контактів і взаємозбагаченню літератур значною мірою сприяє діяльність Львівського республіканського видавництва «Каменяр». За післявоєнні роки у Львові зроблено надзвичайно багато для популяризації болгарської літератури. У цій справі львівські письменники і перекладачі продовжують традиції своїх попередників — І. Франка, В. Гнатюка, редакції журналу «Вікна». У 1961 р. видавництво «Каменяр» випустило в світ збірку перекладів полум'яного болгарського патріота, комуніста, поета Н. Вапцарова [3]. До неї увійшло 40 поезій в перекладах Д. Павличка, В. Лучука, М. Петренка, Д. Молякевича, Ю. Малявського, Р. Братуня, В. Колодія, Р. Лубківського.

У 1962 р. у зв'язку з 20-річчям з дня смерті Н. Вапцарова журнал «Жовтень» опублікував цикл віршів під назвою «Ві-

нок Вапцарову» [6, 1962, № 7], до якого ввійшли поезії Н. Вапцарова у перекладах Д. Павличка, В. Лучука та Ю. Малявського, а також декілька віршів болгарських поетів, присвячених Н. Вапцарову.

Вагомий внесок у зміцнення українсько-болгарських літературних зв'язків вносив і вносить талановитий поет і перекладач Д. Павличко. Ще у львівський період своєї творчості (до 1966 р.), він, крім поезій Н. Вапцарова, перекладав поетичні твори І. Давидкова («Батьківщині», «Рідний дім», «Пам'яті мого батька», «Лист»), новелу Н. Стефанова «Сирниця» [6, 1959, № 6, 1969, № 8].

Перші переклади Р. Лубківського відносяться до 1963 р. Він, зокрема, переклав кращі твори Є. Багряної, М. Ісаєва, Г. Джагарова, Н. Пстєва, Л. Левчева, П. Яворова та ін. [6, 1972, № 9, 1973, № 3, 1975, № 2, 9]. До збірки «Слов'янське небо» (Львів, 1973) ввійшли переклади Р. Лубківського творів ста авторів: сімнадцять з них — поети Болгарії — С. Цанев, З. Іванов, І. Давидков, П. Стефанов, Н. Вапцаров та ін. Особливо велика заслуга Р. Лубківського у підготовці українського видання Антології болгарської поезії (1974). Крім уже названих поетів, до Антології ввійшли перекладені ним твори давньої болгарської літератури, зокрема К. Переславського, К. Охридського, а також сучасних поетів А. Германова, І. Мірчева, Б. Боженова, П. Стефанова, Є. Євтімова.

З початку 60-х років переклади творів Н. Вапцарова [3], А. Мочурова, В. Ханчева, А. Германова, О. Герова, С. Пенчева, П. Стефанова, С. Цанєва, П. Яворова здійснив В. Лучук [6, 1963, № 8, 1966, № 8, 1973, № 3]. Його переклади поезій К. Христова, Д. Пантелєєва, Т. Харманджієва, В. Ханчева увійшли до Антології болгарської поезії. Ряд поетичних творів з болгарської переклали М. Петренко (М. Ісаєва), В. Колодій (І. Давидкова та В. Башева), О. Шевченко (П. Славейкова, М. Ісаєва), І. Сварник (Н. Пєгева), Ю. Коваль (Х. Бєлева) та ін. [6, 1967, № 7, 1969, № 7, 1970, № 4, 1972, № 9, 1975, № 2].

Плідно працюють львівські літератори над перекладами прозових творів болгарської літератури. У 1960 р. у львівському видавництві «Каменяр» вийшов роман видатного болгарського прозаїка П. Славинського «Птахи прилітають до нас» у перекладі М. Малярчука та Ф. Неборячка. М. Малярчук переклав також роман П. Славинського «Останній штурм». Перу цього перекладача належать також переклади романів «Дикий ліс» О. Васильєва, «Мовчазні герої» Д. Габе, «Вєдрово» А. Гуляшки, «Родина ткачів» Г. Караславова та ряд інших творів. Роман П. Славинського «Життя за життя» переклав Ф. Неборячок. К. Марущак, М. Вакалюк і Г. Малярчук переклали романи П. Славинського «Переможені горизонти» і «Оновлена земля» [26, с. 153]. Нещодавно в «Каменярі» вийшла діалогія К. Калчева «Генеральна перевірка» у перекладі Г. Вакалюк і К. Марущак.

У свою чергу, твори багатьох львівських письменників добре відомі болгарському читачеві. Так, у 1960 р. в Софії вийшов болгарською мовою збірник української радянської поезії [30], до якого ввійшли твори багатьох львівських авторів, переважно міжвоєнного покоління — В. Бобинського, О. Гаврилюка, С. Тудора, А. Шмигельського і з післявоєнних — Р. Братуня і Д. Павличка.

Твори львівських письменників були широко представлені болгарському читачеві в обмінному номері журналу «Септември» [29, 1963, № 7]. Тут були опубліковані вірші Д. Павличка, Р. Братуня, В. Лучука, Р. Лубківського, Р. Кудлика, мініатюрні новели І. Вільде, памфлети Ю. Мельничука.

У 1965 р. в Софії вийшла збірка поезій Д. Павличка в перекладі І. Давидкова [1]. Болгарський літературний альманах «Простори» [28] помістив на своїх сторінках переклади поезій В. Лучука. У збірці «Усмішка Дніпра» друкувались твори В. Лучука та Р. Лубківського [31].

Контакти і зустрічі з болгарськими письменниками, переклади і публікації на сторінках журналу «Жовтень» та обласних газет, у видавництві «Каменяр» і в республіканських видавництвах кращих здобутків болгарської літератури — все це сприяє ближчому ознайомленню радянських людей з життям братнього народу. Водночас перебування болгарських літераторів на Львівщині, їхні зустрічі з робітниками, колгоспниками, інтелігенцією, переклади творів радянської літератури на болгарську мову допомагають болгарам ближче пізнати успіхи СРСР в різних ділянках комуністичного будівництва.

З кожним роком міцніють і розвиваються мистецькі контакти між Львовом і НРБ. Творчі зв'язки встановилися між Львівським драматичним театром імені М. Заньковецької і драматичним театром міста Враца. Згідно з планами співробітництва, народний артист УРСР С. В. Данченко поставив на сцені Врачанського театру п'єсу К. Треньова «Любов Ярова», а головний режисер Врачанського театру разом з заньківчанами — п'єсу молодого болгарського драматурга С. Тракієва «Вельюровий піджак» [14, 1978, 18 березня]. На сцені російського драматичного театру Радянської Армії з успіхом йшла «Казка про чотирьох близнят» болгарського драматурга П. Панчева, а в театрі юного глядача імені М. Горького — «Любов несповідима» Н. Йорданова [20].

Важливою формою співробітництва в галузі мистецтва є виступи солістів болгарських театрів на сценах Львова. В грудні 1965 р. провідна солістка Софійської опери, заслужена артистка НРБ Л. Барева була гостею львівського глядача. Її чудові вокальні дані, висока артистична майстерність і цікавий репертуар привернули увагу багатьох любителів класичної оперної музики [5, 1965, 18 грудня]. Великий інтерес у львів'ян викликав виступ у 1971 р. болгарської співачки Є. Міцевої, яка виконала партію Чіо-Чіо-Сан в однойменній опері Пуччіні в

постановці Львівського театру опери і балету [14, 1978, 18 березня].

Львів'яни не раз приймали в себе відомих болгарських естрадних співаків: Л. Іванову, Б. Кірова, И. Христову, естрадний оркестр під керівництвом Е. Димитрова [20]. На початку 1980 р. у Львові гастролювали болгарський вокально-інструментальний ансамбль «Нон стоп» під керівництвом В. Ваєва та співаки Ж. Велчева і Є. Душанов [5, 1980, 14 лютого].

В свою чергу, львівські митці відвідують братню Болгарію. Зокрема, у травні 1979 р. заслужений ансамбль танцю «Юність» Львівського обласного управління профтехосвіти брав участь у фестивалі радянсько-болгарської дружби в місті Пловдиві [20].

Значним явищем в культурному житті Львова стала виставка творів болгарських художників у червні 1977 р. [5, 1977, 12 червня], на якій були представлені роботи 65 живописців і графіків НРБ, у тому числі Ю. Минчева, С. Атанасова, С. Стоїлова, Д. Драганова, Т. Панайотова, Х. Брайкова, С. Цанева і багатьох інших.

З кожним роком зростають і міцніють культурні зв'язки Львова з Болгарією. Спілкування митців є важливим засобом пізнання життя братніх народів, їхньої культури, воно значною мірою сприяє зростанню ідейно-художнього змісту творів літератури і мистецтва братніх країн, піднесенню їхньої ролі в суспільстві, служить справі виховання нової людини. Даліше розширення та урізноманітнення зв'язків Львівщини з Болгарією є яскравим свідченням всезростаючого зближення СРСР і НРБ в усіх сферах ідеологічного, політичного, економічного і культурного життя.

Список літератури: 1. *Бабич В. С.* Твори письменників Радянської України у зарубіжних виданнях. 1945—1966 рр. Бібліографічний покажчик.— Харків, 1968. 2. *Бейліс А. С.* Становление марксистской историографии в Болгарии. — Львов, 1970. 3. *Ванцаров Н.* Пісні про людину. — Львів, 1961. 4. Відомчий архів Львівського державного університету. 5. Вільна Україна. 6. Жовтень. 7. За радянську науку. 8. За технічний прогрес. 9. Коммунистическое воспитание студентов. — Львов, 1978. 10. Лампочка Ілліча. 11. Ленінська молодь. 12. Львівський машинобудівник. 13. Львівськільмашівець. 14. Львовская правда. 15. Незабываемый подвиг. Некоторые аспекты русско-турецкой войны 1877—1878 гг. и освобождения Болгарии. Львов, 1980. 16. *Петров В. С.* Земельна рента в Болгарії в перехідний період від капіталізму до соціалізму. — Львів, 1966. 17. Поточний архів відділу іноземного туризму Львівської обласної ради профспілок. 18. Поточний архів Львівського відділу Радянського комітету ветеранів війни. 19. Поточний архів Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва. 20. Поточний архів Львівського міського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби. 21. Поточний архів Львівського обласного управління сільського господарства. 22. Поточний архів Львівської обласної філармонії. 23. Поточний архів міської ради Львова по роботі з іноземними студентами. 24. Правда. 25. СЭВ: Международное значение социалистической интеграции. М., 1979. 26. *Чорний В. П.* Болгаристика у Львівському університеті.— Жовтень, 1974, № 8. 27. *Чорний В. П.* Героическая эпопея болгарского народа. Апрельское восстание 1876 г. Львов, 1976. 28. Простори. Литературен алманах. Варна, 1969. 29. Септември. 30. Украинская съветска поезия. Сборник. София, 1960. 31. Усмивката на Днепър. Млада украинска поезия. София, 1976.

Краткое содержание

В статье на конкретном фактическом материале рассматриваются связи Львовщины с Народной Республикой Болгарией в различных областях общественно-политической, экономической, научной и культурной жизни, отмечается вклад трудящихся области, отдельных коллективов в развитие и укрепление советско-болгарской дружбы и всестороннего сотрудничества.

Стаття надійшла до редколегії 03. 05. 1980 р.

*Х. ОЙМАТОВ, викл.,
Таджицький університет*

УТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ СЕЛЯНСЬКИХ КОМІТЕТІВ У БОЛГАРІЇ (1929—1934 рр.)

Діяльність селянських комітетів — одна з важливих сторінок в історії антикапіталістичної боротьби трудівників села Болгарії під керівництвом Болгарської комуністичної партії в період економічної кризи. Створені за ініціативою БКП селянські комітети об'єднували бідняцько-середняцькі маси села з метою захисту їхніх інтересів.

Історики Народної Республіки Болгарії чимало уваги приділили питанням утворення і діяльності селянських комітетів. Так, у монографії Н. Ст. Барова розкрита діяльність БКП по утворенню селянських комітетів [2, с. 153—156]. У дослідженні Д. Тишева показана спільна діяльність комуністів і членів лівиці БЗНС за утворення селянських комітетів у період кризи [11, с. 243—246]. У працях Г. Наумова простежено рух бідняцьких і середняцьких прошарків болгарського села під керівництвом БКП і лівиці БЗНС за утворення селянських комітетів та їхню діяльність у даний період [7; 8]. Поза полем зору Г. Наумова залишились деякі важливі документи ЦПА при ЦК БКП, зокрема «Доповідь про селянські комітети в Болгарії» [14, ф. 3, оп. 1, а.е. 389, л. 1—10], з якою виступив представник БКП перед Виконкомом Комінтерну 26 липня 1934 р., і лист Політсекретаріату Виконкому Комінтерну «Про селянські комітети в Болгарії» від 14 серпня 1932 р. [14, ф. 3, оп. 5, од. зб. 60, арк. 1—9]. У радянській історичній літературі є лише згадки про утворення селянських комітетів [4, с. 181]. Як у радянській, так і в болгарській історіографії нема єдиної думки щодо кількості селянських комітетів у Болгарії. На думку болгарського історика Н. Й. Барова, їх було 140 [2, с. 153]. Д. Тишев і Г. Наумов повідомляють, що в країні до 1934 р. було створено близько 100 селянських комітетів [11, с. 244; 7, с. 217]. Крім того, у згаданій доповіді представника БКП для Виконкому Комінтерну говориться, що «... до цього моменту (до липня 1934 р. — Х.О.)

у Болгарії обрали 120 селянських комітетів, які охоплюють 32 околії» [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 1]. Ця цифра здається нам найбільш точною.

У даній статті на основі архівних документів, матеріалів сучасної преси і наявних досліджень зроблено спробу висвітлити утворення і діяльність селянських комітетів у Болгарії в період економічної кризи.

«Мобілізація селян на боротьбу за їх потреби,— відзначається в «Аграрній програмі Комуністичного Інтернаціоналу,— вимагає відповідних організаційних форм що відповідають завданням і методам боротьби. Аграрна програма КІ висуває як основну організаційну форму селянські комітети боротьби. Навколо селянських комітетів у цілях боротьби і в ході боротьби необхідно згуртувати трудящих селян» [5, с. 26]. Виходячи з досвіду революційного селянського руху царської Росії та інших капіталістичних країн, Комінтерн рекомендував як найпростішу організаційну форму керівництва боротьбою селян за повсякденні вимоги обрання селянських, чи сільських, комітетів на масових зборах трудівників села.

На антифашистському конгресі, який відбувся в Берліні в лютому 1929 р., були присутні делегати лівих селянських партій з багатьох країн (Німеччини, Польщі, Італії, Чехословаччини та Балканських країн). Вони постановили підготувати конгрес трудящих селян усіх європейських країн, щоб створити єдиний фронт боротьби. У червні 1929 р. тут же відбулась конференція лівих селянських партій та організацій з Німеччини, Франції, Польщі, Чехословаччини, Румунії та інших країн, яка закликала трудящих селян Європи об'єднатися для боротьби проти капіталістичної експлуатації [12, с. 18]. Там ініціативною групою була намічена платформа конгресу, запропоновано створити комітет підготовки Європейського селянського конгресу, який повинен буде зробити наголос на створенні в окремих країнах національних, районних та сільських комітетів, які б стояли на ґрунті спільної боротьби з робітниками.

Селянські маси схвилювано зустріли програму конгресу та запропоновану форму організації. Рух за селянські комітети охопив Польщу, Німеччину, Чехословаччину, Балканські країни, особливо Болгарію. 24 листопада 1929 р. в Софії відбулась конференція, на якій було створено тимчасовий ініціативний селянський комітет для підготовки до Європейського селянського конгресу. Комітет почав видавати спеціальний бюлетень — «Селянський комітет у Болгарії» [8, с. 155]. Всеболгарський селянський комітет з 1 по 10 січня 1930 р. створив 6 місцевих комітетів, провів 21 селянську конференцію і 39 зборів селян [13, арк. 114, 131].

Підготовка Європейського селянського конгресу викликала протест реакції. Лідери аграрно-куркульських партій виступили проти цього руху, вимагаючи заборони підготовчої кампанії, а також самого конгресу. Міжнародне аграрне бюро в Празі

виступило проти комітетів, назвавши їх підступами більшовиків, маневром Москви [12, с. 18]. Буржуазні партії всіх європейських країн, а також соціал-демократи встали на той же шлях. У результаті розгорнутої кампанії учасники комітетів піддавались переслідуванням, арештам. Так, два члени болгарської делегації були заарештовані на кордоні і не змогли з'явитися на конгрес [1, с. 3]. Але терор не міг зупинити руху, популярність його серед трудящих мас селянства зроста.

На конгресі, який відбувся 27—29 березня 1930 р. в Берліні, були присутні трудящі 19 європейських країн — всього 82 делегати, в тому числі 4 — від Болгарії [1; 4]. На порядку денному конгресу стояло два питання: 1) про становище трудячого селянства і завдання його боротьби; 2) про завдання боротьби трудового селянства проти фашизму, проти підготовки імперіалістичної війни та нападів на СРСР [1, с. 8].

На основі розгорнутих дискусій по двох головних питаннях була вироблена «Платформа європейського селянського конгресу». Вона вміщувала основні загальні вимоги і гасла, форми і методи боротьби селянства, які мали значення для всіх європейських країн [1, с. 161—178].

Європейський селянський конгрес був величезним кроком уперед у розвитку європейського селянського революційного руху. Він дав конкретні вказівки у справі мобілізації трудового селянства на боротьбу за повсякденні насущні інтереси, за визволення з-під ярма капіталу і великого землеволодіння. У документах конгресу були вказані дієві засоби для спільної боротьби трудящих селян і сільськогосподарського пролетаріату і зміцнення робітничо-селянського союзу. Конгрес ідеологічно і політично озброїв трудящих селян проти зрадницьких організацій і вождів, проти фашизму. Керівним центром було обрано європейський селянський комітет. Від Болгарії до складу комітету ввійшов Лазар Станев — секретар Центрального селянського комітету Болгарії [6, с. 11].

Завдяки роз'яснювальній роботі комуністів революційна селянська боротьба за створення селянських комітетів в Болгарії набувала все більшого значення. Її символ — червоне знамено, прикріплене до коси, став символом революційної боротьби селян у союзі з робітничим класом за свободу, землю, проти гніту і експлуатації. Більш як 30 селянських комітетів були створені в час парламентських виборів 1931 р. [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 1], тоді ж почала виходити газета «Селско знаме» — орган болгарських сільських комітетів.

Певну роль у розвитку руху селянських комітетів зіграла I конференція селянських комітетів, яка відбулась 15 травня 1932 р. у Софії і на якій були присутні 25 делегатів [10]. Конференція на основі доповіді Л. Станева схвалила «Резолюцію про суть й завдання сільських комітетів», у якій відзначалось, що «єдиний фронт робітників і селян може існувати лише на базі боротьби за основні, найважливіші економічні та політич-

ні інтереси і вимоги. Платформа трудового блоку охоплює всі ці економічні та політичні вимоги, в ім'я яких ми боремось і повинні боротися. Всезагальною і центральною, найбільш відповідною організаційною формою, в яку повинен влитись єдиний фронт на селі, є селянські комітети, обрані усіма трудящими селянами, незалежно від їхньої політичної приналежності. Селянський комітет обирається на загальноселянських зборах» [14, ф. 3, оп. 4, од. зб. 297, арк. 1].

Конференцією була прийнята «Платформа дій селянських комітетів». У ній вказувалось, що селянські комітети закликають і об'єднують трудящих селян для боротьби за щоденні економічні і політичні вимоги, за відміну конфіскації власності трудящих селян для сплати їхніх боргів приватним особам, банкам, державі, муніципалітетам, державним банкам і кооперативам, за ліквідацію всіх боргів трудящих селян, повне звільнення від прямих податків, державних, муніципальних і окружних, за знищення недоборів з них для бідних і незаможних селян і зменшення для середніх, за ліквідацію всіх опосередкованих податків, введення високого прогресивно-прибуткового податку у висхідній прогресії для капіталістів і сільських буржуа, проти звільнення від податку капіталістів і сільської буржуазії, за зниження цін на товари першої необхідності [14, ф. 3, оп. 4, арк. 8—10]. Деякі вимоги, висунуті в платформі, ще в умовах капіталізму були нездійсненними.

Скликання конференції і її рішення були рішучим кроком уперед в подоланні неузгодженості в діяльності селянських комітетів. Найважливіше, що селяни визнали ці комітети дієвими органами революційної боротьби.

Конференція обрала ЦК селянських комітетів у складі 10 чоловік, але через те, що після конференції газета «Селско знаме» не виходила 3 місяці, вибраний комітет не міг зібратись на засідання [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 4]. Ось чому Політсекретаріат Виконавчого комітету Комінтерну у листі «Про селянські комітети в Болгарії» від 14 серпня 1932 р. вказував, що ця форма масової боротьби (селянські комітети. — *Х.О.*) в селі не досить використана в минулому, і в даний момент при наявності масової робітничої партії з широким впливом у селі, слабкості селянського руху розгорання селянських комітетів боротьби є вкрай незадовільним. Там, де селянські комітети будувались невірною, справа закінчувалась невдачею. Такою була спроба створення комітетів до скликання європейського селянського конгресу, таким був результат кампанії популяризації платформи конгресу в 1930 р. І дана спроба створення комітетів, зазначалося у листі, також загрожує закінчитись безрезультатно, тому що і до цього часу у керівників немає чіткого розуміння значення ролі та структури селянських комітетів [14, ф. 3, оп. 5, од. зб. 60, арк. 8].

Далі в листі викладалась система виборів селянських комітетів в Болгарії: «селянські комітети будувались таким чином:

а) приїжджав у село селянський діяч, представник селянського руху (в більшості випадків Л. Станев). Скликав збори селян і після загальної політичної промови оратора обирався селянський комітет для дальшого ведення боротьби; б) у комітети входило майже виключно ліві селянські діячі, лише у деяких випадках члени РП, неорганізовані селяни зовсім не входили; в) у резолюціях, що приймалися на селянських зборах, висувались переважно загальнополітичні вимоги» [14, ф. 3, оп. 5, од. зб. 60, арк. 8]. Селянські комітети будувались як незалежні організації (місцеві селянські союзи), а не як органи єдиного фронту широких прошарків трудящих села, як організованих у різних партіях і союзах, так і неорганізованих. Вони будувались без врахування місцевих умов і без попередньої підготовки.

Після рішень першої конференції селянських комітетів і листа Політсекретаріату ВК КІ компартія поліпшила керівництво сільськими комітетами через Робітничу партію.

Поліпшив роботу по організації селянських комітетів у країні Центральний комітет селянських комітетів на чолі з секретарем Л. Станевим. Ним було випущено 8 номерів легальної газети «Селски комитет» [2, с. 153] тиражем 4 тис. примірників. Ця газета була схвально зустрінута селянами. У 1932—1933 рр. ЦК селянських комітетів видав «Календар сільських комітетів» тиражем 10 тис. примірників [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 4]. Ці видання сприяли створенню селянських комітетів, а також розширенню й поживленню роботи старих комітетів.

Захист економічних та політичних інтересів трудящих селян комітетами полягав у проведенні зборів і прийнятті резолюцій. У деяких резолюціях зазначалося: «Залишіть нам хліб, який ми вирощуємо, щоб жити!», «Допоможіть нам, поки не пізно!», «Наснажуйтеся духом Ботева — допоможіть народу!» [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 8]. Деякі збори переростали в мітинги, на яких селяни виступали проти збиральників податків і поліції, проти ексекуцій (Стежерово, Селатино, Дилбоки, Караджалово, Бодрово, Торос, Падарево, Дивинджи, Бруклер та ін.) [14, ф. 1, оп. 1, од. зб. 389, арк. 8].

Велику активність у боротьбі проти ексекуторів проявив селянський комітет села Стежерово Свиштовського округу. 1 лютого 1933 р. в село прибув збирач податків. Селяни не в змозі були сплатити податки, і комітет організував кампанію проти їх збору. 17 лютого на публічних зборах прийнято резолюцію про припинення збирання податків, при цьому цитувались слова міністра Гічева: «Збирач не повинен заходити в дім селянина». Кампанія успішно закінчилась на користь селянського комітету. Щоправда, пізніше поліція розігнала селянський комітет [6, с. 99—106].

У 1933 р. активізували свою діяльність й інші селянські комітети. У січні 1933 р. в селі Нова Махала Харманлійського округу селянський комітет провів збори проти зниження цін на тютюн [14, ф. 3, оп. 5, од. зб. 67, арк. 6]. У селі Светліна

Хасковського округу селяни виступили проти продажу з молотка речей одного бідняка. На зборах, скликаних з цього приводу, було обрано селянський комітет і висунуто вимоги проти припинення ексекуцій за податки, про анулювання всієї заборгованості бідняків, звільнення господарств площею до 6 га землі від всяких податків, повернення конфіскованих збиральниками податків речей і ряд політичних вимог: вільне існування компартії, комсомолу та ін. Збирач податків — ексекUTOR змушений був тікати з села [14, ф. 3, оп. 5, од. зб. 67, арк. 6].

У ряді сіл для боротьби за економічні та політичні інтереси навколо селянських комітетів об'єднувалась значна частина трудящих селян, готових відкрито виступити проти збирачів податків, поліції.

Визначну роль у створенні та розвитку селянських комітетів у країні відіграла обласна конференція селянських комітетів у Південній Болгарії, скликана за ініціативою Л. Станева в лютому 1933 р., на якій були присутні делегати від 7 округів і 22 сіл [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 4]. На цій конференції було обговорено організаційний стан місцевих сільських комітетів і намічено ряд заходів по поліпшенню їх діяльності та створенню нових 46 комітетів [9].

Така ж конференція була призначена на березень у Північній Болгарії в місті Шумені, але поліція заарештувала 8 делегатів разом з секретарем ЦК селянських комітетів Л. Станевим. Делегатів звинуватили у спробі організувати антивоєнну конференцію. Під натиском народних мас делегати були виправдані [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 4].

Правління Народного блоку, силкуючись перешкодити зміцненню єдиного фронту трудящих, усяко переслідувало селянські комітети. Поліція розгромила комітети і партійні групи в селах Караджалове, Стежерове, Слатіне, Куніне та ін., у селі Караджалове поліцією був убитий член сільського комітету. Буржуазія зводила наклепи на селянські комітети, оголошуючи їх комуністичними, внаслідок чого протягом двох років селянські комітети в Болгарії були ізольовані від європейського комітету [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 2].

Разом з тим правління Народного блоку та всі буржуазні партії розуміли, що терором руху за створення селянських комітетів не припинити: на місці розгромлених комітетів селяни під керівництвом партійних груп обирали нові селянські комітети. Лідери буржуазних партій намагались захопити керівництво комітетами в свої руки через кметів та видних політиків шляхом створення аналогічних сільських комітетів. У селі Бяла Церква Тирновського округу кмет скликав сільські збори, на яких була схвалена резолюція з більшістю вимог Трудового блоку, обрано сільський комітет. Так вчинили націонал-ліберали в Карнобатському окрузі. У свою чергу, Землеробський союз створив так звані господарські комітети в селі Левські Плевенського округу [14, ф. 6, оп. 1, од. зб. 242, арк. 1]. У деяких

селах Горно-Оряховської і Тирновської околії селянські комітети були обрані навіть за ініціативою начальника і окружного управителя. Це була одна із спроб буржуазних та дрібнобуржуазних партій добитися відхилення селянських комітетів від боротьби за інтереси селян.

Робітнича партія в циркулярі № 13 (березень 1933 р.) вказала, що основним завданням партії на селі є організація масового руху за створення селянських комітетів [14, ф. 6, оп. 1, од. зб. 242, арк. 1]. Активна діяльність по створенню селянських комітетів розгорнулася у 1934 р. Було складено план роботи, згідно з яким створено 14 нових комітетів, проведено понад 70—80 зібрань і конференцій. Відбулись дві обласні конференції в Південній і Північній Болгарії, на яких були присутні відповідно 28 і 35 делегатів. На конференції читались доповіді про становище селян, про міжнародну обстановку, про завдання, цілі та значення селянських комітетів, про тяжке становище селян, про сприятливі умови для створення селянських комітетів [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 5].

У 1934 р. для селянських комітетів почала виходити газета «Село». У 17 номерах її одна сторінка відводилась пропаганді роботи селянських комітетів [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 5].

Значна робота розгорнулася по підготовці та скликанню нелегального конгресу селянських комітетів, який планувалось провести 25 квітня 1934 р. за участю 80—100 делегатів. Але за три дні до конгресу поліція заарештувала делегата Плевенського району, котрий після дводенних тортур видав пароль і станцію, де повинні були зібратись делегати Північної Болгарії. Конгрес селянських комітетів було відкладено.

У такій обстановці з 1930 р. по літо 1934 р. в Болгарії було створено 120 селянських комітетів у 32 околіях. Створенню 45 комітетів сприяв секретар ЦК селянських комітетів Л. Станев. Із усіх обраних селянських комітетів активніше і частіше скликали збори тільки 22. Пасивність решти селянських комітетів пояснювалась здебільшого їх ізоляцією від ЦК селянських комітетів і слабкістю місцевих груп Робітничої партії. Головна причина нечисленності селянських комітетів полягала в незнанні селянами цілей і завдань, в нерозумінні ролі селянських комітетів партійними осередками, а також у невмінні і невдалому підході до підготовки і створення селянських комітетів [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 2].

Слід відзначити, що до складу селянських комітетів входили здебільшого середняки і в значно меншій кількості — селяни-бідняки. За політичною приналежністю вони були в основному членами Землеробського союзу і Робітничої партії і рідше — членами інших партій [14, ф. 3, оп. 1, од. зб. 389, арк. 10].

Селянські комітети як органи єдиного фронту пролетаріату з трудящими селянами під безпосереднім керівництвом Робітничої партії організували боротьбу трудівників села на захист їхніх економічних і політичних інтересів. У їх завдання входило

ло проведення зборів і конференцій, прийняття резолюцій протесту проти антинародної політики правління «Народного блоку», мобілізація трудящих для участі в усіх політичних кампаніях, допомога компартії у зміцненні її зв'язків з трудящими масами і поширенні її впливу.

Список літератури: 1. Аграрные проблемы, 1930, кн. 4—5. 2. Баров Никола Ст. БКП и новия подем на антифашистското движение 1929—1935. — София, 1968. 3. Ехо, 1930, 19. апрел. 1931. 4. История Болгарии, т. 2. — М., 1955. 5. Комаров В. Аграрная программа Коммунистического Интернационала: Аграрный вопрос и современное крестьянское движение, вып. 1. — М., 1935. 6. Народният трибун Лазар Станев: Избрани речи и статки. Спомени на современници. — София, 1954. 7. Наумов Г. Селското движение в България 1929—1934. — София, 1975. 8. Наумов Г. Селско колийтското движение в България (1929—1934 гг.). — Известия на института по история на БКП, 1970, т. 24. 9. Селски комитети, 1933, 27 март. 10. Селско знаме, 1932, 25 май. 11. Тишев Д. Единдействието между комунисти и земледельцы в борбата против фашизма. — София, 1967. 12. Хевеши А. Европейский крестьянский комитет и крестьянское комитетное движение: Аграрный вопрос и современное крестьянское движение, вып. 2. — М., 1935. 13. Центральный государственный архив Октябрьской революции, высших органов власти и органов государственного управления СССР, ф. 4459, оп. 2, ед. хр. 498. 14. Централен партиен архив при ЦК на БКП. — София.

Краткое содержание

В статье рассматривается образование и деятельность крестьянских комитетов в Болгарии в период мирового экономического кризиса 1929—1933 гг. Показана их роль в борьбе трудящихся масс Болгарии против антинародной политики реакционного правительства «Народного сговора» за свои настоящие экономические и политические интересы. Освещена деятельность болгарских коммунистов по укреплению союза рабочего класса с крестьянством и активизации массовой борьбы трудового крестьянства.

Стаття надійшла до редколегії 07. 03. 1980 р.

О. В. КРАПІВІН, ст. викл.,
Донецький університет

ПРОПАГАНДА ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТСЬКИХ ІДЕЙ ЦІММЕРВАЛЬДА І КІНТАЛЯ В БОЛГАРІЇ

Ціммервальдське об'єднання, створене на конференції соціалістів-інтернаціоналістів ряду країн у 1915 р., завдяки діяльності більшовиків стало важливим етапом згуртування революційних сил у міжнародному робітничому русі, сприяло зміцненню позицій болгарських тісних соціалістів, об'єднанню всіх революційних сил пролетаріату. Незважаючи на протидію розкольників-опортуністів, воно підготувало новий період боротьби за згуртування робітничого класу, що розпочався після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Пропаганді інтернаціоналістських ідей Ціммервальда і Кінтала в Росії і країнах Західної Європи присвячено чимало досліджень у радянській історіографії. За останні двадцять років ця тема чи окремі її питання висвітлювались у значній кількості праць [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. Зовсім не вивчено ні радянськими, ні болгарськими істориками є проблема пропаганди інтернаціоналістських ідей Ціммервальда і Кінтала у Болгарії.

Мета цієї статті — висвітлити пропаганду інтернаціоналістських ідей Ціммервальда і Кінтала болгарськими тісними соціалістами, протиставити їх політику опортуністичній лінії широких соціалістів у період ціммервальдського руху.

Восени 1915 р. у міжнародному соціалістичному русі чітко визначився розрив між революційними марксистами і соціал-шовіністами. В. І. Ленін, характеризуючи становище у міжнародному соціалістичному русі після конференції соціалістів у Ціммервальді, писав: «Повільно посувається вперед розвиток інтернаціонального соціалістичного руху в епоху неймовірно тяжкої кризи, викликаної війною. Але все ж посувається саме в бік розриву з опортунізмом і соціал-шовінізмом» [1, т. 27, с. 35].

Партія тісних соціалістів, яку представляв на конференції член ЦК В. Коларов, переживала в цей період великі труднощі у зв'язку з мобілізацією в країні і вступом Болгарії у першу світову війну. В. Коларов, повернувшись із Ціммервальда, привіз на батьківщину ленінську брошуру «Соціалізм і війна» та інші видання більшовиків. В. І. Ленін чітко визначив завдання партії у міжнародному робітничому і соціалістичному русі та висунув як головне з них «піднести прапор революційного марксизму, сказати робітникам твердо й виразно, як ми дивимось на імперіалістичні війни, висунути пароль масових революційних дій, тобто перетворення епохи імперіалістичних воєн у початок епохи воєн громадянських» [1, т. 26, с. 321]. Чітко і конкретно В. І. Ленін поставив питання про необхідність «будувати марксистський Інтернаціонал без і проти опортуністів» [1, т. 16, с. 322].

Ціммервальдська ліва, створена зусиллями більшовиків під керівництвом В. І. Леніна, прагнула зміцнити зв'язки з соціалістами інших країн, у тому числі з болгарськими тіснями. У жовтні 1915 р. більшовики додатково переслали в Болгарію матеріали лівої (це були 45, 46 і 47-й номери «Соціал-Демократа») [13, ф. 17, оп. 10, од. зб. 18 026; ф. 351, оп. 1, од. зб. 115—118].

Партія тісних соціалістів розгорнула широку революційну агітацію в країні. Парламентська фракція тісників у Народних Зборах виступила з пропозиціями об'єднати зусилля всіх Балканських країн проти війни, голосувала проти надання військових кредитів уряду В. Радославова [16, кн. 1, с. 9]. У пресі партії тісних соціалістів восени 1915 р. починається широка про-

паганда інтернаціоналістських ідей Цімервальдської конференції, у зв'язку з чим публікуються проекти резолюції і маніфесту лівих [19, 1915, 17.X; 23].

Підкреслюючи інтернаціональний характер рішень, прийнятих у Цімервальді, тісняки регулярно публікують у своєму центральному органі матеріали про вплив конференції на робітничий і соціалістичний рух в європейських країнах. В одному з перших повідомлень про вплив ідей Цімервальдської конференції на італійський соціалістичний рух «Работнически весник» відзначав, що італійським опортуністам не вдалось послабити популярність цих ідей у країні [19, 1915, 30 вересня].

Багато уваги партія тісняків приділяла ставленню німецьких соціал-демократів до Цімервальдської конференції та її рішень. Тісняки підкреслювали в газеті, що тільки ліві німецькі соціал-демократи є справжніми інтернаціоналістами, відданими справі робітничого класу [19, 1915, 8 листопада]. Репресії, до яких вдався німецький уряд, були гостро засуджені болгарськими революційними марксистами, які, публікуючи матеріали про переслідування німецьких лівих, відзначили їхню велику роль у пропаганді цімервальдських ідей [19, 1915, 6 грудня].

Публікація великої кількості матеріалів про вплив Цімервальдської конференції на Німеччину, Росію, Сербію, Грецію, Румунію та інші країни, безумовно, сприяла поширенню інтернаціоналістських ідей в самій Болгарії, формуванню правильного ставлення партії тісних соціалістів до міжнародного робітничого і соціалістичного руху.

Тісні соціалісти одностайно підтримували один з головних лозунгів більшовиків — створення нового III Інтернаціоналу. У статті «3 Інтернаціоналу» керівник партії Д. Благоев вказував, що більшовики, висловившись за створення нового Інтернаціоналу, виступають проти прийняття туди опортуністів [14, т. 17, с. 159]. Цю точку зору партії більшовиків повністю підтримали болгарські тісні соціалісти. У кореспонденції з Берна на початку лютого 1916 р. В. Коларов відзначив, що інтернаціональний мітинг, на якому він був присутній, пройшов під знаком III Інтернаціоналу. «Работнически вестник», висвітлюючи хід мітингу, опублікував зміст виступу на ньому В. І. Леніна [19, 1916, 13 лютого].

Таким чином, поширення ідей Цімервальдської конференції в Болгарії почалося з публікації матеріалів цієї конференції, про що свідчило прийняття і підтримка їх партією тісних соціалістів. Слід відзначити, що тісні соціалісти у цей період ще не повністю стояли на боці Цімервальдської лівої, хоч ряд важливих положень, особливо про необхідність створення нового Інтернаціоналу, підтримували.

Рішення Цімервальдської конференції схвалила також Болгарська соціал-демократична спілка в Америці, яка опублікувала маніфест конференції [18, 1915, 29 жовтня]. Ця спілка, створена з емігрантів, підтримувала зв'язок з партією болгар-

ських революційних марксистів, яка стояла в основному на інтернаціоналістських позиціях і різко критикувала широких соціалістів [18, 1915, 16 січня].

З підтримкою ідей Ціммервальдської конференції виступили жіночі та молодіжні організації Болгарії, які перебували під впливом партії тісних соціалістів. Окремі керівники цих організацій друкувались на сторінках «Работнического вестника» і були солідарні з ідеєю боротьби проти опортунізму, за створення нового Інтернаціоналу [19, 1915, 10 жовтня; 1916, 13 лютого].

Велика агітаційна робота, проведена Болгарською робітничою соціал-демократичною партією (тісних соціалістів) по пропаганді ідей Ціммервальда серед робітників, дала позитивні результати. Навесні 1916 р. до Ціммервальдського об'єднання приєдналися болгарські профспілкові організації [13, ф. 340, оп. 3, од. зб. 239]. Вони встановили тісні контакти з Інтернаціональною соціалістичною комісією (ІСК) в Берні та заявили про свою підтримку ідеї створення нового Інтернаціоналу [13, ф. 340, оп. 3, од. зб. 239; 21, т. 2, с. 480—481].

Поширення ціммервальдських ідей у Болгарії відбилась і на політиці партії широких соціалістів, яка, щоб не втратити підтримку робітників, також змушена була офіційно оголосити про приєднання до Ціммервальдського об'єднання [20, ф. 156, оп. 1, од. зб. 337], хоч діяльність керівників цієї партії була далекою від ідей боротьби проти війни, за мир і пролетарську солідарність. Підтвердженням цього є відсутність представників болгарських загальнодільців на розширеному засіданні ІСК у лютому 1916 р., а також і на Кінгальській конференції. Вона здебільшого зводилась до знайомства широких соціалістів з іншими соціалістичними партіями Європи [22, с. 18]. У друкованих органах широких соціалістів все частіше почали з'являтися матеріали про ціммервальдський рух, в котрих, як правило, принижувалося значення міжнародної соціалістичної конференції в Ціммервальді. Так, у лютому 1916 р. в центральному органі партії широких соціалістів було надруковано інтерв'ю Г. В. Плеханова італійській газеті «Popolo de Italia» («Народ Італії»): «Признаємо відверто, що ця конференція не має ніякого ні теоретичного, ні практичного значення» [17, 1916, 15 лютого]. Згодом один із керівників партії широких соціалістів К. Пастухов у статті «Соціалістичні розбіжності» заявив: «Смішно дивитися на зусилля балканських сектантів і тісняків, які вбили собі в голову, що створюють новий Інтернаціонал» [17, 1916, 1 травня].

Смілива і рішуча боротьба тісних соціалістів проти такого ставлення загальнодільців до ціммервальдського руху не дала змоги останнім збити болгарських робітників з правильного шляху. На сторінках газети «Работнически вестник» наприкінці 1915—на початку 1916 р. публікувалась велика кількість матеріалів, які відбивали незадоволення робітників політикою

соціал-шовіністів Болгарії та інших європейських країн [19, 1915, 16 грудня; 1916, 8 січня].

У березні 1916 р. ЦК партії тісних соціалістів одержав запрошення на Міжнародну конференцію, яка також мала відбутися у Швейцарії [21, т. 1, с. 260]. У ньому йшлося про те, що на конференцію можна залучити представників профспілок, які стоять на інтернаціоналістських позиціях. Повідомлення про це і порядок денний майбутньої конференції були опубліковані в «Работнически вестник» [19, 1916, 11 березня]. На нараді ЦК учасники делегатами на конференцію обрали Г. Кіркова і В. Коларова.

Готуючись до майбутньої конференції, Г. Кіркоров і В. Коларов мали намір дотримуватись на ній лінії більшовиків. «Відправляючись на конференцію, — згадував пізніше В. Коларов, — ми мали більш чіткі і визначені думки з усіх основних питань. Як я уже сказав, ми вже підтримували сторону більшовиків, ми вказували на їхню лінію як на найбільш правильну, і готувались в Кінталі бути з більшовиками» [15, с. 534]. Але потрапити делегатам тісних соціалістів у Швейцарію не вдалося, бо австрійський уряд не видав їм віз для дальшого прямування. Не увінчалися успіхом й спроби одержати візи через болгарське посольство і австрійських соціал-демократів [15, с. 327—328].

Болгарські революційні марксистки уважно стежили за роботою Кінтальської конференції, особливо за позицією лівих соціал-демократів. Виражаючи солідарність з передовими соціал-демократами, «Работнически вестник» в одній із передових статей відзначав: «Болгарська соціал-демократія може справедливо гордитися тим, що разом з братніми партіями багатьох інших країн — Росії, Сербії, Італії, Швейцарії, Америки та ін. — залишалась на міцних позиціях в епоху тяжких випробувань» [19, 1916, 14 квітня].

Докладне вивчення матеріалів Кінтальської конференції дало змогу партії тісних соціалістів остаточно солідаризуватись з її рішеннями [11; 21, т. 2, с. 554]. У партійній пресі були опубліковані матеріали другої конференції соціалістів. Відзначаючи важливість прийнятих на ній рішень, «Работнически вестник» підкреслював, що «Ціммервальд став паролем згуртованості, єдиним символом, на який у тяжкі часи дивляться сотні тисяч робітників, сповнені надій» [19, 1916, 16 травня].

На робітничих зборах і мітингах трудящі Болгарії обговорювали рішення Ціммервальдської конференції. Участь представника партії в Ціммервальдській конференції та солідарність із рішеннями Кінтальської були схвалені всіма партійними організаціями [19, 1916, 13—14 травня]. Підсумовуючи широке обговорення рішень міжнародних конференцій соціалістів, тісні соціалісти констатували: «Майбутнє Інтернаціоналу і соціалізму полягає у заново створених міжнародних зв'язках із світовим пролетаріатом у Ціммервальді» [19, 1916, 31 травня].

БРСДП (т. с.) вбачала у Ціммервальдському об'єднанні

майбутній Інтернаціонал, за який вона так наполегливо боролась. Така позиція болгарських марксистів наближала їх до більшовиків, але, на відміну від тісних соціалістів, більшовики вважали, що майбутній Інтернаціонал може виникнути не з усього Ціммервальдського об'єднання, а лише з групи, що дотримувалась лівих поглядів. На той час у Ціммервальдському об'єднанні вже проявлялися тенденції, які в майбутньому привели його до падіння. «Одна з головних хиб Ціммервальду і Кінталю, — писав В. І. Ленін, — одна з основних причин можливого фіаско цих зародків III Інтернаціоналу полягає якраз в тому, що питання про боротьбу з опортунізмом не було навіть поставлене відкрито, не кажучи вже про вирішення його в розумінні необхідності розриву з опортуністами» [1, т. 30, с. 132]. Партія тісних соціалістів, не озброєна ще багатьма положеннями В. І. Леніна, не надавала великого значення відкритій боротьбі в ціммервальдському русі проти опортуністів. Найголовнішим завданням, виходячи з рішень Ціммервальдської, особливо Кінтальської, конференцій, болгарські марксистки вважали антивоєнні заклики, які одержали великий резонанс у Болгарії.

Влітку 1916 р. становище трудящих у європейських країнах значно погіршилось. Усе популярнішими стали заклики до революційних виступів. Особливо сильні революційні настрої охопили діючу армію. Серед болгарських солдат визрівало незадоволення війною і тяжким становищем. Листівки, розповсюджені тісними соціалістами і хліборобами,* все частіше закликали «повернути зброю проти своїх експлуататорів» [12, арк. 10].

Тісні соціалісти в цей час уважно стежили за революційними виступами мас, особливо в Росії та Німеччині. Центральний орган тісних соціалістів публікував велику кількість матеріалів про становище і боротьбу мас у цих країнах проти війни, підкреслюючи вплив рішень Ціммервальдської і Кінтальської конференцій на робітничий і соціалістичний рух [19, 1916, липень-серпень].

Таким чином, участь БРСДП (т. с.) у ціммервальдському русі, активна пропаганда інтернаціоналістських ідей Ціммервальда і Кінталю значною мірою сприяли виробленню чіткої позиції партії у питаннях війни, миру і революції.

Влітку 1917 р. тісні соціалісти, зрозумівши зраду більшості Ціммервальдського об'єднання на чолі з керівником Інтернаціональної соціалістичної комісії Гріммом, що скотилися, за словами В. І. Леніна, «в болото опортунізму», поривають з ними, зближуються з більшовиками і остаточно переходять на позиції лівих. Ціммервальдські ліві, завоювавши на той час велику і заслужену популярність у міжнародному робітничому русі, все тісніше співробітничать з більшовиками в підготовці нового Інтернаціоналу.

* Члени партії «Болгарська хліборобна народна спілка» (БХНС).

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *История Коммунистической партии Советского Союза.* Т. 2. — М., 1966. 3. *История Второго Интернационала.* Т. 2. — М., 1966. 4. *Королев Н. Е.* В. И. Ленин и Циммервальдское объединение. — Вопросы истории КПСС, 1960, № 2. 5. *Смирнова А. П.* Из истории борьбы В. И. Ленина за сплочение левых социал-демократов в годы первой мировой войны. — Вопросы истории, 1959, № 4. 6. *Темкин Я. Г.* Большевики в борьбе за демократический мир (1914—1918 гг.). — М., 1958. 7. *Темкин Я. Г.* Бернская конференция заграничных секций РСДРП (1905—1917 гг.). — М., 1968. 8. *Темкин Я. Г.* Ленин и международная социал-демократия. 1914—1917 гг. — М., 1968. 9. *Темкин Я. Г., Туполев Б. М.* От Второго к Третьему Интернационалу. — М., 1978. 10. *Якушина А. П.* Заграничные организации РСДРП (1905—1917 гг.). — М., 1967. 11. Циммервальдская и Кинтальская конференции. Официальные документы. — М.; Л., 1924. 12. Архив внешней политики России, ф. «Политархив», д. 3805, 1916. 13. Центральный партийный архив Института марксизма-ленинизма (ЦПА ИМЛ). 14. *Благоев Д.* Съчнення, — София, 1962. 15. *Коларов В.* Спомени. — София, 1968. 16. Дневници на XVII Обикновено Народно Събрание. Передовна сесия. — София, 1916. 17. Народ, 1916. 18. Работническа просвета, 1915. 19. Работнически вестник, 1915—1916. 20. Централен партиен архив при ЦК на БКП, ф. 156, оп. 1, ар. ед. 337. 21. Die Zimmerwalder Bewegung, t. 1—2, — Paris, 1967. 22. *Grimm R.* Die Zimmerwalder Bewegung, F. 5—6. — Bern. — 1917. 23. ISK zu Bern. — Bulletin, 1916, 29 februar, № 3.

Краткое содержание

В статье освещается пропаганда интернационалистских идей Циммервальда и Кинталя болгарскими тесными социалистами, противопоставляется их политике оппортунистической линии партии широких социалистов в период циммервальдского движения.

Стаття надійшла до редколегії 18.12.1978 р.

Э. М. МАТИСЯКЕВИЧ, вкл.,
Тернопільський фінанс.-екон. інститут

Я. Ф. ГОЛОВАЦЬКИЙ І БОЛГАРІЯ

Видатний український і російський учений — історик та етнограф — Я. Ф. Головацький відіграв важливу роль у налагодженні культурно-освітніх взаємин з поляками, чехами, хорватами, сербами, болгарами та іншими слов'янськими народами. Велику увагу він приділяв історії та культурі Болгарії, якою почав цікавитися в 30-ті роки XIX ст. Тривалий час учений досліджував рукописні слов'янські книги, які знаходилися в бібліотеці монастиря Василя Великого у Львові. У 1873 р. він опублікував у «Русалці Дністровій» статтю під назвою «Коротка відомість о рукописах слов'янських і руських».

Особливий інтерес у дослідника викликала одна рукописна книга (без заголовка), автор якої був, очевидно, болгарин (у тексті замість руських слів *память, язык, мясо* вжиті південнослов'янські *памет, язык, месо* тощо). 104 аркуші рукопису

(із 188) займає тлумачення евангелія від Матфея болгарського архієпископа Ієофілакта. У ній вміщено також твір під назвою «Паметь и житие блаженана учителя нашего Константина (Кирила. — З.М.) — философа, първаго наставника словенскому языку» [4, с. 124—125].

У цій бібліотеці Я. Головацький знайшов ще кілька рукописних збірників, змісту яких, на жаль, не розкрив. Можливо, до його рук потрапили й так звані «Дамаскини», що були популярними в Болгарії та Сербії у XVI—XVIII ст. [5, с. 66—70]. Головацький звернув увагу також на цікавий твір болгарської літератури під назвою «Память и житие блаженнаго учителя нашего Константина — философа, первого наставника роду российскому и всему языку словенскому. Списано из библиотеки Хилиндарской лавры сербской» [4, с. 126].

Книга «Жития Кирилла», згадана Я. Головацьким у «Русалці Дністровій», зацікавила відомого українського і російського слов'янознавця О. Бодянського, який у листі до галицького вченого від 5 липня 1865 р. писав: «Дуже жалію, що втрачено слід списків «Житий Кирилла и Мефодия», про які Ви колись повідомляли в «Дністрянци...» Тому й прийдеться відмовитись від публікацій цих списків у моєму збірнику» [1, с. 32].

Працюючи за дорученням Російської Академії наук над проблемами старослов'янської літератури, О. Бодянський надрукував у московських «Чтениях» критичний огляд твору П. А. Лавровського про «Жития Кирилла и Мефодия». Своє дослідження О. Бодянський надіслав Я. Головацькому [1, с. 32, 33]. Ймовірно, під впливом праць Бодянського Головацький продовжує пошуки рукописних книг старослов'янської і староболгарської літератур. Уже 8 січня 1866 р. він повідомляє Бодянському: «...Посилаю Вам також список «Жития Кирилла» з рукопису XV століття, який зберігається у Львівській університетській бібліотеці. Воно, напевно, знадобиться Вам при виданні списків «Житий св. Кирила і Мефодія» [1, с. 34].

Я. Головацький не переставав цікавитися слов'янськими просвітителами до кінця життя. У 1887 р. він підготував статтю «Нововідкриті відомості про св. Мефодія», в якій зазначив, що у фондах Британського музею виявлено чимало рідкісних старослов'янських рукописів IX ст. «Для нас слов'ян, — підкреслював він, — найважливішими є грамоти пап Іоанна VIII і Стефана VI, оскільки з них ми черпаємо нові дані про ставлення Риму до Болгарського царства і, крім того, знаходимо досі невідомі факти про життя св. Мефодія». В одній із грамот, зазначає Головацький, папа погрожує анафемою патріарху Ігнатію, болгарському царю та його радникам за відхід від римокатолицької церкви, в іншій йдеться про жорстоке переслідування, ув'язнення і нелюдські катування Мефодія католицькими єпископами за його просвітительську діяльність. З грамот папи Іоанна VIII та інших документів, констатує Головацький, довідуємося, що Рим, знищуючи книги, написані кирилицею,

намагався в зародку ліквідувати старослов'янську, зокрема староболгарську, мову і літературу [2, п. 45, спр. 649].

Я. Головацький постійно цікавився старою болгарською літературою, він не тільки ґрунтовно знав праці болгарського письменника XIV—XV ст. Г. Цамблака, а й ввів вивчення їх у курс лекцій, який читав студентам Львівського університету протягом 1849—1966 рр. [2, п. 28, спр. 582]. Учений також уважно стежив за розвитком нової болгарської літератури. 2 березня 1844 р. він звернувся до Бодянського з проханням надіслати йому «Болгарские народные песни» та «Новоболгарскую грамматику» Ю. Венеліна [1, с. 10]. З листа Головацького від 26 липня 1857 р. довідуємося, що він одержав від Бодянського ці та інші книги. «Дякую Вам, — пише Головацький, — за працю «О времени происхождения славянских племен», «Болгарские песни» и пр.» [1, с. 25].

Праці Ю. Венеліна про болгар знаходилися в особистій бібліотеці Головацького. Одну з них — «О зародышах новой болгарской литературы» — він згодом подарував Болгарській національній бібліотеці в Софії [2, п. 58, спр. 812].

Співчуваючи національно-визвольній боротьбі південних слов'ян проти турецьких поневолювачів, Я. Головацький у 1844 р. переклав з хорватської мови поему «Туга від Балкан або сльози болгарських, герцоговинських, босняцьких християн», автограф якої зберігається у рукописному відділі Львівської бібліотеки АН УРСР ім. В. Стефаника. Радикальна за змістом, поема не могла бути опублікована в тодішній Галичині. З цього приводу на автографі рукою Головацького, правда, значно пізніше, написано: «Друкувати було неможливо. Цензура признала б цю статтю за параболічний натяк на Карпатську Русь» [2, п. 60, спр. 900].

Перекладена Головацьким поема відкрито закликала південних слов'ян, і в першу чергу болгар, до боротьби з турецькими поневолювачами:

Увесь вже світ світить зорею,
Лиш не сходить зоря на Балканах,
За гіркими сліз морями
Годі згоїти лютюю рану...

Автор в алегоричній формі розповідає про нестерпне становище болгарського народу під ігом турецьких султанів:

Бач! Он де по кам'яній скалі
Сумуючи болгар зодить,
В страшній його душа печали...

Закінчується поема закликом до рішучої битви з ворогом:

Ну же за коп'є, за меч булатний,
Далі на витязтво, добичу,
Як давній закон велить!

[2, п. 60, спр. 900].

На жаль, переклад і досі не опублікований, хоч представляє значний інтерес для вітчизняного слов'янознавства.

70-ті роки XIX ст. — це період піднесення національно-визвольної боротьби болгарського народу, роки героїчного походу російської армії на Балкани і визволення Болгарії з-під гніту Османської імперії. Передові люди Росії, України з хвилюванням стежили за подіями на Балканському півострові, всіляко сприяли південнослов'янським народам у їхній визвольній боротьбі. Активно включився у цю благородну справу і Я. Головацький, який, переїхавши в 1867 р. в Росію, очолив Віленську археографічну комісію.

У цей час Я. Головацький пише ряд статей, в яких знайомить широкі кола громадськості Росії з природними умовами, економікою, побутом і звичаями, минулим болгарського народу, його історичним минулим, виступає на захист справедливих вимог болгарського народу. З цих статей, чорновиків яких зберігаються в рукописному відділі Львівської бібліотеки АН УРСР ім. В. Стефаника, вийшла у світ лише одна — «Болгарія» («Всемирная иллюстрация», 1877, № 423, 424). Заслуговує на увагу нарис «Про слов'ян задунайських, які живуть на Балканському півострові», частина якого ввійшла до статті «Болгарія». Стаття широкопланова. В ній Головацький висвітлює історію Болгарії від найдавніших часів до 70-х років XIX ст. включно, порушуючи при цьому такі питання, як прихід зі Сходу тюрків — протоболгар на Балкани, їхня поступова асиміляція в слов'янському середовищі, болгаро-руські і болгаро-візантійські відносини, завоювання Болгарії турками. Автор подає обширні відомості про віру, мову і назву болгар, про становище народних мас Болгарії під владою турецької імперії в 70-ті роки XIX ст. З приводу турецького деспотичного управління на Балканах Головацький відзначає, що загарбники встановили надмірні податки, які зводили підлегле населення до становища рабів.

Цікавими є й етнографічні відомості. Головацький розповідає про розкішні садиби багатців і курні хати селян, визначає етнічний склад населення Болгарії, де, крім корінних жителів-болгар, живуть турки, черкеси, арнаути (албанці), татари та інші народи. Турецька адміністрація, використовуючи строка-тість населення країни, проводить типову колонізаторську політику, нацьковуючи одну націю на другу.

Важливе місце в нарисі відводиться природно-географічному огляду Болгарії, аналізу її економіки. Висвітлюючи жалюгідний стан сільського господарства, промисловості і торгівлі, Головацький розкриває причини відсталості народного господарства поневоленого краю.

У передмові статті автор піддає нищівній критиці політику західних держав, які «нишком підтримують» Турецьку імперію, що розвалюється. «Рік тому назад, — вказує Головацький, — кров полилась потоками в тихій країні Болгар, Боснії, Старо-

сербії. Тисячі беззахисних жінок і дітей, німецьких стариків впало під мечем несамовитих бусурман. Тисячі покинутих вдів і сиріт, що втратили своє майно, блукають по горах і лісах...» Болгари, продовжує Головацький, вже другий рік ведуть нерівну боротьбу з ворогом, який переважає їх більше ніж у десять разів. То ж не дивно, підкреслює він, що з усіх кінців Росії, на перший поклик «посипалися гроші на допомогу обездоленим, які вмирають з голоду і холоду». На південь відправлено ешелони з продуктами, санітарні загони з медикаментами, сотні добровольців вступили в загони, щоб із зброєю в руках захищати балканські народи. Оскільки турки, робить висновок автор статті, відмовилися мирним шляхом розв'язати життєві проблеми південних слов'ян, то Росія змушена була «подати руку допомоги братнім народам». Далі він зазначає: «Ми стежимо думкою за вступаючими на чужу землю воїнами... серед яких є наші сини, брати, родичі...». Головацький був переконаний, що коли «бог благословить російську зброю і болгари будуть визволені від нестерпного турецького іга, і утвориться відповідний уряд, то незабаром на всій землі наступить розквіт землеробства, торгівлі, промислів, науки, і Болгарія стане однією з найпрекрасніших країн Східної Європи, а щасливі болгарі і серби заспівають на волі давню пісню:

«Дунай ти наш Дунай, веселий наш Дунай!»
[5, п. 61, окр. аркуш].

У той же час Головацький написав ще одну статтю на болгарську тематику: «Типи слов'янських народів. Болгари». У ній викладений цінний історичний та етнографічний матеріал, використані найновіші дані про економіку країни. На підставі цих відомостей учений ґрунтовно висвітлив спосіб життя болгарської сім'ї, її побут, обряди (забави, танці, хороводи, свята, весілля тощо). Разом з тим дане дослідження має й значні хиби (зокрема, характеризує суспільно-економічні відносини, Головацький стверджує, що у болгар і сербів відсутні класові антагонізми, що тут між багатими і бідними нібито панує «дух повної рівності») [2, п. 61, спр. 902].

Свої статті Головацький намагався надрукувати у петербурзьких журналах «Всемирная иллюстрация» и «Модный свет». З цього приводу він листувався з редактором та видавцем вищезазваних журналів Германом Гоппе. 30 січня 1877 р. Головацький писав йому: «Посилаю Вам статейку «Про Болгарію» для надрукування у «Всемирной иллюстрации». Вона складена із записок природного болгарина і я надіюсь, що вона буде цікавою для російської публіки у сьогоднішній час». До тексту він пропонував також фотографію, на якій зображена болгарська сім'я, знята з натури в Болгарії [2, п. 6, спр. 112].

З листа Гоппе від 3 лютого 1877 р. довідуємося, що «Болгарія» прийнята до друку, а фото повернуто Головацькому, оскільки подібне раніше появилася на сторінках журналу.

У листах до Гоппе від 18 січня та 4 лютого 1878 р. Голо-

вацький просить редактора надрукувати в журналі нову статтю «Рух і операції сербських військ проти турків», неодноразово підкреслюючи, що інформацію одержує від своїх закордонних кореспондентів [2, п. 6, спр. 112].

Я. Головацького цікавила не тільки історія і сучасне становище, а й майбутнє балканських народів. Стурбований дальшою долею Болгарії, він пише: «Наближається час визначення демаркаційної лінії між турецькими і сербськими військами і незабаром при підписанні майбутнього миру будуть остаточно визначені границі між князівством Сербією і новоутвореним князівством Болгарією». Автора хвилюють умови, згідно з якими визначатимуть ці кордони. На думку Головацького, слід брати до уваги за основу «історичні кордони колишніх Сербії і Болгарії або етнографічні риси більшості населення». Вболіваючи за справедливе розв'язання цієї складної проблеми для всіх балканських народів, учений висловлюється за принципи взаєморозуміння, добросусідства, за те, щоб «раз і назавжди припинилися причини незгод між братніми племенами». Стаття Головацького, написана на багатому фактичному матеріалі, без сумніву, представляла на той час значний інтерес, проте Г. Гоппе відмовився опублікувати її [2, п. 6, спр. 112].

В архіві Я. Головацького збереглися також фрагменти рецензій на праці болгарських письменників. У другій книзі «Русского вестника» за 1879 р., що виходив у Москві, було надруковано оповідання С. Бобчева, якому Головацький дав високу оцінку: «У цьому історичному оповіданні найдостовірніше нарисована картина багатостраждальної Болгарії». Мідхат паша, продовжує він, тиран і розпусник, протиставляється автором передовим людям, особливо ж сміливій болгарській жінці, у вчинках якої відображена стійкість молодого покоління, його беззавітна любов до вітчизни. Даючи позитивну характеристику твору, Головацький зазначає, що Бобчев не тільки правдиво змальовує події попередні визволення Болгарії, а й яскраво проводить сюжетну лінію, переконує читача, викликаючи в нього гаряче захоплення такими героїчними матерями і відважними синами. «Болгарія, — закінчує Головацький, — повністю заслужила цієї свободи, яка прийшла до неї після битв, проведених російською зброєю» [2, п. 60, спр. 869].

Зберігся також фрагмент рецензії Головацького на «Болгарские песни» Безсонова (М., 1855, вип. 2). Захоплюючись народно-пісенною творчістю, її лірико-героїчним пафосом, глибиною змісту, він зауважує, що цьому прекрасному надбанню загрозувала неминуча загибель. Турецькі власті нацьковували на мирних жителів дикі орди башибузуків і черкесів, а ті — випалили, розорили, пограбували села і, скаженіючи без кінця, немилосердно катуючи, вбили тисячі невинних душ. Кров замучених болгар волає о пімсту. Переконаний, що їхні страждання «не залишаться без справедливої кари» [2, п. 60]. Імовірно, що рецензії залишилися неопублікованими.

Важливим є ще один аспект взаємин Головацького з болгарами: його виступ на захист південнослов'янських народів. Як свідчить його лист до М. М. Страхова, у фонд допомоги повстання Головацький вніс 50 крб. готівкою і книг на суму 25 крб. [8]. Згодом він перевів Київському добродійному слов'янському товариству ще 100 крб. [2, п. 15, спр. 310].

Після визволення Болгарії від турецьких загарбників Головацький надавав посильну допомогу братній країні у розвитку науки і культури. Він подарував сотні книг і журналів різним науково-освітнім закладам, в тому числі Болгарській національній бібліотеці в Софії — 247 примірників. Зберігся список подарованих книг [2, п. 58, спр. 812]. Добірка літератури складена так, щоб всебічно познайомити болгарського читача з надбанням російської науки, з історією та культурою України, включаючи Галичину, Буковину і Закарпаття.

Декілька десятків книг Головацький подарував Пловдивській бібліотеці. «Дирекція народної освіти Східної Румелії, — писалося в листі від 24 жовтня 1880 р., що надійшов на ім'я вченого, — з особливим задоволенням має честь висловити Вам сердечну подяку за 45 різних книг, які Ви, будучи так ласкаві, подарували Пловдивській болгарській національній бібліотеці» [2, п. 58, спр. 812].

Перелічені праці є свідченням того, що протягом усього свідомого життя учений досліджував пам'ятки історії, літератури, культури братнього болгарського народу. Як і інші передові люди Росії та України, він всіляко сприяв національно-визвольній боротьбі болгар у 70-ті роки XIX ст., вносив вагомий вклад у розвиток молоді болгарської освіти і науки. Діяльність його, спрямована на взаємозбагачення слов'янських культур, на підтримку справедливих вимог пригноблених народів, близька і зрозуміла нашому сучаснику.

Список літератури: 1. Західна Україна в листуванні Головацького з Бодянським. — К., 1930. 2. Львівська наукова бібліотека АН УРСР ім. В. С. Стефаника. Відділ рукописів, фонд Головацького. 3. Рукописний відділ Центральної наукової бібліотеки АН УРСР у Києві, (2) Ш, 17055. 4. Русалка Дністровая.—Будим, 1837. 5. *Свенціцький І. С.* Нариси з історії болгарської літератури. — Львів, 1957.

Краткое содержание

В статье раскрывается роль видного украинского и русского ученого XIX в. Я. Ф. Головацкого в исследовании болгарской литературы, истории и культуры, показана его поддержка национально-освободительного движения 1875—1878 гг. на Балканах и помощь, оказываемая развитию просвещения и науки в молодом Болгарском государстве.

Стаття надійшла до редколегії 12.12.1980 р.

СТАТТІ

Г. И. СТРОНСЬКИЙ, асп.,
Львівський університет

ПИТАННЯ РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Комуністична партія Радянського Союзу і Радянський уряд постійно приділяють неослабну увагу питанням зміцнення дружби і співробітництва з братніми соціалістичними країнами в різних ділянках економічного, політичного, ідеологічного і культурного життя. Зі своєї сторони, комуністичні партії, уряди і народи країн соціалістичної співдружності прагнуть до всебічного розширення і поглиблення дружніх взаємовідносин з Країною Рад. Цілком закономірно, що ідеї дружби і співробітництва з СРСР знайшли відображення в ряді офіційних документів, у тому числі в конституціях більшості братніх країн. Як відзначалось на XXVI з'їзді КПРС, «це велике довір'я до нашої країни, і ми відповідаємо тим же. Нова Конституція СРСР проголошує дружбу, співробітництво, взаємодопомогу з країнами соціалізму наріжним каменем радянської зовнішньої політики»¹.

Одним із важливих напрямів у радянській історичній науці є дослідження братерських зв'язків між країнами соціалістичної співдружності, складовою частиною яких є радянсько-польські відносини. «Різномічне радянсько-польське співробітництво, — відзначав Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР тов. Л. І. Брежнев, — стало важливим фактором просування вперед обох країн. Від п'ятирічки примножуються його результати, розширюється поле дій» [1, т. 5, с. 407].

Чільне місце у всьому комплексі радянсько-польських взаємин належить науковим контактам. Мета даної статті — аналіз проведеної радянськими дослідниками роботи по вивченню радянсько-польських наукових зв'язків у післявоєнні роки.

Дослідження радянсько-польських відносин почалося у 50-ті роки. Слабкість джерельної бази, обмаль науковців, які працю-

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. — К., 1981, с. 6.

вали у цьому напрямі, зумовили недостатню кількість і поверховість перших розвідок (значна частина їх вийшла у серії «Товариства для поширення політичних і наукових знань» (тепер — товариство «Знання»). Невеликі за обсягом, ці праці знайомили широке коло читачів з найважливішими фактами і подіями в розитку взаємин між СРСР і ПНР. У них автори, як правило, чітко не розмежовували напрямів цих взаємин в ідеології, культурі, науці, що значною мірою відображало тодішній стан радянсько-польських відносин [16; 18].

Питання радянсько-польського наукового співробітництва знайшли відображення і на сторінках колективної монографії «Нариси історії народної Польщі», створеної радянськими та польськими істориками. Успіхи і досягнення польської науки, як зазначається у ній, зумовлені безкорисливою допомогою СРСР, тісною співпрацею науковців соціалістичних країн [20].

У 60—70-ті роки дослідження наукового співробітництва соціалістичних країн, у тому числі радянсько-польського, поживилось. В основному воно здійснювалось науковцями Інституту слов'янознавства і балканістики, Інституту економіки світової соціалістичної системи АН СРСР, а на Україні — вченими Інституту історії АН УРСР, особливо сектора історії країн соціалістичної співдружності. В останні роки в рамках Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів) створено відділ історії зарубіжних соціалістичних країн, у завдання якого, поряд з іншими проблемами, входить вивчення історії радянсько-польського співробітництва. Дані питання є об'єктом вивчення наукових установ Мінська, Каунаса та ряду вузів СРСР.

Особливо велика заслуга в справі узагальнення і визначення основних форм і напрямів співробітництва АН СРСР і академій наук країн-членів РЕВ, у тому числі Польської Академії Наук, належить І. Кисельову [14; 15]. В окремому монографічному дослідженні автор вперше узагальнив процес становлення і розвитку наукового співробітництва соціалістичних країн [15]. З праці І. Кисельова видно, яким плідним є співробітництво АН СРСР і ПАН, його вплив на дальший розвиток науки в обох країнах. Автор простежує такі важливі форми співпраці, як координація досліджень і проведення спільних робіт, допомога у підготовці наукових кадрів, спільна участь у наукових конференціях, обмін науковою інформацією, робота двосторонніх предметних комісій, багатостороннє співробітництво. Все це дало змогу зробити висновок, що тільки при соціалізмі наукові досягнення однієї країни можуть стати надбанням іншої.

Питанням радянсько-польського наукового співробітництва присвячена й стаття І. Кисельова, в якій показано співробітництво у таких галузях науки, як астрономія, математика, біологія, хімія, історія, філософія, літературознавство та ін., зазначено, що результати спільної роботи проявились в інтенсивному обміні результатами досягнень, неодноразовому виданні спільних праць, участі у міжнародних наукових форумах та ін. На

підставі цього автор зробив висновок про те, що в наш час немає жодного напрямку науки, представники якого у соціалістичних країнах не були б взаємно поінформовані про дослідження і не підтримували тісних контактів [14, с. 73].

Інтенсивний розвиток наукового співробітництва СРСР з іншими країнами наприкінці 50-х—у 60-ті роки був свідченням великих досягнень радянської науки і зростання її авторитету у всьому світі. Окремі аспекти наукового співробітництва СРСР і ПНР в системі міжнародного наукового і культурного обміну розглядаються у працях С. Романовського [21] та В. Ковди [17], присвячених загальним питанням міжнародних зв'язків радянської культури і науки. У них підкреслюється, що тісні наукові радянсько-польські зв'язки, зумовлені спільними рисами політичної організації суспільства, базуються на братерських відносинах між СРСР і ПНР.

Чималий внесок у дослідження наукових контактів соціалістичних країн зробили українські радянські історики. Початком наукового аналізу співробітництва Української РСР і братньої Польщі була монографія І. Євсеева [9]. Автор один з перших в радянській літературі про радянсько-польські наукові зв'язки використовує матеріали поточних архівів різних установ СРСР і ПНР, що дало змогу ширше показати масштаби і значення наукових взаємин між братніми народами.

У 1967—1969 рр. з'являються нові роботи, в яких, зокрема, висвітлюється розвиток наукового співробітництва між УРСР і ПНР [6; 22а]. Показу різносторонніх зв'язків і співробітництва Української РСР із європейськими соціалістичними країнами в 50—60-ті роки на загальносоюзному фоні присвячені три монографії колективу авторів Інституту історії АН УРСР [4; 19; 27], значне місце в яких відводиться характеристичі наукових зв'язків УРСР і ПНР. На підставі узагальнення великої кількості матеріалів, численних архівних даних і періодичних видань автори зробили висновок про взаємовигідність наукового співробітництва для розширення наукових потенціалів, для народногосподарських потреб. Особливої уваги заслуговує дослідження «На магістралях дружби і братерства» [19], в якому показана успішна співпраця ряду установ АН УРСР (Інституту кібернетики, Інституту матеріалознавства, Інституту історії та ін.) з установами ПАН, перелічені факти міжвузівського співробітництва, книгообміну між бібліотеками наукових установ.

Численні наукові зв'язки і співробітництво в галузі науки вузів Білоруської РСР і Польської Народної Республіки розкривається у монографії В. Толстого [26]. Особливо тісні зв'язки, наголошує автор, існують між білоруськими і польськими істориками, мовознавцями, гідробіологами. Висвітленню взаємин співробітництва БРСР з усіма зарубіжними соціалістичними країнами, у тому числі з ПНР, присвячена монографія С. Войтовича, В. Толстого, Н. Воробєя [5].

Дружні зв'язки і співробітництво між литовськими і польськими вченими висвітлюються у дослідженні Ю. Жюгжди [10]. Треба відзначити, що питання співробітництва союзних республік особливо інтенсивно розробляються ученими УРСР, БРСР, чого не можна сказати про вклад інших республік у наукове співробітництво між СРСР і ПНР.

Особливо плідними в розробці питань радянсько-польських наукових зв'язків були 70-ті роки. Простежуючи процес зародження і розвитку міждержавних відносин між СРСР і ПНР, дослідники основну увагу концентрували на комплексній характеристиці наукових зв'язків або на характеристиці окремих форм, етапів, обґрунтуванні теоретичних основ і принципів цього явища. Поряд із показом двосторонніх радянсько-польських відносин в галузі науки все більшого значення набувало висвітлення багатогранного співробітництва соціалістичних країн у вирішенні фундаментальних наукових проблем.

У 1977—1978 рр. вийшла з друку двотомна колективна монографія «СРСР і Польща. Інтернаціональні зв'язки і сучасність» [23], написана співробітниками Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і Інституту робітничого руху Вищої школи суспільних наук при ЦК ПОРП. Окремі статті, поміщені у ній, спеціально присвячені питанням радянсько-польського наукового співробітництва, які не набули достатнього висвітлення у попередніх працях. У цьому відношенні необхідно відзначити, насамперед, статтю Т. Порфир'євої, в якій розкриваються напрями співробітництва між обома братніми партіями КПРС і ПОРП в науково-культурній та ідеологічній галузях. Основне значення радянсько-польського наукового співробітництва, резюмує автор, полягає в тому, що цей процес є виявом пролетарського інтернаціоналізму в дії, а його плановий характер, тісний зв'язок між змістом, формами і масштабами впливають із внутрішніх процесів соціалістичного суспільства.

Виявленню основних напрямів радянсько-польського наукового співробітництва присвячена колективна монографія науковців Інституту суспільних наук АН УРСР «Будівництво соціалізму в Польській Народній Республіці» [25]. На багатому фактичному матеріалі в ній розкрито досягнення братньої Польщі на шляху будівництва соціалістичного суспільства у всіх галузях життя, в тому числі у науці, показано, що ці успіхи є результатом тісної співпраці соціалістичної Польщі з Радянським Союзом та іншими країнами соціалістичної співдружності. Заслуговує на увагу спроба авторів визначити напрями радянсько-польського співробітництва у галузі науки між академічними установами.

У 1979 р. вийшла з друку колективна монографія вчених СРСР і ПНР «Нариси історії радянсько-польських відносин», у якій питання радянсько-польських наукових контактів присвячена обширна стаття М. І. Бухаріна [3]. Простежуючи у загальних рисах розвиток радянсько-польського наукового спів-

робітництва в основних формах і напрямках, автор відзначає характерні особливості кожного стану, показує його розвиток по висхідній лінії, розкриває його багатогранність і насиченість. Це проявляється у збільшенні кількості спільно розроблюваних робіт, розширенні діапазону галузей і дисциплін, по яких здійснюється співпраця, у зростанні обміну науковими працівниками, збільшенні кількості установ, між якими здійснюється співробітництво та ін. Цінним у статті М. Бухаріна є те, що він вперше показав розмах наукових контактів за останні роки, визначив основні напрями співробітництва, їх перспективу.

Радянсько-польське наукове співробітництво на матеріалах УРСР успішно досліджує Л. Д. Чекаленко [28—31]. Джерельна база її робіт широка і різноманітна. На матеріалах центральних і республіканських партійних, державних і відомчих архівів, архівів громадських організацій СРСР, періодичної преси обох країн у статтях показана динаміка розвитку співробітництва в галузі науки, техніки, вищої школи. Авторка підкреслює, що за останні роки помітно розширилось співробітництво у галузі природничих, а також суспільних наук — економіки, філософії, історії, права [31]. Особливо широкого розмаху набрало співробітництво між Київським, Львівським, Харківським і Краківським, Люблінським, Познанським університетами [30].

В останні роки зроблені спроби показати напрями радянсько-польського співробітництва в окремих галузях науки. Очевидно, потреба в таких працях зумовлюється сучасним станом радянсько-польських відносин. Найповніше це питання висвітлене у працях О. Д. Дудзинської [7; 8]. На широкому фоні міжнародного співробітництва авторка показує взаємозв'язки інститутів, які входять у Відділення історії АН СРСР, з істориками ПНР. Особливо результативними, на думку дослідниці, виявились такі форми співробітництва, як координаційна підготовка робіт і їх видання, спільна розробка тем, участь у спільних наукових конференціях, діяльність комісії істориків СРСР і ПНР та ін.

Аналізу основних напрямів і форм співробітництва радянських і польських істориків у 60—70-ті роки присвячена стаття Л. Зашкільняка і Г. Стронського [11]. Цінна інформація про наукові зв'язки істориків і філологів СРСР та ПНР міститься у довідковому випуску Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР [13]. Наслідки контактів радянських і польських лінгвістів висвітлені у розвідці С. Стрекалової [24], а співробітництво у галузі медичної науки — у колективній монографії «Соціалізм і охорона здоров'я» [32].

З дисертаційних робіт слід відзначити дослідження Л. Чекаленко [29], Н. Индунтої [12], І. Білан [2]. Всі вони тією чи іншою мірою вперше вводять в науковий обіг архівні документи, дають конкретні рекомендації щодо дальшого розвитку радянсько-польського наукового співробітництва.

Таким чином, у колективних монографіях та індивідуальних

дослідженнях радянських авторів дається загальний аналіз радянсько-польського наукового співробітництва, робляться спроби висвітлити співробітництво в окремих галузях наук. Значно більшої уваги вимагають питання вкладу союзних республік у радянсько-польське наукове співробітництво, які ще не стали предметом спеціальних досліджень, хоч окремі їх сторони висвітлювались у згаданих роботах.

Список літератури: 1. *Брежнев Л. І.* Ленінським курсом.—К., 1976. 2. *Билан И.* Советско-польские отношения в послевоенный период (1945—1949 гг.). Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — К., 1955. 3. *Бухарин Н. И.* Советско-польское научное сотрудничество.—В кн.: «Очерки истории советско-польских отношений. 1917—1977. М., 1979. 4. Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами. — К., 1970. 5. *Войтович С. Д., Воробей Н. С., Толстой В. С.* Сотрудничество Белорусской ССР с социалистическими странами. — Минск, 1970. 6. *Дружба і співробітництво народів України і Польщі.* — К., 1967. 7. *Дудзинская Е. Д.* Международные научные связи советских историков. М., 1978. 8. *Дудзинская Е. Д.* Сотрудничество историков социалистических стран (1945—1975 гг.). — История СССР, 1976, № 6. 9. *Евсеев И.* Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944—1960 гг.) К., 1962. 10. *Жюгжда Ю.* Развитие дружественных отношений между литовскими и польскими народами.— Вильнюс, 1962. 11. *Зашкільняк Л. О., Стронський Г. Й.* Основні форми і напрями співробітництва радянських і польських істориків в 60—70-х рр. Проблеми слов'янознавства, вип. 18. — Львів, 1978. 12. *Индутная Н.* Роль общественных организаций Украинской ССР и ПНР в укреплении советско-польской дружбы (1944—1969 гг.). Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — К., 1970. 13. Институт славяноведения и Балканистики АН СССР 1947—1977. Справочно-информационный обзор. — М., 1977. 14. *Киселев И. Н.* Советско-польские научные связи. — Вопросы истории естествознания и техники, 1968, вып. 24. 15. *Киселев И. Н.* Сотрудничество АН СССР с академиями наук стран—членов СЭВ.—М., 1974. 16. *Кизя Л., Марахов Г.* Розквіт дружби радянського і польського народів. — М., 1954. 17. *Ковда В. А.* Советская наука и международное сотрудничество.— Вестник АН СССР, 1967, № 10. 18. *Марахов Г.* Братерська дружба польського і радянського народу. — Наукові записки Інституту історії АН УРСР. К., 1969, т. 7. 19. На магістралях дружби і братерства. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966—1970 рр.). — К., 1974. 20. Очерки истории Народной Польши.— М., 1965. 21. *Романовский С.* Международные культурные и научные связи СССР. М., 1966. 22. *Калениченко П. М.* Співробітництво Радянської України та Народної Польщі. — К., 1969. 23. СССР и Польша. Интернациональные связи — история и современность. В 2-х томах. — М., 1977—1978. 24. *Стрекалова С.* Научные контакты между советскими и польскими лингвистами в послевоенный период. — Советское славяноведение, 1978, № 2. 25. Строительство социализма в ПНР. Исторический очерк. К., 1977. 26. *Толстой В. С.* Братское сотрудничество белорусского и польского народов (1944—1964 гг.). Минск, 1966. 27. Украинская ССР и зарубежные социалистические страны. — К., 1966. 28. *Чекаленко Л. Д.* Вклад Української РСР в радянсько-польське науково-технічне співробітництво (1944—1974 рр.). — Український історичний журнал, 1975, № 3. 29. *Чекаленко Л. Д.* Советско-польское сотрудничество в области науки и высшего образования 1945—1975 гг. (На материалах УССР). Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— К., 1977. 30. *Чекаленко Л. Д.* Участь Української РСР у радянсько-польському співробітництві в області вищої освіти. — Український історичний журнал, 1976, № 4. 31. *Чекаленко Л. Д.* Участь Української РСР у радянсько-польському співробітництві в області науки (1957—1975 рр.). — Український історичний журнал, 1977, № 4. 32. *Шенин О., Владимирова Л.* Сотрудничество СССР и социалистических стран в области медицинской науки и здравоохранения. — Социализм и здравоохранение. — М., 1977.

Краткое содержание

В статье анализируется работа советских исследователей по изучению советско-польских научных связей в послевоенные годы. Автор делает вывод, что в коллективных и индивидуальных исследованиях дается общий анализ советско-польского научного сотрудничества, делаются попытки осветить сотрудничество в отдельных отраслях наук.

Стаття надійшла до редколегії 07. 05. 1980 р.

А. А. ТИТОВА, доц.,
Гомельський університет

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ПОЛЬЩІ І ПИТАННЯ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ (грудень 1923 — червень 1924 рр.)

У листопаді 1918 р. внаслідок перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Польща одержала національну незалежність. Тоді це була аграрно-індустріальна країна зі значними пережитками феодалізму в сільському господарстві. Поміщики володіли майже половиною земельних угідь країни, їхнє господарство значною мірою базувалося на експлуатації мало-земельного селянства. Переважна більшість селян мала дрібні, карликові господарства, які не забезпечували існування своїх власників. Дуже поширеними були черезсмужжя та сервітути. Така аграрна структура села, відносно слабкий розвиток капіталізму, а також обмежені можливості еміграції зумовили особливу гостроту і складність аграрно-селянської проблеми в країні.

У 1919—1923 рр. в країні робились спроби розв'язати аграрну проблему, однак вони не увінчались успіхом, оскільки прийнятий сеймом закон про аграрну реформу від 15 липня 1920 р. не був втілений у життя. Березнева конституція 1921 р. проголосила недоторканість приватної власності, чим значно обмежила парцеляцію земель. Колонізація Польщею східних воєводств призвела до посилення антипольських виступів білоруського і українського селянства. Ліквідація земельного голоду залишалась одним із першочергових завдань.

Дана стаття є спробою з'ясувати позиції основних політичних партій Польщі з питань аграрної реформи у перші місяці існування уряду В. Грабського. Такий аналіз дає можливість чітко показати класовий характер партій та розуміння ними перспектив розвитку Польщі. Ці питання ще не висвітлені повністю ні в радянській, ні у польській історіографії [1; 4; 10; 11; 13; 20; 22].

На рубежі 1923—1924 рр. почався період тимчасової часткової стабілізації капіталізму в Польщі. Він характеризувався подоланням господарської розрухи і спадом революційного ру-

ху. Водночас це був період економічної кризи, зумовленої вузькістю внутрішнього ринку.

Програма діяльності кабінету В. Грабського, проголошена прем'єр-міністром на засіданні сейму 20 грудня 1923 р., фактично зводилася до упорядкування фінансів і стабілізації валюти. Фінансова реформа полягала в заміні польської марки новою грошовою одиницею — злотим — при одночасному приведенні у відповідність державних доходів і витрат. Головним засобом здійснення цієї реформи були збільшення податків, зовнішні та внутрішні позики, скорочення державних витрат [19, зас. 89, арк. 5—8; 9, с. 26].

Реформа була спрямована на зміцнення капіталістичного ладу в країні, соціальні питання займали у програмі другорядне місце. Так, з приводу соціального забезпечення робітників і службовців прем'єр-міністр заявив, що уряд намагатиметься зберегти існуюче становище [19, зас. 89, арк. 6].

Про аграрну реформу в програмі взагалі не згадувалося. В. Грабський вважав небажаним проводити її до «оздоровлення» фінансів. На його думку, збільшення податків на велику земельну власність повинно сприяти розширенню парцеляції, а стабілізація валюти полегшить селянам купівлю землі [9, с. 76].

Програму уряду схвалили праві партії, які заявили про підтримку нового кабінету [19, зас. 89, арк. 6]. Ліві партії і центристська Національна робітничка партія (НРП) піддали критиці програму прем'єр-міністра за відсутність у ній заходів, спрямованих на розв'язання насущних соціальних питань. Однак, не бажаючи поглиблювати урядову кризу, вони, хоч і відмовилися від вираження вотуму довіри уряду, проголосили «доброзичливий нейтралітет» [19, зас. 90, арк. 7, 9, 11, 13].

При обговоренні виступу прем'єр-міністра було поставлено питання про аграрну реформу. Представник правої селянської партії Польського союзу людовців (ПСЛ) — «Пяст», яка об'єктивно захищала інтереси багатих селян, Я. Дембський висловив надію, що уряд продовжить роботу, розпочату в цьому напрямі кабінетом В. Вітоса, аграрні законопроекти якого передбачали приватну добровільну парцеляцію і свободу купівлі-продажу землі [19, зас. 90, арк. 9—10; 7].

Голова лівої селянської організації (Союз селянських партій (ССП) виник з об'єднання селянських організацій «Визволене» і «Єдність людова») С. Тугутт зайняв хитку позицію, яка значною мірою відбивала внутріпартійну боротьбу з питань про масштаби і методи аграрних перетворень у країні. Вимагаючи розробки і впровадження нового аграрного законодавства, в основу якого мали бути покладені принципи земельного закону від 15 липня 1920 р., він одночасно підстраховував себе: «Ми розуміємо, це питання тепер не може бути поставлене на перше місце серед державних проблем» [19, зас. 90, арк. 7—8]. Голова Польського союзу людовців (утворився з незадоволених людовців, що відійшли від інших партій) А. Плюта

говорив про необхідність розв'язати аграрне питання одночасно з проведенням реформи [19, зас. 90, арк. 11].

Не підтримував уряду сеймовий клуб Радикальної селянської партії. Вважаючи необхідним оздоровити фінанси, він разом з тим виступав проти ігнорування аграрного питання. У зв'язку з цим голова клубу ксьондз Е. Оконь заявив, що лише парламентський уряд, який спиратиметься на ліві партії, зможе здійснити аграрну реформу [19, зас. 90, арк. 15]. Подібною була позиція Українського і Білоруського клубів. Їх представники звернулись до лівих партій із закликом створити робітничо-селянський уряд — єдиний уряд, який зможе правильно розв'язати аграрне питання [19, зас. 90, арк. 12—14].

З різкою критикою програми уряду В. Грабського виступили комуністи. Вони розцінювали його як різновид реакційного уряду «Хієна—Пяста» і підкреслювали, що тільки робітничо-селянський уряд може розв'язати важливі соціальні проблеми. На відміну від лівих селянських партій, комуністи поєднували критику урядового курсу з конкретними пропозиціями щодо земельного питання. Депутат С. Ланьцуцький оголосив у сеймі принципи демократичної аграрної реформи, яка передбачала конфіскацію поміщицької землі та розподіл її серед безземельних та малоземельних селян без викупу [19, зас. 90, арк. 15—17].

Дискусія у сеймі свідчила про соціальну гостроту аграрного питання. Прагнучи стабілізувати внутріполітичну обстановку в країні під час здійснення фінансової реформи, уряд 28 грудня 1923 р. ухвалив відкласти обговорення проекту земельного закону [8].

Початок стабілізації капіталізму і політична обстановка, що склалася в країні наприкінці 1923 р., спонукали Польську соціалістичну партію (ППС) до вироблення тактичної лінії на майбутнє. На XIX з'їзді партії, який відбувся в Кракові у грудні 1923—січні 1924 рр., перемогу одержали прихильники втілення в життя програми партії переважно парламентськими методами [20, с. 17—22]. Їхній девіз: «Давайте будемо завжди реформістами, а революціонерами тоді, коли можна і потрібно» [21, с. 271].

Прийнята з'їздом резолюція «Про політичну ситуацію і тактику» рекомендувала «ні в чому не порушувати своєї відокремленості як соціалістичної організації трудящих мас, прагнучи до об'єднання народно-демократичних елементів на основі погодженої платформи, яка б передбачала розв'язання загальних поточних завдань економічного і політичного характеру, в тому числі проведення аграрної реформи» [18, 1924, 3 січня]. Рішення XIX з'їзду визначали широкі межі можливої парламентської коаліції з участю ППС і цим самим допускали співробітництво партії з ПСЛ-«Пяст», Незалежною робітничою партією (НРП) і християнськими демократами.

Дискусія з аграрної політики, яка розгорнулася на з'їзді, свідчила, що в партії не було єдиної точки зору з питань

земельної реформи. Деякі положення проекту резолюції критичувалися з діаметрально протилежних позицій. Е. Морачевський, Т. Голушко і Т. Арцишевський виступили проти парцеляції, за націоналізацію землі та створення великих державних господарств [18, 1924, 5 січня]. Їхня діяльність була певною мірою спрямована на якнайшвидшу ліквідацію суперництва двох політичних таборів — ендеції та пілсудчиків. Прагнучи не допустити прийняття законів, які хоча б якоюсь мірою регулювали соціальні відносини, вони штовхали партію на шлях гострої опозиції уряду.

Прихильники гнучкої політики щодо селянства відстоювали принцип парцеляції землі. Мотивуючи їх позицію, М. Недзьялковський, зокрема, писав: «Мрії про націоналізацію або усупільнення всієї землі були в теперішніх умовах утопією. Ми жодною мірою не належимо до відірваних від дійсності утопістів. Тому аграрна програма ППС висуває реальні вимоги...» [18, 1925, 12 липня].

Резолюція конгресу з аграрного питання мала компромісний характер. Поряд з парцеляцією передбачалось після експропріації у поміщиків збереження в руках держави певної кількості землі, необхідної для підтримки сільськогосподарського виробництва на рівні, який би забезпечив задовільне постачання міст і промислових центрів сировиною та продуктами харчування. Передбачалась безплатна передача землі чиншовикам і сільськогосподарським робітникам, які працювали в одному маєтку не менше 25 років, для решти було передбачено державний кредит на придбання господарства [18, 1924, 5 січня].

ППС прагнула залучити на свій бік селян Західної України і Західної Білорусії. У резолюції з національного питання поряд з вимогою свободи, національного, культурного та релігійного розвитку білорусів і українців була висунута вимога здійснити аграрну реформу згідно з принципами, висунутими ППС [18, 1925, 5 січня].

Таким чином, з'їзд ППС розвинув ті питання програми партії з аграрного питання, які сприяли залученню на її бік селянства і полегшували співробітництво соціалістів з лівими селянськими партіями у сеймі. Однак коаліція ППС з партіями центру, у тому числі ПСЛ-«П'яст», вимагала погодження їх позицій також з аграрного питання, що могло стати причиною трансформації аграрної програми партії.

Результатом фінансової політики уряду було подвійне збільшення прямого поземельного податку і введення непрямих податків. Водночас уряд надавав поміщикам різні пільги, заохочував приватну парцеляцію у Західній Україні та Західній Білорусії. Весь податковий тягар ліг на плечі селянства, особливо його найбідніших верств. Унаслідок цього посилились виступи селян, зокрема у східних районах країни, де на початку літа 1924 р. вони набули характеру партизанської війни, що приму-

сило політичні партії зайнялись аграрним питанням, враховуючи становище у національних окраїнах [2; 5; 6].

На засіданнях депутатського клубу ПСЛ-«Пяст» у січні 1924 р. було визнано необхідним якнайшвидше здійснити аграрну реформу згідно з постановою «Ланцкоронського пакту» — угоди, підписаної у травні 1923 р. між ПСЛ-«Пяст» і правими партіями [16, 1924, № 4]. В кінці лютого депутати цієї партії внесли на розгляд сейму пропозицію про фінансування державою заходів щодо парцеляції і осадництва [19, зас. 102, арк. 66]. Під тиском селянства ПСЛ-«Пяст» поставила перед урядом вимогу зайнятися розробкою аграрного закону [19, № 1099].

16 січня 1924 р. на нараді депутатів клубу ССП були прийняті рекомендації про перебудову адміністрації, особливо на окраїнах, і негайне здійснення аграрної реформи [23, 1924, № 4]. Аналогічні вимоги висунув клуб ПСЛ. При цьому підкреслювалось, що задоволення вимог місцевого населення східних окраїн треба розглядати як першочергове завдання. Ліві льодовці прагнули зрушити справу аграрної реформи з точки замерзання насамперед з метою відвернення революційного вибуху. Їхні вимоги носили значною мірою декларативний характер і не передбачали конкретних шляхів розв'язання аграрної проблеми.

У зв'язку з загостренням становища посилились і внутріпартійні незгоди. Наприкінці лютого депутати А. Пашук, І. Скрина, Т. Приступа, Я. Войтюк, В. Мохнюк вийшли з українського клубу і створили самостійну фракцію в сеймі — Українську соціал-демократичну партію (УСДП), яка вимагала радикальних заходів по розв'язанню земельного питання [3].

Одночасно на засіданнях депутатського клубу ССП, у керівництві партії, на сторінках щотижневика «Wyzwolenie» було підняте питання про експропріацію землі у поміщиків. Одним із прихильників конфіскації землі у поміщиків був депутат Т. Недзельський. Свою точку зору він обґрунтував насамперед необхідністю повернення селянам землі, колись захопленої у них феодалами. «Ми за приватну, але справедливую власність» — такими були основні тези його виступу [23, 1924, № 12, 13], що зовсім не означало безплатного наділення селян землею. Крім того, він пропонував відкласти вирішення аграрного питання до того часу, коли робітничі і селянські партії одержать більшість у сеймі, що дасть їм можливість змінити статті конституції, які передбачали виплату винагороди поміщикам.

Разом з тим керівництво партії не могло повністю ігнорувати настроїв селянства. На початку квітня клуб ССП подав у сейм проект закону про аграрну реформу [23, 1924, № 16]. Проект передбачав вилучення державою землі за винагороду відповідно до оцінки маєтку самим господарем, зафіксованої у податковій декларації, а також церковних і монастирських земель понад 5 га і націоналізацію лісів. Максимум земельного

володіння встановлювався у межах 30—60 га, розміри парцел не повинні були перевищувати 15 га. Лідери партії силкувалися переконати селян у необхідності виплати винагороди поміщикам за землю [23, 1924, № 18].

Висунута лівими діячами ССП вимога вилучення землі без винагороди поміщиків була прийнята створеним у травні 1924 р. внаслідок об'єднання ПСЛ з ППС-«лівиця» Селянським союзом [17, с. 221—223]. Це зближало позиції лівих селянських партій, ППС, представників українського населення, комуністів.

Зміна становища в країні примусила Комуністичну робітничу партію Польщі (КРПП) переглянути деякі методи і оцінки своєї роботи. Березневий (1924 р.) Пленум ЦК відзначив, що уряд В. Грабського удаваними поступками домагається від реформістських партій підтримки. Особливу небезпеку Пленум ЦК вбачав у поширенні серед мас ілюзій про те, що політика уряду спрямована проти капіталу і має на меті створення нібито надкласової держави, а також поширення реформістських настроїв у самій КРПП [12, с. 40—43].

Вважаючи головним завданням часу об'єднання трудящих мас на революційній платформі, Пленум звернув увагу на необхідність посилити критику і роз'яснення справжнього змісту політики і лозунгів ППС і ССП, які були прихильниками компромісу з буржуазією та поміщиками. Зокрема, перед партією ставилось завдання роз'яснити безземельним і малоземельним селянам принципову різницю вимоги «Земля без викупу!», висунутої комуністами, і подібних лозунгів інших партій. Пленум підкреслив, що аграрні перетворення можна здійснити лише об'єднаними зусиллями робітників і селян [12, с. 44—47]. Прагнучи до співробітництва з лівими партіями у сеймі, комуністи погодилися брати з ними участь у розробці спільної політичної платформи, близької до платформи комуністів [24, с. 169].

Наприкінці травня на пленарному засіданні сейму були розглянуті пропозиції ПСЛ-«Пяст» від 18 березня і ССП від 11 квітня з аграрного питання. Представник найбільшої буржуазно-поміщицької правої партії — Народно-національного союзу (ННС) виступив проти передачі проекту ССП в аграрну комісію сейму, мотивуючи це тим, що необхідність надання селянам державного кредиту на придбання парцел унеможливить оздоровлення фінансів [19, зас. 120, арк. 55]. Спроба буржуазно-поміщицьких кіл відкласти розгляд аграрної проблеми провалилась: переважна більшість депутатських клубів (за винятком правих і німецької групи) проголосувала за передачу проекту в аграрну комісію сейму.

Розходження позицій ПСЛ-«Пяст» і ННС з аграрного питання мало розхитати основи політичного союзу цих сил, укладеного у травні 1923 р. (Ланцкоронський пакт). У такій ситуації ендеки поспішили змінити тактику. Виступаючи на початку червня по проекту бюджету в сеймі, депутат С. Гломбінський

визнав за неможливе дальше відкладення вирішення аграрної проблеми і вимагав від уряду виявити законодавчу ініціативу у цій справі [19, зас. 127, арк. 21—22].

Уряд В. Грабського змушений був зважити на настрої селянства і обстановку в сеймі. В середині червня він подав розроблений міністром аграрних реформ З. Людкевичем проект земельного закону. Найбільші селянські клуби ПСЛ-«Пяст», ССП ще до обговорення проекту в палаті депутатів виступили проти нього [9, с. 77—78]. Внаслідок цього З. Людкевич подав у відставку. Внесення законопроекту у сейм і заміна міністра були тактичним маневром уряду, який прагнув не допустити послаблення своїх позицій до завершення фінансової реформи. Аграрна реформа відкладалась на майбутнє. Таким чином, на початку 1924 р. посилювалось протистояння двох тенденцій. З одного боку, склались умови, які сприяли об'єднанню прихильників демократичної аграрної реформи, а з другого — обставини, що серйозно гальмували таке об'єднання. Загострення аграрної проблеми, фактичне ігнорування її урядом, посилення боротьби селян за землю сприяли конкретизації і реалізації аграрних вимог, активізації діяльності лівих партій. Це створило сприятливі умови для спільного виступу селянських партій, ППС, представників українського і білоруського населення в сеймі та комуністів з метою розв'язання аграрної проблеми. Іншою важливою передумовою об'єднання була готовність комуністів розпочати переговори між представниками демократичних і революційних сил, щоб розробити спільну політичну платформу.

Водночас рішення XIX з'їзду ППС допускали співробітництво її з партіями центру, що могло зумовити поступки членів ПСЛ-«Пяст» в аграрному питанні. Намітилось також знову зближення ПСЛ-«Пяст» та ННС. Їх активізація могла призвести до захоплення ініціативи у розв'язанні земельної проблеми реакційними силами і робила все актуальнішим завдання консолідації сил прихильників демократичної аграрної реформи.

Список літератури: 1. *Бернацек Т. В.* Парламентская деятельность Коммунистической партии Западной Украины: Автореф. дис... канд. ист. наук. — Киев, 1967. 2. *Зильберман М. І.* Революційна боротьба трудящих Західної України (1924—1928 рр.). — Львів, 1968. 3. Львівський обласний державний архів, ф. 1, оп. 57, од. зб. 1230, арк. 12—13. 4. *Матвеев Г. Ф.* Идеино-политическое и организационное развитие польского буржуазного лагеря национальной демократии 1921—1927 гг.: Автореф. канд. дис. — М., 1976. 5. *Полуян В. А., Полуян И. В.* Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии (1920—1939 гг.). — Минск, 1962. 6. *Сорокин А. А.* Освободительное и революционное движение в Западной Белоруссии (1920—1939). — Минск, 1970. 7. *Тигова А. А.* Проблема аграрной реформы в польском сейме (июнь—декабрь 1923 г.). — Советское славяноведение, 1977, № 2. 8. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Protokół posiedzeń Prezydium Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polski, protokół N 88, t. 24, s. 891. 9. *Grabski W.* Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej. 1924—1925. — Warszawa, 1927. 10. *Gwiżdż A.* Frakcja komunistyczna w burżuazyjnych sejmach polskich, 1921—1935. — Z Pola Walki, 1958, N 4. 11. *Iwański G.* Powstanie i działalność Związku Proletariatu Miast i Wsi. 1922—1925. — Warszawa, 1974. 12. KPP. Uchwały i rezolucje. T. 2. — Warszawa, 1955.

13. *Krzywoblocka B.* Z działalności Sejmowej Chrześcijańskiej Demokracji w Polsce w latach 1919—1926. — *Studia z Dziejów Kościoła Katolickiego*, 1965, N 6/7. 14. *Landau Z., Tomaszewski J.* Gospodarka Polski międzywojennej. T. 2. — Warszawa, 1971. 15. *Papierzyński* — *Turek M.* Ewolucja ideowo-polityczna Ukraińskiej grupy poselskiej w Sejmie II Rzeczypospolitej w latach 1922—1927. — *Z Pola Walki*, 1975, N 1. 16. *Piast*. 17. Programy Stronictw Ludowych. — Warszawa, 1969. 18. *Robotnik*. 19. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. Sprawozdania stenograficzne. 20. *Tymienicka A.* Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1924—1928. — Warszawa, 1969. 21. *Uziembło W.* Wspomnienia. 1900—1939. — Warszawa, 1965. 22. *Wapiński R.* Niektóre problemy ewolucji ideowo-politycznej endencji w latach 1919—1939. — *Kwartalnik historyczny*, 1966, N 4. 23. *Wyzwolenie*. 24. *Z Pola Walki*, 1965, N 3.

Краткое содержание

В статье рассматривается отношение различных политических партий буржуазно-помещичьей Польши к аграрному вопросу, показан классовый характер их программ в этой области, освещается межпартийная борьба вокруг аграрной проблемы в конце 1923—первой половине 1924 гг.

Стаття надійшла до редакції 14.06.1978 р.

*I. I. БЄЛЯКЕВИЧ, доц.,
Львівський університет*

ППС-ЛІВИЦЯ В РОСІЇ В ПЕРІОД МИРНОГО РОЗВИТКУ РЕВОЛЮЦІЇ (лютий—червень 1917 р.)

Історія діяльності ППС-лівниці в Росії, що стала наприкінці 1918 р. складовою частиною Комуністичної робітничої партії Польщі, розкриває одну зі сторінок пролетарського інтернаціоналізму, проявленого польськими трудящими. Її частково висвітлюють у своїх працях деякі радянські та польські історики. В цій статті на основі вже відомих фактів і головним чином нових, раніше не використаних джерел, автор ставить за мету висвітлити становище і діяльність секцій ППС-лівниці в Росії в період мирного розвитку революції в першій половині 1917 р.

Під час Лютневої революції члени ППС-лівниці мали вплив на певну частину польських робітників і солдатів у Росії. Члени ППС-лівниці палко вітали Лютневу революцію і закликали поляків до співробітництва з демократичними силами Росії. У великих промислових містах, у першу чергу в Петрограді та Москві, де на заводах і фабриках працювали польські робітники, поряд із групами СДКПіЛ, створювались секції ППС-лівниці. Кількість членів секцій ППС-лівниці постійно зростала. Якщо в березні 1917 р. Петроградська секція налічувала 12 чол., то наприкінці травня — уже 160 чол., а в жовтні — 250 чол. [11, № 1—2, с. 16; № 5, с. 7]. У Московській секції на початку травня було 18 членів, а в кінці цього ж місяця — вже понад

100 чол. [2, спр. 35, арк. 3, 11, № 3, с. 6, 6, поз. 59, к. 1]. У цих двох містах деякий час існували районні відділи секцій.

Секції ППС-лівиці були створені у Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі, Казані, Нижньому Тагілі, Саратові, Цариціні, а також у містах Сибіру та Закавказзя [2, спр. 3, арк. 3, 32, 38].

Негативне ставлення ППС-лівиці до Тимчасового уряду знайшло відображення у зверненні Закордонного представництва Центрального робітничого комітету цієї партії «До російського революційного пролетаріату», написаному в першій половині квітня 1917 р. у відповідь на відозву Тимчасового уряду до польського народу від 16 березня 1917 р.* У зверненні вказувалось, що нова Польща, про яку йдеться у відозві уряду, повинна бути відвойована у австро-німецьких військ «з допомогою гармат і штиків російської армії». Лідери ППС-лівиці зазначали, що Тимчасовий уряд, більшість членів якого є представниками імперіалістичних кіл, «виступає тут, хоч і в свободливому одязі, як спадкоємець і душеприказчик поваленого царизму». У зверненні підкреслювалось, що «військова програма царизму не загинула разом з ним», що Тимчасовий уряд перейняв її у спадщину і надав «планам царизму республіканське зафарбування», тому «об'єднана, незалежна Польща є тільки демагогічною приманкою». Автори звернення наголошували, що «обіцянки уряду Гучкова створити збройною рукою незалежну і об'єднану Польщу є пуста брехня», що «війна залишається з обох боків тим, чим була — війною імперіалістичною, загарбницькою» і що «обманному лозунгу продовження війни за визволення і об'єднання Польщі польський пролетаріат протиставить лозунг революції як у Польщі, так і у всій Європі». У зверненні відзначалось, що «фундамент старої Європи є підпалений з російського кінця» і висловлювалась надія, що російська революція «вийде за лінію окопів», «вторгнеться в Австрію і Німеччину». Звернення завершувалось закликком: «Не війна до перемоги, а революція до перемоги!» [10, с. 22—26; 11, № 1—2, с. 2—3]. Документ правильно характеризував політичну обстановку і був близьким до ленінської оцінки Тимчасового уряду та його тактики. Звернення правильно орієнтувало членів ППС-лівиці у дійсних планах Тимчасового уряду в польському питанні.

Члени ППС-лівиці входили до складу створених після Лютневої революції Рад, в тому числі Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів. Так, депутатом Петроградської Ради і членом її Виконкому був член ППС з 1900 р., відомий діяч ППС-лівиці з 1906 р. С. Круліковський. Секретарем голови Ради з березня по жовтень 1917 р. була Б. Будкевич, член ППС з 1904 і ППС-лівиці з 1906 р. Член ППС-лівиці з 1906 р. С. Будкевич був обраний депутатом Петроградської Ради [25, с. 118—119, 458], а В. Матушевський, член ППС-лівиці з 1906 р.,

* Усі дати наведені за старим стилем.

був її депутатом першого скликання і одночасно організатором і головою полкового комітету гвардії Єгерського полку [3, спр. 717, арк. 73зв.—76]. До складу військової комісії Петроградської Ради входив член полкового комітету гвардії Єгерського полку і член ППС-лівниці з 1906 р. А. Яблонський [25, с. 319].

У Московській Раді солдатських депутатів працював член ППС-«Пролетаріат», С. Кожуховський, колишній політичний в'язень, засуджений царським правосуддям на 20 років каторжних робіт [3, спр. 717, арк. 36]. До міської і районних Рад Москви входили також інші члени ППС-лівниці. Багато її членів брали участь у роботі Рад промислових міст України. Так, до Київської Ради солдатських депутатів входив член ППС з 1902 р., солдат 2-го запасного саперного полку А. Чижевський [25, с. 172]. У травні до Київської Ради було обрано члена ППС-лівниці Якишевського [5, арк. 83зв.]. Члени ППС-лівниці входили до складу Харківської, Одеської та інших Рад.

До складу сибірських міських Рад входили члени ППС-лівниці з числа колишніх політичних в'язнів. У Новоніколаєвську, наприклад, депутатом Ради був член ППС-лівниці М. Здзярський. Під час заслання в Іркутську він працював у місцевій організації РСДРП. Після приїзду до Москви М. Здзярський був обраний у Московську Раду [3, спр. 717, арк. 5зв.—6]. У Катеринобурзі членом Ради був робітник-металіст, член ППС-лівниці з 1917 р. А. Маєвський (Гощинський) [3, спр. 731, арк. 2] та ін.

З метою координації діяльності ППС-лівниці на нараді її активу в Москві 20 квітня 1917 р. було вирішено створити в Росії секретаріат Центрального Робочого Комітету ППС-лівниці з місцем перебування в Петрограді. Попередньо до складу його було запропоновано обрати С. Будкевича, його дружину Б. Будкевич, Х. Бітнера, Ю. Чонглинського, С. Круліковського і Л. Пінкуса. Остаточний склад секретаріату передбачалося встановити за згодою петроградських товаришів [2, спр. 1, арк. 1]. На нараді було прийнято рішення запропонувати відомим діячам ППС-лівниці С. Лапінському або М. Хорвицю приїхати з-за кордону в Росію [2, спр. 1, арк. 1]. Однак план створення секретаріату здійснений не був. За угодою між Петроградською і Московською секціями ППС-лівниці у травні було прийнято рішення про створення Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК) ППС-лівниці в Росії. До його складу увійшли робітник-слюсар, член ППС-лівниці з 1906 р. Д. Будняк, член ППС-лівниці з 1906 р. Ю. Чонглинський, член ЦК ППС-лівниці з 1912 р. С. Круліковський, член ППС-лівниці з 1906 р. Ф. Пенташевський і член ППС-лівниці та його ЦК з 1906 р. Л. Пінкус. У функції ЦВК ППС-лівниці в Росії входило об'єднання членів партії, створення секцій, координація спільних виступів з робітничими організаціями в Росії [2, спр. 2, арк. 1; 7, с. 1]. Склад ЦВК ППС-лівниці в Росії був затверджений на пленарному засіданні її Петроградської секції [2, спр. арк. 4]. У травні до складу ЦВК

було кооптовано члена ППС з 1904 і ППС-ліввиці та її ЦК з 1906 р. С. Лапінського і активного діяча польського робітничого руху, члена «1-го Пролетаріату» з 1883 р., ППС-ліввиці з 1906 р. Ф. Кона, що повернулись з еміграції [2, спр. 3, арк. 5, 8—9].

Петроградська секція ППС-ліввиці відразу встановила зв'язок з Петроградською Радою, до складу якої ввійшли як її представники С. Буткевич і С. Круліковський [11, № 1—2, с. 16]. Свого представника в Раді мала і Московська секція ППС-ліввиці [24, с. 64]. Члени цих та інших секцій вважали, що польські робітники в Росії не повинні бути нейтральними, оскільки їх класові інтереси збігаються з інтересами російського пролетаріату [2, спр. 35, арк. 29].

Органом ЦВК ППС-ліввиці в Росії стала газета «Robotnik w Rosji», перший здвоєний номер якої вийшов 7 липня 1917 р. [11, № 1—2].

Головну роль у керівництві ЦВК ППС-ліввиці в Росії відігравали С. Лапінський, Л. Пінкус і С. Круліковський [22, с. 138]. Під час війни С. Лапінський двічі — у 1915 і в 1916 рр. — представляв ППС-ліввицю на Циммервальдській і Кінтальській конференціях. Там він займав центральну позицію разом з меншовиком-інтернаціоналістом Л. Мартовим [22, с. 138; 30, с. 83—84, 91—93], з яким в часи еміграції був зв'язаний особистою дружбою [30, с. 84—85]. Після приїзду в Петроград С. Лапінський і далі стояв на тій же позиції. 18 травня 1917 р. ЦВК Ради робітничих і солдатських депутатів прийняв рішення ввести до свого складу одного представника ППС-ліввиці. Цим представником став С. Лапінський. У Виконкомі Ради, що знаходився в руках меншовицько-есерівської більшості, С. Лапінський входив до складу фракції меншовиків-інтернаціоналістів [22, с. 138], лідером яких був Л. Мартов. С. Лапінський, як і меншовики, вважав, що революція 1917 р. за своїм характером є революцією «буржуазною, оскільки в кінцевому результаті влада перейде не до рук робітничого класу, тому що ця революція руйнує в російському селі залишки феодалізму і общинного ладу і вводить там капіталістичне господарство» [2, спр. 8, арк. 4; 11, № 1—2, с. 1]. Таким чином, С. Лапінський, а разом з ним деякі інші лідери ППС-ліввиці, не розуміли, що в тій обстановці російська буржуазно-демократична революція неминуче переросте в революцію соціалістичну.

Один із лідерів ЦВК ППС-ліввиці С. Круліковський займався переважно агітаційно-організаційними питаннями. За дорученням ЦВК він їздив у міста, де жили польські емігранти, створював на місцях секції ППС-ліввиці, читав доповіді. В ті часи С. Круліковський виступав проти більшовиків та зв'язків ППС-ліввиці з партією більшовиків і охоче контактувався з меншовиками-інтернаціоналістами. На загальноросійській конференції об'єднаних і меншовицьких організацій в Петрограді 7 травня 1917 р. С. Круліковський представляв ППС-ліввицю з

дорадчим голосом [2, спр. 4, арк. 4]. У виголошеній промові він відзначив необхідність тісного зв'язку польського і російського робітничого руху, але висловився за об'єднання ППС-лівиці з меншовиками [21, с. 156—157].

Учасник Жовтневої революції, член ППС-лівиці, а згодом видний діяч Комуністичної партії Польщі Х. Бітнер пише, що С. Круліковський зберігав «негативне ставлення до більшовиків аж до свого повернення на батьківщину» у 1918 р. [22, с. 139]. Та й сам С. Круліковський згадував, що він повернувся до Польщі «не маючи комуністичних переконань. Тільки після повернення, коли побачив, — пише С. Круліковський, — що відбувається в нашій країні та в інших містах, лише тоді я став переконаним комуністом» [26, с. 3]. Лідери ППС-лівиці в Росії аж до Жовтневої революції продовжували підтримувати меншовиків-інтернаціоналістів (мартовців) — представників російського централізму.

З місцевих секцій ППС-лівиці ті підтримували меншовиків, що знаходились в Сибірі та на Закавказзі, а також на фронті, де переважав селянський елемент і був ще сильним есеро-меншовицький вплив. У більшості ж членів місцевих організацій ППС-лівиці ставлення до меншовиків було критичнішим. Як відзначалось у звіті ЦВК ППС-лівиці, «в столицях (тобто Петрограді і Москві. — *Ів. Б.*), Києві, Харкові ... товариші загалом схилились до більшовизму», притому секції ППС-лівиці ніде не підтримували оборонців [6, поз. 1, к. 2]. Ряд територіальних організацій ППС-лівиці сигналізували своєму ЦВК, що мартовці не розрвали ще організаційних зв'язків з відкрито ревiзiо-ністськими елементами і були разом з ними в одній меншовицькій фракції. Однак ЦВК ППС-лівиці не реагував на ці сигнали [14, с. 32].

Іншу позицію, ніж ЦВК ППС-лівиці, у ставленні до більшовицької партії зайняла переважаюча кількість рядових членів ППС-лівиці. Польські робітники, що жили в Росії, за незначним винятком, «з самого початку йшли за більшовиками» [22, с. 139]. Вони, на відміну від відірваних від мас лідерів ППС-лівиці, з самого початку зрозуміли реальну політичну обстановку, що склалась в Росії, і дійсне співвідношення класових сил. Рядові члени ППС-лівиці значно краще уяснили свої завдання в боротьбі з буржуазією та її агентурою — меншовиками. Багато польських робітників, членів ППС-лівиці, йшли в одному ряду з російськими робітниками, з якими працювали на одних і тих же заводах, а іноді навіть висувались на керівні посади в заводських революційних організаціях. Ці польські робітники брали активну участь у боротьбі проти буржуазної та меншовицько-есерівської контрреволюції разом з російським пролетаріатом під керівництвом більшовицької партії [22, с. 140].

Значна частина керівників місцевих секцій ППС-лівиці також була схильна до співпраці з партією більшовиків. Це були головним чином секції в великих промислових центрах, в яких

переважали робітники, де був сильним вплив місцевих більшовицьких організацій та існували сильні групи СДКПіЛ: Московська, Петроградська, Сормовська, Харківська, Київська секції ППС-лівниці. Ці секції не обмежувались виявом незадоволення лінією керівництва ЦВК ППС-лівниці в Росії, вони чинили йому щоразу міцніший опір. Це особливо стосується Московської секції, в якій значну роль відігравав М. Здзярський, член РСДРП з 1915 р., учасник створення Московської секції ППС-лівниці, а потім і член її керівництва. М. Здзярський прагнув організувати її співробітництво з місцевими організаціями більшовиків і СДКПіЛ [29, с. 119]. Московська секція ППС-лівниці брала участь у спільних з більшовиками демонстраціях і виступах [2, спр. 35, арк. 4]. Таке ж становище було і в секції ППС-лівниці на Донбасі. Так, у Горлово-Щербинівському районі під час першотравневої демонстрації 1917 р. «до більшовиків приєдналась також місцева секція ППС-лівниці» [20, с. 47].

Для визначення політичних розбіжностей, що існували між керівниками ППС-лівниці та рядовими членами цієї партії, характерним було становище в Петрограді. Польські робітники, що входили до Петроградської секції ППС-лівниці, висловлювали незадоволення центристською позицією лідерів ППС-лівниці. Так, на зборах секції ППС-лівниці Х. Бітнер і Б. Івінський виступили за солідарну боротьбу разом з більшовиками, проти меншовицької лінії ЦВК ППС-лівниці. Цей виступ був зустрінутий схваленням робітників — членів секції, присутніх на зборах. Це ще раз підтвердило, що рядові члени партії займали іншу позицію, ніж лідери ППС-лівниці. Члени Петроградської секції ППС-лівниці неодноразово критикували С. Лапінського, С. Крулівського та інших лідерів за їхні симпатії до меншовиків, в той час як польські робітники, рядові члени партії, «на своїх заводах йдуть разом із більшовиками». На зборах цієї секції, що проходили в клубі «Промінь», представники польських робітників — член ЦВК ППС-лівниці Д. Будняк і Б. Фелінський — виступили проти політичної лінії ЦВК, особливо проти С. Лапінського. На цих зборах С. Лапінський неодноразово «залишався з своєю позицією в разючій меншості» [22, с. 140; 23, с. 233—234].

Політичне розходження між лідерами та більшістю рядових членів ППС-лівниці призвело до того, що ряд місцевих секцій — Московська, Петроградська, Сормовська, Харківська, Київська, Псковська та ін., — під час виборів у місцеві органи самоуправління, діючи всупереч керівництва партії, закликали польських робітників голосувати за списки більшовиків [27, с. 264]. У відозві до польських робітників з приводу виборів у Московську міську Думу Московська секція ППС-лівниці 25 червня закликала їх голосувати за список № 5 — партії більшовиків. У відозві зазначалось, що вибори проходять у умовах імперіалістичної війни, коли на фронтах, як і раніше, проливається робітничача кров. Закликаючи всіх польських робітників

узяти участь у виборах, автори відозви підкреслювали, що «кожний виборчий бюлетень, опушений в урну, є могутньою зброєю в їх руках, яка може дати відсіч представникам буржуазії і ввести до Думи єдиних борців за справу робітників — соціал-демократів». Далі у відозві пояснювалось, що дійсну боротьбу проти продовження імперіалістичної війни, за зміцнення робітничої солідарності проти імперіалістів в Москві ведуть тільки більшовики, тому слід підтримати їхні списки. Відозва закінчувалась закликами: «Хай живе Інтернаціонал! Хай живе соціалізм! Голосуйте за список № 5!» [2, спр. 35, арк. 4; 8, поз. 2; 6, поз. 18].

У Харкові секція ППС-лівиці об'єдналась з групою СДКПіЛ і також голосувала за список партії більшовиків [2, спр. 3, арк. 49, 51]. Таку ж позицію зайняла Київська секція ППС-лівиці [2, спр. 3, арк. 54], яка вважала більшовиків єдиними виразниками інтересів революційного російського пролетаріату [2, спр. 33, арк. 2]. Таку ж позицію зайняла і Сорновська секція ППС-лівиці [2, спр. 37, арк. 10] та ін.

Петроградська, Московська та інші секції ППС-лівиці неодноразово категорично відмовлялись від співробітництва з польськими буржуазними угрупованнями в Росії і націонал-демократами (ендеками). Так, було відхилено пропозицію націонал-демократів від 26 травня прислати представника на зустріч французького міністра — «соціаліста» Альбер Тома, яку вони організували напередодні червеневого наступу російської армії в 1917 р. Відмова ППС-лівиці була мотивована «кардинальною різницею в поглядах на існуючі питання політичного життя і робітничого руху» між партіями [11, № 1—2, с. 15].

Категорично відмовилась ППС-лівиця також від пропозиції взяти участь у конференції польських буржуазних партій і організацій, що скликалась у Москві 31 травня 1917 р. [11, № 1—2, с. 15]. Цікаво відзначити, що позиція ППС-лівиці з даного питання цілком збігалась з позицією СДКПіЛ, яка на це ж запрошення відповіла, що «не може бути загальної програми політичних дій для груп буржуазних, дрібнобуржуазних і соціал-демократичних» [13, № 4, с. 4]. У питаннях війни і миру ППС-лівиця повністю підтримувала партію більшовиків, гостро виступала проти гасла оборонства, що висували меншовики. «Не війна до перемоги, — писав «Robotnik w Rosji», — а революція аж до перемоги» [11, 1—2, с. 3].

Під тиском рядових членів ППС-лівиці та ряду секцій, в першу чергу Московської, що прагнули до співробітництва з більшовиками, ЦВК ППС-лівиці в Росії змушений був прийняти рішення, що надавало територіальним організаціям партії повну свободу вибору між більшовиками і меншовиками-інтернаціоналістами [28, с. 44].

Паралельно відбувалося зближення секцій ППС-лівиці та груп СДКПіЛ. Їх зближала загальна боротьба проти польських буржуазних партій і організацій у Росії, боротьба проти ППС-

фракції, яку ЦВК ППС-лівиці в Росії вважав «непролетарською партією, що діє у згоді з імперіалістичними урядами Австрії і Німеччини і стоїть на націоналістичній позиції» [6, поз. 17, к. 3]. Об'єднувала їх також спільна боротьба проти планів польської буржуазії і офіцерства створити в Росії окрему польську армію [4, спр. 55, арк. 28—29; 9, с. 50—51; 12, с. 2; 15; 16; 17; 18; 19]. Так, Петроградська секція ППС-лівиці, рішуче відхиливши пропозицію місцевої секції ППС-фракції про координацію своїх виступів, прийняла рішення про спільні дії, у випадку необхідності, з Петроградською групою СДКПіЛ [11, № 1—2, с. 16]. Виходячи зі спільних інтересів і завдань боротьби, проти ППС-фракції співробітничали також у Тифлісі місцева секція ППС-лівиці та група СДКПіЛ [27, с. 265].

Орган груп СДКПіЛ у Росії, спостерігаючи процес зближення двох польських робітничих партій у Росії, писав, що «між СДКПіЛ і ППС-лівицею різниця значно зменшилась, «лівиця» все більше переходить на позицію соціал-демократії, і об'єднання [обох партій. — *Ів. Б.*] є питання часу» [13, № 2, с. 2]. «Трубуна» підкреслювала, що це об'єднання повинно відбутись у Польщі внаслідок партійного з'їзду.

Таким чином, всупереч лінії керівництва ЦВК секцій ППС-лівиці в Росії, польські робітники, рядові члени цієї партії і навіть її окремі місцеві організації, що ближче стояли до російського пролетаріату, виступали спільно з ним у загальній революційній боротьбі, спрямованій на переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну. На фабриках і заводах, в армії чи на флоті польські робітники, солдати і моряки — члени ППС-лівиці об'єднувались з масами російських робітників або революційних солдат і матросів, з поляками — членами СДКПіЛ, що жили в Росії, і разом з ними входили до Рад робітничих і солдатських депутатів, вступали в загони Червоної Гвардії, були активною революційною силою, «проводили більшовицьку лінію, належали до більшовицьких партійних організацій, не звертаючи уваги на меншовицький курс частини керівників ЦВК ППС-лівиці» в Росії [22, с. 140].

Така лінія рядової членської маси ППС-лівиці в Росії, безумовно, підготувала об'єднання цієї партії з СДКПіЛ і утворення в 1918 р. Комуністичної робітничої партії Польщі.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів, т. 31. 2. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС [ЦПА ІМЛ], ф. 281, оп. 1. 3. ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2. 4. Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів влади і органів державного управління СРСР, ф. 1235, оп. 53. 5. Київський обласний державний архів, ф. 3058, оп. 1, спр. 5. 6. Centralny Archiwum Komitetu Centralnego PZPR [CA KC PZPR] Warszawa, Sygnatura 60/X. 7. CA KC PZPR, sygnatura 14/V-1. 8. CA KC PZPR, sygnatura 14/I. 9. Документи и материалы по истории советско-польских отношений, том 1, февраль 1917 г. — ноябрь 1918 г. — М., 1963. 10. Biuletyn Socjalistyczny, Nr 1. VI. 1917. 11. Robotnik w Rosji, 1917. 12. Promien, 1917, Nr. 2, 8(21). IV. 13. Трубуна, 1917. 14. *Белякевич И. И.* Революционное содружество польских и российских трудящихся в 1917 г. — Львов, 1957. 15. *Белякевич І. І.* Революціонізування Белгород-

ського польського запасного полку [березень—травень 1917 р.] — Питання нової і новітньої історії, 1972, вип. 14. 16. *Белякевич І. І.* Полковий комітет і солдати-більшовики — організатори революційної боротьби проти реакції у Белгородському польському запасному полку [травень—липень 1917 р.] — Українське слов'янознавство, 1972, вип. 6. 17. *Белякевич І. І.* Боротьба польських робітничих партій і військової лівниці проти Начполю за солдатів-поляків в російській армії. — Українське слов'янознавство, 1973, вип. 8. 18. *Белякевич І. І.* Створення Головного комітету союзів військовослужбовців-поляків [лівниці] та його роль в боротьбі з Начполем. — Українське слов'янознавство, 1971, вип. 4. *Белякевич Н. И.* Участие групп СДКПиЛ и ППС-левницы в борьбе против мобилизации реакционных сил в период подготовки корниловского мятежа. Участие трудящихся зарубежных стран в Великой Октябрьской социалистической революции и защите ее завоеваний. Материалы к сессии. — М., 1965. 20. *Казимирчук.* Революционное движение в Горлово-Шербиновском районе Донбасса (Воспоминания). — Летопись революции, 1923, № 3. 21. *Манусевич А. Я.* Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России. Февраль—октябрь 1917 г. — М., 1965. 22. *Bitner H.* PPS-lewica wobec rewolucji 1917 r. Z pola walki 1932, Nr 13. 23. *Bitner (Bicz) H.* Autobiografia, Z pola walki, 1958, Nr 1. 24. *Ermołajewa R. A.* Przyczynek do dziejów organizacji SDKPiL i PPS—lewicy na terenie Rosji w latach 1917—1918, Z pola walki, 1958, Nr 3. 25. *Księga Polaków uczestników Rewolucji Październikowej 1917—1920.* — Warszawa, 1967. 26. *Mołkowski M.* Wspomnienia o Stefanie Królikowskim, Trybuna Wolności, Nr 48, 24.X 1956. 27. *Najdus W.* Polacy w Rewolucji 1917 roku. — Warszawa, 1967. 28. *Swietlikowa F.* Powstanie Komunistycznej partii robotniczej Polski, Z pola walki, 1958, Nr 4. 29. *Tomicki J.* Mirosław Zdziarski, Z pola walki, 1960, Nr 2. 30. *Tych F.* PPS-lewica w latach wojny 1914—1918. — Warszawa, 1960.

Краткое содержание

В статье на основе анализа разнообразных источников, в том числе опубликованных и неопубликованных документов, выявленных в архивах СССР и ПНР, воспоминаний современников, прессы, а также специальной литературы, освещается история возникновения секций ППС-левницы в России в первой половине 1917 г., деятельность их местных организаций, сближение с большевистскими организациями и группами СДКПиЛ в России, которое объективно содействовало созданию Коммунистической рабочей партии Польши, на основе слияния ППС-левницы с СДКПиЛ, в конце 1918 года.

Стаття надійшла до редакції 05.05.1980 р.

*В. В. ТРОФИМОВИЧ, доц.,
Львівський університет*

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ В. І. ЛЕНІНА І ПОЛЬСЬКИХ МАРКСИСТІВ ПРОТИ ОПОРТУНІЗМУ (кінець ХІХ—початок ХХ ст.)

Співробітництво В. І. Леніна і революційних соціал-демократів Польщі формувалось і розвивалось в спільній боротьбі з міжнародним опортунізмом — бернштейніанством і його російською різновидністю — «економізмом», з націоналізмом і реформізмом в польському робітничому русі.

Виникнення опортунізму, зокрема ревізійонізму, пов'язується з ім'ям правого німецького соціал-демократа Бернштейна, головною в ревізійонізмі якого була ідея співробітництва класів у буржуазному суспільстві, ідея мирного вростання, «трансформації» капіталізму в соціалізм. Вважаючи себе відкривачами нового, «критичного напрямку» в соціалізмі, бернштейніанці прагнули до повної ревізії марксизму, перетворення соціал-демократичної партії в партію реформ, впровадження в соціалізм буржуазних ідей.

Найбільш рішучу і безкомпромісну позицію в боротьбі з ревізійонізмом зайняли російські революційні соціал-демократи на чолі з В. І. Леніним. У працях «Наша програма», «Рецензія. К. Каутський. Бернштейн і соціал-демократична програма. Антикритика», «Відповідь п. П. Нежданову» та інших, в численних листах рідним і товаришам, написаних у період заслання, В. І. Ленін вказував на величезну небезпеку бернштейніанства для робітничого та соціал-демократичного руху, закликав до боротьби з ревізійонізмом і висловлював упевненість у неминучому його розгромі.

Значну роль у боротьбі з опортунізмом відіграла видатний діяч польської соціал-демократії Р. Люксембург*. У 1898—1899 рр. вона написала ряд статей, виданих окремою брошурою під назвою «Соціальна реформа чи революція?». У них дана глибока і послідовна критика ревізійонізму, переконливо доведено, що тільки здійснення соціалістичної революції та встановлення диктатури пролетаріату приведе до ліквідації експлуататорського ладу. Р. Люксембург відзначала, що в суперечках з Бернштейном і його послідовниками «йдеться не про ті чи інші методи боротьби, не про ту чи іншу тактику, а про саме існування соціал-демократичного руху» [5, с. 15]. На її думку, «в системі Бернштейна опортунізм зайшов так далеко... в розумінні зречення від наукового соціалізму... що далі йти нікуди» [5, с. 19].

В. І. Ленін високо оцінив брошуру «Соціальна реформа чи революція?», авторку якої відносив до видатних представників «революційного пролетаріату і нефальсифікованого марксизму» [1, т. 41, с. 353]. Перебуваючи на засланні, Ленін радив російським і польським товаришам знайомитись з її виступами на партійних з'їздах німецької соціал-демократії в Штутгарті (1898), Ганновері (1899), на сторінках преси СДПН, в яких зверталась увага на небезпеку ревізійонізму, засуджувалось примиренське ставлення до нього лідерів II Інтернаціоналу, закликала до рішучої боротьби з опортунізмом у всіх його проявах. Зокрема, за дорученням В. І. Леніна В. В. Старков радив польському марксисту С. Кулику вивчати матеріали Штутгартсько-

* У 1898 р. Р. Люксембург переїхала в Німеччину, де стала одним із лідерів лівого крила СДПН, залишаючись при цьому керівником та ідеологом польської соціал-демократичної партії.

го з'їзду [10, с. 255]. Віддаючи належне вкладу Р. Люксембург в ідейний розгром бернштейніанства, потрібно зауважити, що вона не бачила соціального коріння опортунізму в робітничому русі та його зв'язку з імперіалізмом, не доводила боротьби з ним до організаційного розмежування.

В. І. Ленін перший з марксистів до кінця викрив ідейні джерела, класову суть опортунізму і наніс йому нищівний удар. Без такої очищувальної роботи, підкреслюється в Тезах ЦК КПРС до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, неможливо було утвердити самостійну класову лінію пролетаріату [4, с. 148].

В. І. Ленін вказував на тісний ідейний союз між Бернштейном і російським опортунізмом, представниками якого в Росії були «економісти». «Економізм» став першим опортуністичним напрямом у РСДРП, найбільш серйозною перешкодою на шляху політичного виховання робітничого класу як гегемона визвольного руху, відродження і зміцнення марксистської партії.

Найбільш повно погляди «економістів» викладені в документі під назвою «Кредо», складеному членом закордонного «Союзу російських соціал-демократів» Кусковою в 1899 р. Грунтовно вивчивши його, В. І. Ленін написав «Протест російських соціал-демократів», підписаний 17 соціал-демократами-засланцями. У ньому Ленін закликав оголосити нещадну війну всьому колу ідей, виражених у «Кредо», визначив насущні завдання російських соціал-демократів, які полягали в повному розриві з «економізмом», з'єднанні наукового соціалізму з робітничим рухом, створенні пролетарської партії. Вперше в марксизмі був зроблений важливий висновок про те, що робітничий клас зможе успішно здійснити революцію лише під керівництвом партії нового типу, яка корінним чином відрізняється від заражених опортунізмом партій II Інтернаціоналу.

«Протест» — перший колективний документ, спрямований проти російського і міжнародного опортунізму, набув значного поширення серед соціал-демократичних організацій країни. Першими до нього приєдналися революціонери-засланці, які не брали участі в нараді 17-ти. Серед них були й члени Соціал-демократії Королівства Польського (СДКП) * Я. Проміньський, А. Чекальський, А. Ковалевський [11, с. 184; 7, с. 320]. На підтримку «Протесту» виступив В. Воровський, один з керівників польських прогресивних студентів, пізніше відомий діяч більшовицької партії, який тоді перебував на засланні у Вятській губернії [7, с. 320]. Приєднання членів СДКП до «Протесту» свідчило про те, що під керівництвом В. І. Леніна, під впливом його праць вони активно включились у боротьбу проти опортунізму.

* З 1900 р. після об'єднання з литовськими революційними соціал-демократами партія стала називатись «Соціал-демократія Королівства Польського і Литви» (СДКПіЛ).

З рішучим осудом програми «Кредо» виступила Р. Люксембург. Вона з обуренням відкинула пропозицію «економістів» стати кореспонденткою їх друкованого органу «Листок «Работника» і висловила бажання «відшмагати їх... «з класової точки зору...» [6, с. 104]. Допускаючи все-таки можливість послання своєї статті в «Листок «Работника», Р. Люксембург підкреслювала, що це обов'язково буде стаття «про бернштейніанську ідею та її шкоду для росіян...» [6, с. 104]. Погляди «економістів» критикував Ф. Е. Дзержинський. Він переконливо доводив, що головною метою робітничого класу повинно стати повалення самодержавства, завоювання політичних свобод, ліквідація капіталістичного ладу [Див.: 3, с. 21—22].

Боротьба В. І. Леніна і польських марксистів проти опортунізму в доіскрівський період набула дальшого розвитку в роки ленінської «Искры». На сторінках газети друкувались праці Леніна «Насушні завдання нашого руху», «З чого почати?», «Бесіда з захисниками економізму» та ін. Особливе місце серед них належить книзі «Що робити?». Розвиваючи вчення Маркса і Енгельса, В. І. Ленін розробив у ній вчення про партію нового типу, вказав на ідейні джерела опортунізму, до кінця викрив ревізійністську теорію стихійності в робітничому русі, припущення значення соціалістичної свідомості, заперечення ролі партії і пролетаріату в політичному вихованні народних мас. «Роль передового борця, — вказував Ленін, — може виконати тільки партія, керована передовою теорією» [1, т. 6, с. 24].

Твір В. І. Леніна завершив розгром «економізму» і став бойовою програмою революційних соціал-демократів Росії напередодні II з'їзду РСДРП.

Непримиренність позиції В. І. Леніна у ставленні до «економізму» значною мірою зумовила позицію польських соціал-демократів. Критикуючи опортуністів за заперечення кінцевої мети робітничого класу, III з'їзд СДКПіЛ (осінь 1901 р.) зобов'язав партійні організації «в своїй діяльності завжди і скрізь вказувати на соціалістичний переворот як на головну мету пролетаріату, як на дороговказ у класовій боротьбі» [20, с. 221]. Польські товариші уважно вивчали книгу В. І. Леніна «Що робити?». Згадуючи про це, відомий діяч СДКПіЛ А. Варський писав, що Ф. Е. Дзержинського «дуже хвилювали питання, які ставились в ленінському творі «Що робити?» [2, с. 6].

Слід зазначити, що в Польщі, Литві, Білорусії «економізм» отримав своєрідне буржуазно-націоналістичне забарвлення. Тут на пролетаріат мав вплив Бунд — дрібнобуржуазна, націоналістична організація в робітничому русі. Створений у 1897 р. в Вільно, він поєднав у собі такі опортуністичні погляди, як «економізм», націоналізм, сепаратизм, захоплення терором. Бунд особливо активно виступав проти створення в країні єдиної централізованої партії. Здійснюючи політику розколу робітничого руху в Росії, його лідери заявляли: «Бунд, поза всяким сумнівом, національна робітничая організація... Єврейський ро-

бітничий клас не може об'єднатися з пролетаріатом інших націй, польської чи російської, тому що в єврейського пролетаріату... свої особливі завдання» [22, оп. 9/11, спр. 3, арк. 11]. Листівки центрального комітету і місцевих організацій Бунду були заповнені націоналістичним змістом, наклепами на інтернаціоналістську позицію лєнінської «Искры» [16, ф. 163, оп. 1, спр. 33, арк. 41, 46, 47].

Необхідне було рішуче викриття його націоналістичних і сепаратистських прагнень. В іскрівських статтях «З приводу заяви Бунду», «Чи потрібна «самостійна політична партія» єврейському пролетаріату», «Останнє слово бундівського націоналізму», «Становище Бунду в партії» та інших В. І. Ленін піддавав нищівній критиці націоналістичний опортунізм Бунду, його проповідь окремої єврейської політичної партії. «...Ми повинні виступати,— писав В. І. Ленін,— як єдина, централізована, бойова організація, ми повинні спиратися на весь пролетаріат, без різниці мови й національності... а не створювати організації, які йдуть окремо, кожна своїм шляхом, не ослабляти сили свого натиску дробленням на численні самостійні політичні партії, не вносити відчуженість і відособленість...» [1, т. 7, с. 118]. Ленінські твори стали нездоланною ідейною зброєю у викритті Бунду, вони зумовили повний крах його спроб нав'язати марксистській партії принципи федеративної побудови і заклали фундамент ідейної перемоги лєнінсько-іскрівського напрямку на II з'їзді РСДРП.

Польські соціал-демократи з великим інтересом зустріли праці В. І. Леніна, а його стаття «Чи потрібна «самостійна політична партія» єврейському пролетаріату» була надрукована в березні 1903 р. у третьому номері журналу «Przegląd socjaldemokratyczny».

Під впливом лєнінських ідей члени СДКПіЛ засудили націоналістичні погляди Бунду. В рецензії на видану ним брошуру «ППС про єврейський робітничий рух» Р. Люксембург підкреслила, що СДКПіЛ відкинула пропозицію Бунду створити федеративний союз самостійних робітничих партій. Полемізуючи з ним, вона наводила на захист своєї аргументації фрагменти статті В. І. Леніна «Чи потрібна «самостійна політична партія» єврейському пролетаріату». Рецензія Р. Люксембург була надрукована в «Искре» (№ 41) під назвою «Польські соціал-демократи про Бунд».

Рішуче засудив політику Бунду Ф. Е. Дзержинський. «Бунд,— писав він, — без сумніву, гальмує розвиток соціал-демократії... Він перестав бути політичною соціал-демократичною організацією, яка переслідує мету — повалення самодержавства, а поставив перед собою вузьку ціль — тільки єврейську агітацію...» [3, с. 35]. Відкидаючи сепаратизм і націоналізм, Ф. Е. Дзержинський писав у листі до активного діяча СДКПіЛ В. Я. Войнаровської в 1903 р., що серйозною перешкодою на шляху розвитку робітничого руху в Польщі став поділ соціал-демократії за

національною ознакою, зокрема на польську і єврейську [16, ф. 76, оп. 1, спр. 26, арк. 1]. Побачивши ворожу позицію Бунду по відношенню до «Искры», СКДПіЛ напередодні II з'їзду РСДРП відмежувалась від нього.

Борючись за інтернаціональну єдність трудящих Росії та Польщі, представники революційного крила РСДРП і СДКПіЛ піддали нищівній критиці Польську соціалістичну партію (ППС), яка представляла реформістський напрям у робітничому русі. Підпорядковуючи соціальні завдання національним, її праве керівництво проповідувало ідеї класового миру і співробітництва, прагнуло відколоти польський робітничий рух від загальноросійського, штовхнути його на реформістський шлях. Лідери ППС зводили наклеп на ленінську «Искру», звинувачуючи її в ігноруванні польського робітничого руху, в байдужому ставленні до національного поневолення Польщі [17, ф. 102, 1898, спр. 3, ч. 213, т. 10, арк. 13].

Дрібнобуржуазна націоналістична позиція ППС була рішуче осуджена В. І. Леніним, зокрема, у статті «Національне питання в нашій програмі». В ній В. І. Ленін піддав критиці цю партію «за забуття класової точки зору, затемнення її шовінізмом, порушення єдності даної політичної боротьби...» [1, т. 7, с. 228]. Він відзначав, що прагнення її керівників підірвати революційний союз російського та польського пролетаріату є не що інше, як принесення в жертву насущних інтересів робітничого класу буржуазно-демократичному розумінню незалежності. В. І. Ленін з особливою силою підкреслив, що на противагу ППС революційні соціал-демократи завжди будуть закликати до єдності російських і польських трудящих. «...Ми завжди, — писав він, — будемо говорити польському робітникові: тільки якнайповніший і якнайтісніший союз з російським пролетаріатом може задовольнити вимоги теперішньої, даної політичної боротьби проти самодержавства, тільки такий союз дасть гарантію повного політичного й економічного визволення» [1, т. 7, с. 230].

Ленінська стаття стала яскравим зразком безкомпромісної боротьби з націоналізмом у робітничому русі. Ленінську критику ППС широко пропагувала «Искра», яка вказувала на протилежні позиції ППС і СДКПіЛ. Високо оцінюючи першотравневі лозунги СДКПіЛ, які закликали до революційної солідарності російського і польського пролетаріату, «Искра» разом з тим відзначала, що в листівках ППС, навпаки, немає ні слова про боротьбу робітників Росії та їх підтримку [13].

Протягом трирічної діяльності ленінська «Искра» рішуче виступала проти націоналізму в робітничому русі. Викриття нею націоналістичної позиції ППС мало велике значення для звільнення частини польського пролетаріату з-під впливу цієї партії, сприяло зміцненню інтернаціонального напрямку в робітничому русі, поглибленню революційного співробітництва трудящих Росії та Польщі.

Рішучу боротьбу проти ППС вели польські соціал-демократи. Згадуючи про це, відомий польський революціонер Ю. Мархлевський образно відзначав, що в зіткненні інтернаціоналізму («червоної шапки») з націоналізмом («національним кунтушем») розігралась «жорстока битва, потекло море чорнила, попсували одне одному нерви. Та врешті-решт наша взяла: Варшава і Лодзь червону шапку залишили, а кунтуш здали в музей» [8, с. 386]. В. І. Ленін високо оцінив непримиренну позицію СДКПІЛ у ставленні до дрібнобуржуазного націоналізму. Повертаючись до цього питання в 1912 р., він у статті «Об'єднувачі» відзначав, що більше десяти років польські соціал-демократи ведуть боротьбу з націоналізмом ППС. В результаті частина членів останньої визволилась від націоналістичних передсудів [Див.: 1, т. 21, с. 338].

Викриття польськими соціал-демократами опортунізму ППС призвело до того, що ця партія стала втрачати довіря польського пролетаріату. Висловлюючи невдоволення націоналістичним змістом її теоретичного органу — газети «Przedświt», робітники дійшли висновку, що в ній «взагалі не було соціалізму» [19, с. 18]. Удари, нанесені по націоналізму ППС, були такі відчутні, що навіть керівництво цієї партії змушене було визнати: «Рух стає схожим на стоячий ставок, ми систематично втрачаємо одну позицію за другою; в Домброві діяльність майже повністю закинута, в Ченстохові і Заверці нічого не робиться, в Радомі і Лодзі те ж саме» [18, с. 271—272].

В міру наростання революційного руху в Росії та Польщі назрівало обурення рядових членів ППС реформістською, націоналістичною політикою її правого керівництва. В її рядах утверджувались інтернаціоналізм і прагнення до братерського союзу з багатонаціональним пролетаріатом країни.

Зміцненню класового співробітництва російського і польського пролетаріату перешкоджали і соціалісти-революціонери. Партія есерів негативно ставилась до співробітництва РСДРП і СДКПІЛ, зводила наклепи на революційні зв'язки трудящих Росії та Польщі. Її теоретичний орган — газета «Революционная Россия» — безпідставно заявляла, нібито між російським і польським народом «пролягла грізна тінь... взаємної відчуженості» [15]. Заперечуючи необхідність інтернаціональної єдності російського і польського пролетаріату, есери намагались переконати трудящих, нібито нації «будуть завжди тяготіти до сепаратизму» [15]. У 1902—1903 рр. газета «Революционная Россия», відверто ігноруючи революційний рух у Польщі, жодного разу не згадала про діяльність СДКПІЛ, класові виступи польських робітників. Водночас есери охоче надавали сторінки своєї преси керівникам ППС, всіляко підкреслюючи ідейну спорідненість з цією партією [12, с. 3—14].

В іскрівський період В. І. Ленін написав ряд статей — «Революційний авантюризм», «Основна теза проти есерів», «Чому соціал-демократія повинна оголосити рішучу і нещадну війну

соціалістам-революціонерам?» та інші, — в яких глибоко розкрив соціально-економічне та ідейно-політичне коріння цієї партії, вказав на контрреволюційну суть її політики і тактики.

Погляди есерів В. І. Ленін назвав мішаниною помилок народників з революційним авантюризмом. «Від старого (російського) соціалізму) вони відстали, — писав він, — а до нового (соціал-демократії) не пристали. Єдину теорію революційного соціалізму... тобто марксизм, вони здають в архів... Безідейність і безпринципність ведуть їх на практиці до «революційного авантюризму...» [1, т. 2, с. 419].

Перебуваючи під значним впливом від ленінської полеміки з есерами, невідомий автор листа, іскрівець, писав своєму товаришу в Варшавську губернію в березні 1903 р.: «Боротьба між соціалістами-революціонерами і соціал-демократами тепер у повному розпалі... З одного боку виступили такі сили, як Ленін *, з іншого Чернов та інші... Ленін говорить блискуче, буквально оволодіває слухачами...» [14, с. 153—154].

Боротьба В. І. Леніна проти есерівської партії справила великий вплив на польських соціал-демократів. Зокрема, журнал «Przegląd socjaldemokratyczny» високо оцінив статтю В. І. Леніна «Революційний авантюризм». «Наведені погляди російських товаришів, — підкреслювалось в ньому, — заслуговують на всебічну увагу» [21, 1903, № 7, с. 276—277]. Ф. Е. Дзержинський зазначав, що «єдиним шляхом революційної боротьби повинен бути шлях масових дій робітничого класу» [3, с. 56]. СДКПІЛ звертала увагу соціал-демократів на необхідність переконувати «робітників, що не терор... а лише солідарність, класова свідомість і організація можуть бути корисні для них в боротьбі з капіталізмом» [20, с. 222—223].

Боротьба В. І. Леніна, «Искры» проти російського, польського і міжнародного опортунізму мала величезне значення. Вона заклала міцний фундамент перемоги марксизму над ревізіонізмом, створила ідейно-теоретичні передумови партії нового типу, допомогла РСДРП подолати внутріпартійну кризу. В період жорстоких зіткнень з ідейними ворогами марксизму В. І. Ленін, «Искра» були підтримані польськими революційними соціал-демократами. Рішуче засудивши дрібнобуржуазний націоналізм, російські і польські марксистки високо піднесли прапор інтернаціональної єдності робітників Росії і Польщі.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. — К., 1976. 2. *Варский А. Ф. Э.* Дзержинский. — Пролетарская революция, 1926, № 7. 3. *Дзержинский Ф.* Избранные произведения. Т. 1. — М., 1967. 4. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 10. — М., 1972. 5. *Люксембург Р.* Социальная реформа или революция? — М., 1959. 6. *Р. Люксембург и российское рабочее движение.* — Вопросы истории

* Ідеться про виступ В. І. Леніна з рефератом про аграрну програму соціал-демократів і соціалістів-революціонерів на зборах російських поліемігрантів в Парижі в другій половині березня 1903 р. (Див.: *Ленін В. И.* Биографическая хроника, т. 1. — М., 1970, с. 153—154).

КПСС, 1971, № 3. 7. Очерки революционных связей народов России и Польши. 1815—1917. — М., 1976. 8. Письма Ю. Мархлевского к М. М. Архангельскому. Исследования по истории польского общественного движения XIX—начала XX в. — М., 1971. 9. Рыцарь революции. Воспоминания современников о Ф. Э. Дзержинском. — М., 1967. 10. Товарищи в борьбе: Письма соратников В. И. Ленина. 1896—1900. — Красноярск, 1973. 11. Шаповалов А. В сибирской ссылке. — В кн.: Воспоминания о Ленине. Т. 1. — М., 1956. 12. Вестник русской революции, 1902, № 2, ч. 2. 13. Искра, 1902, № 21, 1 июня. 14. Красный архив, 1934, т. 1. 15. Революционная Россия, 1903, № 18. 16. ЦПА ИМЛ при ЦК КПРС. 17. ЦДАЖР СРСР. 18. Materiały do historii PPS i ruchu rewolucyjnego w zaborze rosyjskim od roku 1893—1904. T. 2. — Warszawa, 1911. 19. Pestkowski S. Wspomnienia rewolucjonisty. — Łódź, 1967. 20. SDKPiL. Materiały i dokumenty. T. 1, cz. 2. — Warszawa, 1957. 21. Przegląd Socjaldemokratyczny, 1903. 22. CA KC PZPR. Zespół SDKPiL.

Краткое содержание

На конкретных примерах показано, что сотрудничество В. И. Ленина и польских марксистов в конце XIX—начале XX вв. формировалось и развивалось в общей борьбе против международного оппортунизма — бернштейнства и его русской разновидности — «экономизма», против национализма и реформизма в рабочем движении, подчеркивается решающий вклад в эту борьбу В. И. Ленина, газеты «Искра».

Стаття надійшла до редколегії 01.04.1980 р.

А. М. КОЗИЙ, асист.,
Львівський університет

СТРУКТУРА ФЕОДАЛЬНОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ В ХОЛМСЬКІЙ ЗЕМЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI—XVII ст.

Всі форми феодальної земельної власності, властиві Речі Посполитій, — державна (королівщини), приватношляхетська і церковна — в різному співвідношенні існували і на Холмщині, де королівські села становили 25,5%, шляхетські — 71,6, церковні — 2,9% [10, т. 18, ч. 2, с. 66].

За співвідношенням форм феодального землеволодіння Холмська земля в XVI ст. значно відрізнялась не лише від інших земель Руського воеводства, а від усіх районів Речі Посполитої. У цьому їй полягала одна з особливостей її аграрного розвитку, яка виражалась у значній частці королівщин у феодальному землеволодінні. Загалом на руських землях (у Руському і Белзькому воеводствах) королівщини становили більше третини території, тобто 35,94%, в той час як у сусідніх воеводствах Малопольщі — лише 9% [14, с. 484—485]. При загальній площі Холмщини в 9949,34 кв. км [10, т. 18, ч. 2, с. 42] на королівщини припадало 2848,50 кв. км, або 28,6% [10, т. 18, ч. 1, с. 74; ч. 2, с. 66]. Вони переважали в Холмському повіті,

де досягали 59,49% його загальної площі [14, с. 485]. Найбільше королівщин було сконцентровано у північно-східній (Ратненське староство 100%) та південній частині повіту (Грубешівський анклав 87,43%) [14, с. 485]. При поясненні цієї особливості слід виходити з того, що королівщини в основному і поширювались в лісистих місцевостях. В природному відношенні Холмський повіт близький до українського Полісся: його північно-східна частина покрита лісами, луками, озерами. У південно-західній частині Холмщини, в Красноставському повіті, державних маєтків було значно менше: вони займали лише 12,45% території повіту [14, с. 486].

Розташовані по Західному Бугу, Вепшу і Прип'яті, королівщини були згуртовані в п'яти староствах: Холмському, Любомльському, Ратненському, Грубешівському і Красноставському.

Холмське староство не мало цілісної, компактної території. Ядро староства становив Холмський комплекс (площею 482,3 кв. км), що охоплював басейн ріки Угер (притока Бугу). Його оточували дрібні шляхетські і церковні володіння: з заходу — Ольховець, Рейовець, з півдня — Кумов, зі сходу — вотчина Серже, з півночі — Угруськ та Савин. У 1565 р. в його межах знаходилось місто Холм, 20 королівських і 6 шляхетських сіл (одне село припадало на 18 кв. км) [14, с. 473]. На північному сході староства по обох берегах Бугу розташувався Столенський (Надбужанський) комплекс маєтків (площею 330,4 кв. км), в якому було лише 6 сіл [14, с. 473]. До Холмського староства належала також невелика «держава» Ходче (Худче), що об'єднувала три села [12, с. 199—200]. Вона розташувалася між двома шляхетськими володіннями — Ганським і Угруськом, від центрального комплексу маєтків Холмського староства на півдні її відмежовувало церковне володіння Савин.

Любомльське староство, на відміну від інших, у другій половині XVI ст. становило єдиний комплекс маєтків площею 152,5 кв. км, розтягнутий на правому березі Бугу по всій східній лінії Холмського повіту. В географічному відношенні його можна розділити на дві частини: південну (власне Любомльську) — в басейні Бугу і північну — в районі великих озер та верхів'я Прип'яті. В старостві було одне місто (Любомль) і 16 королівських сіл (одне село припадало на 82 кв. км). В південній же частині староства, крім Любомля, було 10 сіл (одне село припадало на 71 кв. км). В районі озер (північна частина староства) (одне село припадало на 220 кв. км, а в басейні Бугу — на 96,4 кв. км). До 1565 р. від староства було відокремлено декілька дрібних «держав» на користь шляхтичів Мацієвських, які заснували місто Мацеюв і згодом оволоділи вісьмома селами [14, с. 475].

Суцільну королівщину становило **Ратненське староство** (площею 2373 кв. км) [14, с. 475], розташоване біля північно-східного кордону Холмщини. Воно охоплювало майже весь басейн Верхів'я Прип'яті з нижньою течією приток Вижви і Турії (між

Брест-Литовським і Волинським воеводствами). Тільки на окраїнах староства була незначна кількість шляхетських сіл. Староство складалося з двох волостей: Ратненської (південно-західна частина) і Ветельської (північно-східна частина). В Ратненській волості, крім міста Ратно, було 16 королівських сіл, у Ветельській волості — 4. Загалом у старостві, крім одного міста, налічувалося 20 королівських сіл (одне село припадало на 91,8 кв. км) [14, с. 476].

Грубешівське староство як анклав лежало між Холмським і Городельським (Белзьке воеводство) повітами. Воно складалося з декількох розрізнених частин. Грубешівське староство було відокремлене від Белзької і приєднане до Холмської землі раніше, ніж Белщина ввійшла до складу Корони (1462 р.) [14, с. 476—477]. Поборовий реєстр 1654 р. ядром староства іменує Ярославець і Гушу — села, розташовані в межах Городельського повіту Белзької землі, але в адміністративному відношенні приналежні до Холмського повіту. Два інші комплекси маєтків — Слепче і Спиклоси, — прилеглі до центра староства, в 1578 р. належали до Городельського повіту. В них налічувалося відповідно 3 і 2 села.

Центральний комплекс маєтків Грубешівського староства, розташований між Грабовецьким і Городельським повітами, займав 212,5 кв. км, в його межах знаходилося місто Грубешів і 7 сіл (одне село припадало на 27 кв. км) [14, с. 477].

Красноставське староство, подібно до Холмського, не становило єдиного комплексу державних маєтків. В центральній частині староства площею 247,8 кв. км, крім міста Красностава, в 1565 р. налічувалося 13 королівських і 3 шляхетських сіл. Ядро староства оточували виключно шляхетські володіння. Південніше центрального комплексу маєтків староства, по обох берегах Вепру, лежала Тарногорська «держжава», яка об'єднувала 4 села. На південний захід від Тарногори, за лінією шляхетських «гніздових» володінь, знаходилась невелика «держжава» Плонка.

Крім Ратненського староства, яке повністю належало королівському скарбові, за нашими підрахунками, найбільше державних поселень як міських, так і сільських, зосереджувалося у Холмському (33 у 1564—1565 рр., 39 — в 1661 р.) і Любомльському (26 у 1564—1565 рр., 24 — в 1570 р.) староствах.

Співвідношення королівських сіл у староствах дуже різне, причому за період з 1564—1565 по 1661 р. воно майже не змінилося (див. табл. 1).

Найбільше королівських сіл налічувалося у Холмському повіті, східна частина якого була майже суцільною королівщиною (32,5% всіх сіл повіту). У Красноставському повіті кількість королівських сіл досягала 13%. Разом це становило 25,5% всіх сіл Холмської землі. Таким чином, до королівщин належало дещо більше чверті сіл. Однак в дійсності питома вага королівщин була значно більшою. Вона зростала за рахунок міст,

Таблиця 1

Співвідношення королівської власності (у сільських населеннях)
по староствах на основі люстрацій XVI—XVII ст.

Староства	Люстрація 1564—1565 рр.	Люстрація 1570 р.		Люстрація 1661 рр.		
	Загальна кількість сіл	Загальна кількість сіл	В т.ч. села, що згадуються в люстрації 1564—1565 рр.	Загальна кількість сіл	В т.ч. села, що згадуються в люстрації 1564—1565 рр.	В т.ч. села, що згадуються в люстрації 1570 р.
Холмське	31	31	31	37	28	27
Красноставське	21	20	20	13	12	12
Ратненське	18	19	18	23	18	17
Любомльське	25	23	23	—	—	—
Грубешівське	18	—	—	19	14	—
Разом	123	93	92	92	72	56

яких у королівщинах налічувалось 6. Хоча королівські міста в ті часи і носили напіваграрний характер, проте були значно більші за шляхетські [10, т. 18, ч. I, с. 74].

Наприкінці XVI ст. в державній власності на Холмщині налічувалося: в Холмському повіті — 4 міста і 83 села і в Красноставському — 2 міста і 19 сіл [17, с. 16]. Це становило більш як четверту частину всіх населених пунктів (25,5%) Холмщини і більш як третину населених пунктів Холмського повіту.

Королівщини, що становили значну частину всіх маєтків, вважались власністю короля, хоч його влада в королівських маєтках була дуже обмежена. Точніше було б королівські маєтки називати державними, оскільки всі вони практично перебували в користуванні шляхти. Права, на яких шляхта «видержавлювала» ці маєтки, були різні: ленне, передача «у вірні руки», пожиттєве («доживоття») і термінове держання, оренда, емфітеузи та ін. [2, с. 8].

Безпосередньо в управлінні і експлуатації казни (скарбу) залишилися лише маєтки, передані «у вірні руки». На території Холмщини (і всього Руського воєводства) тільки одне Холмське староство наприкінці XVI ст. перебувало «у вірних руках» [10, т. 18, с. 263]. У королівщинах Холмщини довго практикувалося ленне держання — наслідування тільки по чоловічій лінії, при відсутності чоловічих наслідників володіння поверталось королю. Поступово ленне право зникало, численні королівщини перетворювались у земські [21, с. 283—284]. Щоправда, ленники домагались перетворення своїх феодів у власні. Згідно з конституцією 1581 р. маєтки в Руському воєводстві, дані королем до 1504 року як ленні, вважались дідичними, тобто спадковими [8, с. 245—247].

Розповсюдженою на Холмщині була оренда. В оренду маєтки здавали як їхні власники, так і держателі, незалежно від того, на якому праві вони тримали землю (21, Chelm. rel. gr. 6/20333 f. 554, Chelm. rel. gr. 5/20332, f. 934, Chelm. rel. gr.

10/20337, f. 253). Існувало два види оренди: власне оренда і заклад, «застав». Маєтки і селяни з усіма їхніми повинностями здавались в оренду шляхтичеві на певний, переважно трирічний, строк за визначену плату, яка вносилася орендарем власникові повністю наперед або ж здебільшого частинами у певні строки. Застав — своєрідна форма позики, коли маєток віддавався у володіння особі на встановлений у договорі час за певну суму [21, с. 283]. При заставі на 30—40 років контракт міг мінятися [11, с. 14]. Обидві форми експлуатації господарства завдавали значної шкоди маєтку, оскільки і заставник, і орендар, тимчасово хазяйнуючи в фільварку, витягали з нього якомога більше, не турбуючись про майбутнє маєтку [3, с. 108].

З документів довідуємося про існування заставних королівських маєтків у «старих сумах». Ці господарства не викуплялися так довго, що майже переходили по спадковості. Маєтками в «нових сумах» вважаються так звані столові володіння, заставлені після 1565 р. після одержання Сігізмундом-Августом дозволу сейму на позику 560 тис. злотих [10, т. 18, ч. I, с. 261—262]. Згідно з Петровським статутом (1504 р.), шляхта була зацікавлена в тому, щоб королівські маєтки потрапляли в її руки [13, с. 208—210], королям заборонялось роздавати і заставляти маєтки (виняток становили випадки крайньої необхідності для Речі Посполитої) [21, с. 286].

Аналіз становища справ на Холмщині дає підстави стверджувати про існування різних форм власності. В 1565 р. в склад великого Холмського староства входило місто Холм і 31 село. З них три села були віддані пану Ф. Краєвському в «голе» держання («доживоття») [5, т. 3, с. 41—73], через п'ять років вони перейшли до М. Краєвського. «Голе» або «чисте» «доживоття» давало право тримати маєток тільки першій особі, яка дістала його [23, т. 2, с. 616], іноді разом з дружиною [5, т. 1, с. 133; т. 7, с. 132]. Такі маєтки здавали квартиру [23, т. 2, с. 616, 5; т. 1, с. 143; т. 3, с. 208, 211—213, 392 та ін.]. За нову, так звану парчевську, позику від Холмського староства відійшла ще одна «державка» із 11 сіл. В старостві залишилось 17 сіл [5, т. 7, с. 12—29]. За люстрацією 1661 р., в старостві числились місто Холм і приналежні до нього безпосередньо замкових сім сіл і сім «держав», всього сім сіл у старостві і 30 — у шляхетському держанні [12, с. 179—222].

У Любомльському старостві в 1565 р. було місто Любомль і 16 сіл. З них на 1565 р. 7 сіл відійшло від староства у власність сандомирського каштеляна любомльського старости Станіслава Мацієвського, два села держав шляхтич Фалчевський [1, с. 321—360]. Згідно з люстрацією 1570 р., в цьому старостві крім Любомля, налічувалося 21 село, бо 5 сіл із тих, що держав С. Мацієвський, були повернуті в староство [5, т. 7, с. 29—42]. Оскільки люстрації 1661 р. у старостві проведено не було, доводиться обмежуватися припущенням, що староство в цьому

році мало не менше сіл, ніж раніше. Кількість їх не зменшувалась і в наступному. Згідно з даними К. Чемеринського, в 1770 р. від Любомльського староства була одержана «кварта» в розмірі 26 470 злотих 27 грошей, тоді як уся Холмська земля (п'ять староств) сплачувала 78 419 злотих 28 грошей «кварту» [7, с. 26].

У Ратненському старостві кількість поселень збільшилась за століття, в 1565 і 1570 рр. воно налічувало, крім міста Ратно, відповідно 18 і 19 [1, т. 2, ч. VII, с. 272—311], в 1628—1629 рр. — 20 [10, т. V, с. 161—162], в 1661 р. — 22 села і одне село в держанні у шляхтича [12, с. 249—250]. У Красноставському старостві до списування першої люстрації було 21 село, місто Красностав і містечко Тарногора. За люстрацією 1564—65 рр., це містечко з чотирма навколишніми селами «з давніх часів» відійшло від староства, утворивши окрему «державу». Села Плонка і Руднічек, які раніше належали до староства, перейшли в держання до красноставського староства [5, т. 3, с. 37]. За люстрацією 1661 р., у старостві було 1 місто і 13 сіл. Тарногорська «державка» перейшла до Грабовецького староства (Белзька земля). Три села вказані як дві «державки» при Грубешівському старостві. У люстрації 1661 р. йдеться про те, що одне з цих сіл (Рудники) майже повністю стало шляхетським, в королівській власності залишилась тільки незначна його частина [12, с. 297].

XVI ст. було періодом найбільш активного розкрадання шляхтою королівських маєтків.

Наприкінці XVII ст. «королівська» власність формально не зникла, натомість яскраво проявилися зміни у формах держання королівщин (див. табл. 1, 2). У другій половині XVI ст. в шляхетському держанні було тільки 9% державних поселень, а в другій половині XVII ст. в руках у холмської шляхти зосереджено майже в п'ять разів більше — 42,8% таких поселень. У 1676 р. у Холмському повіті налічувалось 260 сіл і 16 міст та містечок, у Красноставському — 167 сіл і 7 міст та містечок [9, с. 222]. Разом 450 поселень, у тому числі 112 (без даних Любомльського староства) державних, з яких майже половину держить шляхта.

Таким чином, за XVI ст. всього поселень — 90 (100%), у тому числі 82 (91%) — у староствах і 8 (8,9%) — у держанні шляхти.

Якщо взяти дані без Любомльського староства (по тій причині, що воно не вписане в люстрації 1661 р.), тоді одержимо за XVII ст. поселень 112 (100%), в тому числі: 54 (48,2%) — у староствах, 48 (42,85%) — у держанні шляхти.

Окремо по староствах картина ще колоритніша: в другій половині XVI ст. в Холмському старостві частка населених пунктів, що перебували у державній власності, становила 90,6%, в другій же половині XVII ст. вона зменшилась до 21,05%, тоді як кількість населених пунктів у шляхетському держанні

Зміни у формах держання королівщин на Холмщині у другій половині XVI—XVII ст.

Староства	1565 р.		1570 р.		1616 р.		1661 р.	
	міст	сіл	міст	сіл	міст	сіл	міст	сіл
Холмське	а* 1 б** 3	28 3	1 —	16 14	—	—	1 —	7 30
Красноставське	а* 1 б** 1	15 4	1 1	15 4	—	—	1 1	12 7
Грубешівське	а* 1 б** —	17 —	—	—	1 —	17 —	1 1	9 8
Ратненське	а* 1 б** —	18 —	1 —	19 —	—	—	1 —	22 1
Любомльське	а* 1 б** —	16 9	1 —	21 2	—	—	—	—
Разом	116 (100%)				6+96=112 (100%)			
в тому числі	а) 99 (85,4%) б) 17 (14,6%)				а) 54 (48,2%) б) 48 (42,8%)			

* «а» — кількість населених пунктів у старостах.

** «б» — кількість населених пунктів у держанні шляхти.

зросла від 9,4% до 78,95%. Найбільш інтенсивна еволюція державної власності спостерігається у Грубешівському старостві. При умові, що в середині XVI ст. населених пунктів у шляхетському володінні тут майже не було, то в другій половині XVII ст. вони становили більше 47%.

Безсумнівна й тенденція до зменшення безпосередньої королівської власності. Вона пояснюється, зокрема, тим, що під час воєнно-політичних потрясінь середини XVII ст. найбільше розорені були королівщини. Люстрація 1661 р. налічує на Холмщині тільки 71 королівське село (без даних Любомльського староства).

У середині XVI ст. в Холмській землі магнатських латифундій, подібних до тих, які були в сусідніх Люблінському, Ужгородському або Луковському повітах тодішнього Люблінського воеводства, по суті, не було [16, с. 21]. Особливістю Холмщини було те, що з державними маєтками межували маєтки переважно середньої та дрібної шляхти: Уханських, Дрогичанських, Реїв, Сеніцьких, Чижовських, Могельницьких, Ганських та ін. Середня шляхта володіла 1—5 селами, дрібна — частиною села, деяка мала так звані «загороди». Посилаючись на додатковий реєстр від 1564 р., М. Станкова з цього приводу зазначає, що у давньому Шебжешинському повіті (південна частина Красноставського староства) у восьми шляхетських селах (близь-

ко 28 ланів) було 17 власників, серед яких тільки 4 мали по селу, а 13 — частини сіл (від третини до чверті лана) [16, с. 35; 10, т. 18, с. 199—201]. Наприкінці XVI ст. шляхти, яка володіла одним селом, у давньому Шебжешинському повіті вже не залишилось, була тільки часткова шляхта, яка протрималась до кінця існування шляхетської Речі Посполитої [16, с. 35], тобто до кінця XVIII ст. М. Станкова підтверджує, що вже наприкінці XVI ст. дрібна шляхта Красноставського повіту вироджувалась.

Найбільше володінь середньої і дрібної шляхти було сконцентровано в Холмському повіті. В його північно-західній частині розташувались маєтки Сосновських, Верещинських, Андрієвських, Хілінських, Ганських, Реїв, у південно-східній частині — Уханських, Чернієвських, Дрогічанських, Чижевських та ін. [6].

Поширеним у Холмському повіті був заможний шляхетський рід Угровецьких, чий володіння зосереджувались у північній частині повіту і об'єднували 9 сіл [14, с. 514]. У східній частині повіту 13 сіл охоплювали маєтки Волчків. До цієї категорії відносилися й Мацієвські, помістя яких займали обширну південно-східну територію староства — 10 сіл [14, с. 514]. У всій Холмській землі кількість вотчин середньої та дрібної шляхти зростала в напрямі з південного заходу на північний схід. Великої корінної шляхти в Холмському повіті не було. Тут, правда, зафіксовані маєтки старинного роду магнатерії Остророгів (місто Крилов та 13 сіл), а також Конєцпольських (місто Терагин та 8 сіл), але на території Холмщини вони становили незначний процент.

На відміну від Холмського повіту, в Красноставському переважала багата шляхта. Найбільш розповсюдженим шляхетським родом були Горайські, чий володіння розкинулись на декілька десятків сіл [14, с. 514].

Південну Холмщину (Красноставський повіт) займала ординація Замойських, значна частина якої простягалася на захід до Ужендовського повіту Люблінського воеводства [9, с. 223]. На початку XVII ст. південніше Красностава Яну Замойському належало 150 населених пунктів, згрупованих у самостійні комплекси приватних маєтків — ключі з 42 фільварками [18, с. 132]. Шлях перетворення цього середнього шляхтича у магната простежив А. Тарнавський [19, с. 6]. Крім успадкованих і придбаних приватновласницьких маєтків, в ординації були численні королівські маєтки.

Основна частина приватновласницьких шляхетських маєтків на Холмщині скупчувалась у південно-західній частині Красноставського повіту. У другій половині XVI ст. вони становили 86,85% загальної площі повіту. З північного сходу на південний захід кількість заможної шляхти зростала.

У результаті воєнних подій середини XVII ст. найбільш розореним був Красноставський повіт. Розміри цих спустошень

яскраво відображені у податковому реєстрі Красноставського повіту за 1654 рік, на основі даних якого в великій власності (ординації, Замойських) після воєнних потрясінь залишилось лише 50 цілих і 6 частин сіл, у дрібній шляхти — 36, часткової — 37 цілих і 6 частин сіл.

Частка церковного землеволодіння на Холмщині була зовсім незначна. Посилаючись на А. Яблоновського, Ю. Шафлік стверджує, що в другій половині XVI ст. в Холмському повіті тільки 3 міста і 11 сіл належали церкві, що становило надзвичайно незначний процент від усіх сіл повіту (4%). У Красноставському повіті в церковній власності було тільки одне село (0,7%) [17, с. 20]. Церковні землі могли держати і експлуатувати лише духовні особи, хоч траплялися випадки передачі церковних маєтків у держання шляхти [22, с. 20]. Маєтків католицької церкви тут дуже мало, всього кілька ключів: Павлів, Савін, Кумов, Скербешів. Скрізь переважало православне населення. Крім того, у люстраціях згадуються не «Książdz», а «guški por». А на основі імен (Хома, Савка, Гнат, Василь, Гринь, Гриць, Гаврило, Микита, Єлісей, Тиміш, Лук'ян та ін), а також прізвищ (Тарасович, Хомич, Ворона, Ціж, Прачка і ін.) можна зробити висновок, що йшлося про населення українське. Всіх православних приходів, тобто церков, було 32 [10, т. 18, ч. 1, с. 191, 202]. Одна церква обслуговувала 3—5 сіл. До середини XVII ст. церковне землеволодіння Холмщини відчутних змін не зазнало. На основі податкового реєстру Красноставського повіту за 1654 р. видно, що у церковній власності, як і в другій половині XVI ст., в повіті числилося одне село [20, Krasn. rel. gr. с. 431].

Аналіз структури феодального землеволодіння дає підстави стверджувати, що Холмщина була регіоном з дуже високим процентом державної власності. Величезна більшість королівських маєтків постійно на різній юридичній основі перебувала в руках шляхти. Еволюція державної власності вела до уніфікації прав держання, в результаті чого значна частина королівщини переходила до рук шляхетського стану. Процент шляхетської власності значно зріс. Частка церковного (переважно православної церкви) землеволодіння на Холмщині була порівняно незначна.

Список літератури: 1. Архив Юго-Западной Руси, т. 2, ч. 7. 2. Гроссман Ю. М. Аграрные отношения в Русском и Белзском воеводствах Речи Посполитой (вторая половина XVI — первая половина XVII веков). Автореф. дис... докт. ист. наук. — Львов, 1968. 3. Гроссман Ю. М. Оренда маєтків та її вплив на становище західноукраїнських селян в першій половині XVIII ст. — Питання історії СРСР. Зб. Львів. ун-ту, 1958. 4. Дорошенко В. В. Очерки аграрной истории Латвии в XVI в. — Рига, 1960. 5. Жерела до історії України — Русь, т. 3. — Львів, 1900; т. 7, 1903. 6. Atlas historyczny Rzeczypospolitej polskiej. Epoka przelomu z wieku XVI na wiek XVII. Dz. II. — Warszawa—Wiedeń, 1899—1904. 7. Czernyński K. O dobrach kołonnych bylej Rzeczypospolitej polskiej wedle źróbel wiarygodnych, dr. II. — Lwów, 1870. 8. Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie, t. 2. — Lwów, 1911. 9. Gloger Z. Geografia historyczna ziem dawnej Polski. — Kraków, 1903. 10. Jablonowski A. Źródła dziejowe, t. 5; t. 8, cz. 2, cz. 3: t. —VII. 11. Lubo-

mirski K. Rolnicza ludność w Polsce od XVI do XVIII w. — Warszawa, 1862. 12. Lustracja województwa ruskiego 1661—1665, cz. 3. Zieme Halicka i Chelmska. — Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1976. 13. *Pawiński A.* Sejmiki ziemskie. Początki ich i rozwój aż do ustalenia się udziałów posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego 1374—1505. — Warszawa, 1895. 14. *Pisma A. Jabłonowskiego*, t. 4. — Warszawa, 1911. 15. Rejestr poborowy województwa Krakowskiego z r. 1629. — Wrocław, 1956. 16. *Stankowa M.* Dawny powiat Szczepczeski XIV—XVIII w. — Warszawa, 1975. 17. *Czaflik J. R.* Wieś lubelska w połowie XVII wieku. Problem zniszczeń wojennych i odbudowy. — Lublin, 1963. 18. *Tarnawski A.* Działalność gospodarcza Jana Zamojskiego (1572—1605). — Lwów, 1935. 19. *Tarnawski A.* Dzieje powstania dóbr opdynacji Zamojskiej. — Zamość, 1938. 20. Wojewódzkie archiwum państwowe w Lublinie. 21. *Wyczański A.* Rozdawnictwo dóbr królewskich za Zygmunta I. — Przegląd historyczny, t. XLIV, zes. 3. — Warszawa, 1953. 22. *L. Zytkowicz.* Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w. — Warszawa, 1962. 23. Volumina legum. — Petersburg, 1859.

Краткое содержание

Как и во всей Речи Посполитой, шляхетская земельная собственность на Холмской земле была преобладающей формой феодального землевладения. Вместе с тем Холмщину отличает сравнительно высокий процент государственной земельной собственности. Под конец XVII в. произошли большие изменения в формах держания королевщин в пользу шляхты.

Стаття надійшла до редколегії 12. 05. 1980 р

*В. П. КРИВОНОС, асист.,
Львівський університет*

ТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ БАЛКАНСЬКИХ КУПЦІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В СЕРЕДИНІ XVI—ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Населення українських земель з давніх часів підтримувало тісні зв'язки з народами Балканського півострова. Велику роль у цих контактах в середині XVI—першій половині XVII ст. відігравала торгівля. На її розвиток впливало передусім вигідне географічне положення українських земель, через які проходили важливі шляхи міжнародної торгівлі, що вели з країн Сходу в Західну Європу та в Росію. На торгівлю із Сходом позитивно позначилася відносна нормалізація політичних взаємин між Польсько-Литовською державою та Османською імперією, що наступила в середині XVI ст., а також потреба панівних класів феодальної Польщі в дорогих східних товарах. Давні торгові традиції, сприятлива кон'юнктура ринку, дружнє ставлення українського населення до православних народів Балканського півострова — все це приваблювало балканських купців на українських землях.

В історичній літературі роль балканських купців у торгових зв'язках українських земель з Балканами спеціально не досліджувалась. Окремі буржуазні дослідники торкалися деяких аспектів діяльності балканських переселенців на Україні. Зокрема, Ф. Срібний звернув увагу на господарську діяльність вихідців з Балкан, що були членами Львівського братства [23]; В. Лозінський частково висвітлив роль балканських переселенців у торгівлі з Балканами [33]. Діяльність Ніжинської торгової колонії, що складалася з балканських вихідців, переважно греків, болгар і сербів, розглядав М. Плохинський [16].

Визначаючи роль українських земель, зокрема Києва, в розвитку транзитної торгівлі з Балканами, питання про перебування балканських купців на Україні частково висвітлив відомий радянський історик Ф. П. Шевченко [25]. Дослідження, яке б повністю розкривало цільну картину торгівлі балканських купців на Україні в зазначений період, в історичній літературі поки що немає. В даній статті зроблена спроба показати торговельну діяльність балканського купецтва на українських землях в XVI—першій половині XVII ст., причому велика увага приділяється тим вихідцям із Балкан, які оселились на Україні та брали активну участь у господарському та громадському житті. В процесі дослідження використано численні вітчизняні та зарубіжні публікації документів [2; 3; 27; 31], які містять важливі дані про розвиток торгівлі на Україні та участь у ній балканських купців, а також спеціальну літературу.

Необхідно зазначити, що більшість балканських купців, які торгували на українських землях, незалежно від національної приналежності називали себе «греками». Оскільки греки в Турецькій імперії та за її межами користувались певними привілеями в торгівлі, економічні інтереси багатьох південнослов'янських купців примушували їх еллінізуватись або ж видавати себе за греків [22, с. 45], тому нерідко терміни «грек», «грецькі купці», «грецькі товари» є умовними. Серед сотень купців, які торгували на Україні та в Росії, греків було порівняно небагато [14, с. 41].

Так само часто умовним був термін «турецькі купці», тому що серед тих, хто приїжджав з Османської імперії, купців власне турецького походження було небагато. В зовнішній торгівлі Оттоманської імперії турки грали меншу роль, ніж підкорені ними християнські народи [18, с. 25]. Здебільшого це були вірмени, євреї, греки, болгары, серби та представники інших балканських народів [3, ч. 8, т. 5, с. 187]. Аналізуючи економічний розвиток Туреччини в середині XIX ст., Ф. Енгельс констатував: «... Хто веде торгівлю в Туреччині? В усякому разі не турки. Греки, вірмени, слов'яни і західноєвропейці, що оселилися в великих морських портах, тримають у своїх руках усю торгівлю...» [1, с. 25]. Ця характеристика стосується всього періоду турецького панування на Балканах.

Одним із найважливіших осередків торгівлі з країнами Схо-

ду був Львів. З другої половини XVI ст. активізувалася торгівля міста грецькими винами. У 1559 р. купець з острова Кандія Каспар Кармені зобов'язався доставити львівському купцю Августину Айхінгеру 30 бочок вина [10, с. 124—125]. В цьому ж році кандійський купець Михайло відправив у Львів транспорт одного з кращих сортів грецького вина (мальвазії) [10, с. 125]. Поставщиками вина з Криту були купці Леон Варшаві та Ержем Мелахрінос, які у 1587 р. привезли львівським купцям Панасу Шимону і Янакісу 200 куф* мальвазії на суму 10 200 талярів [27, с. 157; 33, с. 440].

Постійні торгові зв'язки з українськими землями підтримував константинопольський купець Олександр Ралі. У 1588 р. він привіз львівському греку Марку Лянгішу значну кількість мальвазії [33, с. 321]. Успішно торгували вином у Львові в 1595 р. Петро Кефалюко Грек, Миколай Анзельмо Грек, Дзяні Кореші Грек та інші купці з острова Хіос [23, т. 108, кн. 2, с. 5—6].

У першій половині XVII ст. торгівля вином не припинялася. В 1601 р. константинопольський купець Козьма Галуаго домовився з фурманами** Молдавії про доставку з Кілії до Львова 114 куф мальвазії [17, с. 211], а в 1605 р. він привіз львівському купцю Пантелеймону Максимусу транспорт з мальвазією [17, с. 155].

Великим оптовим поставщиком у Львів крїтського вина в першій половині XVII ст. був Ласкар Прагіота з Константинополя [17, с. 211]. В 1605 р. Л. Прагіота домовився з львівським купцем Янієм Афендиком про доставку йому 50 бочок мальвазії [17, с. 155].

Балканські купці торгували у Львові не лише вином, а й іншими товарами. Тривалий час на українські землі завозив крам турецький купець з Константинополя Мустафа Челебі. В 1559 р. він привіз до Львова шовк, чамлот та інші товари, які продав львів'янину Еразму Хазу. В 1564, 1566 рр. він знову приїжджав у Львів. Зі Львова М. Челебі возив свої товари також до Москви [31, с. 162, 173, 185; 33, с. 433].

Купець з Константинополя Андрій Халкоконділ систематично бував на українських землях з 1525 р. [27, с. 74] по 1584 р. [28, с. 251; 37, с. 286]. Багато років торгував на українських землях Андрій Грек з Константинополя. В 1540 р. він продав товар на західноукраїнських землях [3, ч. 8, т. 5, с. 35], а в 1553 р. разом з групою купців їздив у Москву, де закупив партію товару, яку через Київ і Білгород віз до Туреччини [31, с. 137, 165]. Турецькі купці Хаджі Хасан і Хаджі Халі Даллон у 1567 р. доставили у Львів індіго і обміняли його на 37 поставів*** сукна [33, с. 42].

* Куфа \approx 2 бочкам. Ємність за одними даними = 368 л, за другими — 460 л [17, с. 114].

** Фурман — візник, який займався перевезенням вантажів.

*** Постав \approx 32 лікті (один лікоть львівський = 73,2 см).

У 1577 р. адріанопольський купець Абрам Ерісх уклав договір про взаємну поставку товарів із львівським купцем Соломоном Асізом, якому зобов'язався привезти значну кількість шовку, ладану, перцю та інших східних товарів [17, с. 159].

Балканські купці вели жваву торгівлю також з іншими українськими містами. У серпні 1550 р. у Кам'янець-Подільський приїхав заможний турецький купець з Нікополя Мехмед, який привіз товарів більше ніж на 16 тис. акче*. Очевидно він постійно торгував у цих краях, тому що мав тут багатьох боржників [31, с. 200]. В 1580 р. на замовлення місцевого купця грек Данані привіз у Кам'янець 4 куфи мальвазії [11, с. 155]. Купець П'єр Галанті з Галати (передмістя Константинополя) підтримував торгові зв'язки з купцем Якубом з Шаргорода [27, № 1504, с. 100] і в серпні 1569 р. привіз у Кам'янець мальвазію та інші товари [27, № 1504, с. 100].

Чимало балканських купців торгували на так званих вірменських торгах у Язлівці [7, с. 97]. В Луцьку в 1550 р. розгорнули діяльність турецький купець Мустафа з острова Родос [31, с. 122], грек Манойола, турецький купець Тімера, купець Іваніс та ін. [6, с. 62]. Група купців з Туреччини у 1578 р. торгувала у Житомирі [30, с. 371]. Константинопольський купець Олександр Ралі підтримував постійні торгові зв'язки з купцем Ізраелем із Золочева [23, т. 108, кн. 2, с. 5]. Таким чином, в середині XVI—першій половині XVII ст. купці з різних районів Балканського півострова підтримували постійні торгові зв'язки з українськими землями.

Окремим купцям — підданим Турецької імперії польський уряд надавав певні привілеї, зокрема зменшував розмір митних оплат, видавав грамоти на право безмитного перевезення товарів, вільної торгівлі на території Речі Посполитої [27, с. 97, 174]. Так, на прохання султана Сулеймана I у 1526 р. право вільної торгівлі на території Великого князівства Литовського одержав Андрій Халкоконділ [16, с. 179; 37, т. 1, с. 286], а в 1584 р. польський король дав йому грамоту на вільну торгівлю по всій території Польської держави [38, т. 2, с. 286].

У 1540 р. на прохання Порти були зменшені розміри митних оплат з товарів турецького купця Андрія Грека [8, с. 512]. За послуги, які неодноразово надавав польським послам у Туреччині, у 1557 р. був звільнений від сплати мита турецький купець з Галати Антоні Бартиста [32, с. 19]. Домігся привілеїв турецький купець Йозеф Накс [27, с. 92], у 1568 р. Сигизмунд-Август дозволив йому і його представникам вільно торгувати на території Польсько-Литовської держави [27, с. 95]. Привілеї одержали також купець Павло з Константинополя в 1595 р. [27, с. 174], Георгій Ксетрохов з Криту в 1596 р. [27, с. 174], Константин Бартиста Вевеллі з Галати в 1622 р. [27, с. 212].

Численні вихідці з Балканського півострова назавжди пере-

* Акче — основна монетна одиниця Турції до кінця XVII ст.

селялись на українські землі. Особливо багато переселенців прибуло в XVI—першій половині XVII ст. у зв'язку з активізацією боротьби балканських народів проти турецького гніту. Найбільше переселенців прибувало з різних районів Болгарії, Сербії та інших областей, вони оселялися в різних українських містах і селах, насамперед там, де проходили жваві торговельні шляхи на Балкани і в країни Сходу.

Частина переселенців осідала у Львові, на вулиці, яка пізніше була названа Сербською [3, ч. 7, т. 3, с. 237, 238], поблизу Волоської церкви. Дехто з переселенців вступив до Львівського братства, досяг значного становища [3, ч. 1, т. 2, с. 380].

У середині XVI ст. у Львів приїхав Михайло Корнякт, грек з острова Кандії. Звідти він привозив до Львова грецькі вина, мальвазію і мускат. Через деякий час до нього прибув брат *Константин*, який до цього жив у Молдавії. Певний час брати торгували разом, але в 1563 р. Михайло помер, залишивши своє майно брату [39, с. 183]. Константин Корнякт продовжував торгувати вином, бавовною та іншими східними товарами [39, с. 184]. Привілеї, одержані ним в 1569 р., ще більше сприяли розвитку його торгівлі [27, с. 97; 110]. Король Сигизмунд-Август звільнив Корнякта від усіх митних оплат і дозволив торгувати вином та іншими товарами по всій країні [27, с. 97]. Корнякт користувався послугами львівських купців Симона *Ханеля* і *Хануса Алембека* та постійних агентів, які займалися продажем його товарів. Один із них, Августин Айхінгер, служив у нього 7 років, з них 4 роки перебував у Константинополі [33, с. 315]. Корнякт часто посилав з товарами своїх слуг Праскеву, Луку та ін. [23, т. СХV, кн. 2, с. 46].

Важливим джерелом доходів Корнякта була оренда мит. 28 березня 1571 р. Сигизмунд-Август призначив його митником руських земель [27, с. 110]. Згідно з королівською грамотою, Корнякт мав право збирати мита на території Руського, Волинського, Київського воеводств та на інших територіях. У цьому ж році король дозволив своєму митнику відкрити нову митницю в Кам'янці для купців, які везли товари з Туреччини і Волощини [27, с. 110]. Контроль і збір мит принесли К. Корнякту величезні прибутки [33, с. 317]. Значним джерелом доходів Константина Корнякта було лихварство, надання позик під заставу земельних володінь магнатам і шляхті. В цьому ж 1571 р. Корнякт був зарахований до шляхетського стану [27, с. 110].

На кінець XVI ст. Корнякт володів містечком Куликів, селами Дзібулки, Клодно, Збоїська, Гребенці, Сулимів, Дорошів, Ременів, Грибовичі, Боянець та ін. [35, с. 296]. Лише у Львові йому належало три будинки, один із яких пізніше купив король Ян Собеський. На кошти Корнякта в 1570—1580 рр. у Львові була побудована вежа біля Успенської церкви, в 1603 р. перед смертю відписав Львівському братству 4000 злотих [3, ч. 1, т. 11, с. 345].

Одним з перших переселенців на Україну був Яній Афендик, виходець із Греції [3, ч. 1, т. 12, с. 3—4]. Спочатку він оселився в Кам'янці, а в 1583 р. переїхав до Львова, де на Руській вулиці купив будинок за 1200 польських злотих [3, ч. 1, т. 11, с. 144]. Афендик вів значну торгівлю східними товарами. Про розмах її свідчить той факт, що в середині липня 1596 р. Яній Афендик разом із Емануїлом Чуко з Кандії привезли з Молдавії транспорт мальвазії на 70 возах [3, ч. 1, т. 11, с. 20]. В 1599 р. він знову вів товари і транспорт мальвазії «з турок» до Львова [23, т. СХV, кн. 3, с. 45], але цього разу його пограбували в Молдавії, забравши товарів на 6000 злотих [23, т. СХIV, кн. 2, с. 35]. Хоч після цього випадку Яній Афендик і продовжував торгівлю з Балканами, але оправитись від нанесеного йому удару не зміг.

У другій половині XVI ст. значну торгівлю з Балканами вів львівський «грек» Сава Теодорович. Він торгував саф'яном, хутром, прянощами, мав серед своїх товарів все, що було потрібно шляхті: східну зброю (шаблі), накидки, шиті золотом, турецьких коней, яких приганяв головним чином з Добруджі. Його великий склад у Львові був завжди заповнений камкою, китайкою брусською*, турецьким оксамитом та іншими східними товарами. Помер він в 1591 р., залишивши сім'ї спадщину 17 000 злотих, що на той час було значною сумою [33, с. 318—319].

Серед перших «грецьких» поселенців у Львові відомий Марко Лянгіш, який підтримував торгові зв'язки з Туреччиною. Після його смерті в 1590 р. торгівлю продовжив син Гавриїл. Свою торгову діяльність він розпочав як продавець грецького купця Деметрія Георгієвича в Замості [24, с. 11]. У 1616 р. він вже є членом Львівського братства і веде торгівлю з Янієм Теофіловичем [33, с. 322]. Основними товарами східної торгівлі Гавриїла Лянгіша була східна зброя (сагайдаки, луки, стріли) [33, с. 322]. З берегів Дунаю він привозив до Львова ікру і осетрину [23, т. СХV, кн. 3, с. 31]. Гавриїл Лянгіш володів чотирма будинками [3, ч. 1, т. 11, с. 475, 142—143].

Жваву торгівлю з Балканами вів Мануель Медзапета, який прибув до Львова з Греції [3, ч. 1, т. 12, с. 3—4]. З кінця XVI ст. він став членом Львівського братства [3, ч. 1, т. 12, с. 4]. З 1621 р. торгівлю веде його син Константин Медзапета, який у середині XVII ст. належав до найбагатших членів братства, мав кілька будинків у Львові [23, т. 111, кн. 5, с. 17].

Відомий своєю торгівлею у Львові болгарин Яній Теофілович, який на початку XVII ст. вів активну торгівлю з країнами Балканського півострова [33, с. 322]. Довгий час Яній Теофілович здійснював торгові операції разом з Гавриїлом Лянгішем, підтримував торгові зв'язки з Константином Бартиста Ве-

* Назва походить від міста Брусса в Малій Азії, яке славилось виробництвом шовкових тканин.

веллі з Галати. В 1618 р. Яній разом з Лянгішем закупили в Любліні на 18 000 злотих сукно, хутро та інші західні товари, які Яній повіз до Туреччини. Звідти привіз дорогі східні товари, килими, багазею, саф'ян, індіго і багаті кінські убори, один з яких був оцінений в 700 злотих [33, с. 319]. Після смерті Янія Теофіловича в 1622 р. у нього залишалась велика партія східних товарів [33, с. 321].

Жваву торгівлю з Балканами проводив Михаїл Алвезій, який прибув до Львова з Яніни близько 1620 р. [33, с. 327]. Він привозив з Туреччини турецький атлас, адамашку, турецький мухаїр*, стамбульські пояси [33, с. 327]. Михаїл Алвезій підтримував тісні контакти з купцями міста Бар [23, т. 115, кн. 3, с. 43]. Про розміри його торгових операцій свідчить той факт, що барські купці Ізмаїл, Шая і Марек видали Михаїлу Алвезію вексель на 1200 таларів, другий вексель на 1100 таларів видали Левек, Якуб, Юда і ще один купець [23, т. 115, кн. 3, с. 44]. Польський хроніст Д. Зубрицький відзначає, що в 1642 р. Михаїл Алвезій, перебуваючи в Туреччині, захворів на холеру [39, с. 289], але вилікувався від неї, бо помер аж через три роки [23, т. 115, кн. 3, с. 58]. Його син Микола рано почав самостійну торгову діяльність. В списках братства він появився після 1621 р., в середині XVII ст. членом братства став другий син Андрій Алвезій. Матеріальне становище сім'ї було досить міцним.

Христофор Мадзаракій спочатку поселився у Барі, а наприкінці 30-х років XVII ст. переїхав до Львова [23, ч. 1, т. 11, с. 144]. З Туреччини він привозив дорогі східні товари, зокрема мухаїр [23, т. 115, кн. 3, с. 50—51]. Скріплені родинними зв'язками сім'ї Алвезіїв та Христофора Мадзаракія сприяли успішному розвитку торгівлі.

Наприкінці XVI—в першій половині XVII ст. у Львові перебували й інші вихідці з країн Балканського півострова, зокрема Йосип Іванович Ерос з Греції [3, ч. 1, т. 12, с. 3—4], Балабан з Яніни [3, ч. 1, т. 12, с. 20]. В 1621 р. до Львова прибув Яній Савелович Грек, який тривалий час займався торгівлею зі Сходом. У 1633 р. він потрапив у полон до татар і втратив увесь свій товар. Братство допомогло йому викупитись, але він, очевидно, все ж таки розорився [3, ч. 1, т. 12, с. 384].

У 1621 р. у Львові оселився купець Федір Іванович Грек, який одружився з дочкою львів'янина Григорія Романовича [3, ч. 1, т. 12, с. 21]. На Руській вулиці купив будинок Георгій Федорович Грек, відомий своїм багатством [3, ч. 1, т. 11, с. 167]. У 1633 р. він зобов'язався власними силами відремонтувати вівтар Успенської церкви. Для цього обіцяв привезти майстра, який приїхав з Греції і жив у нього [3, ч. 1, т. 12, с. 101].

Таким чином, протягом XVI—першої половини XVII ст. до Львова постійно прибували переселенці з країн Балканського півострова, які брали участь у торгівлі з Балканами.

* Мухаїр — товсте сукно з козячої шерсті.

Чимало вихідців з Балканського півострова поселились у Києві, який був значним центром торгівлі з південнослов'янськими землями [3, ч. 2, т. 1, с. 346]. Вони створили тут численну колонію, куди входили греки, болгари, серби та представники інших балканських народів. Центром їх поселення став Подол (Волоська вулиця) [10, с. 7]. В середині XVII ст. серед жителів Києва згадуються болгари Афанасій Григор'єв, Іван Андреев, Константин Петров [3, ч. 1, т. 11, с. 446]. Сербські, болгарські та інші купці, які жили в Києві, підтримували торгові зв'язки з Балканами [25, с. 23].

Велика колонія іноземних купців існувала в Ніжині. Довгий час, виходячи з назви Ніжинської колонії — «Грецьке братство», — дослідники вважали, що її населяли лише греки. Зараз істориками М. М. Плохинським та Ф. П. Шевченком встановлено, що, крім греків, до складу братства входили болгари, серби та інші вихідці з Балканського півострова [26, с. 225]. Серед них були колишні жителі Пловдіва, Тирново, Софії та інших міст Болгарії [4, с. 69], купці з Епіру [20, с. 55]. У Ніжині балканські купці привозили шовкові та шерстяні тканини, перли, корали, різні коштовності, саф'ян, рис, сушені фрукти і виноград [16, с. 240—241]. З Ніжина товари вивозили на ярмарки в Ромни, Стародуб та інші міста [16, с. 241].

Переселенці з Балканського півострова проживали і в інших населених пунктах України. Так, у Луцьку до 1550 р. жив купець Мустафа з острова Родос [31, с. 122]. У 1647 р. тут помер королівський шляхтич грецького походження Олександр дон Муземеллі, який все своє майно підписав Луцькому братству [15, т. 1, с. XXVII, с. 88]. Вихідців з Балкан можна було зустріти в Острозі [9, с. 2], Житомирі, Вінниці [3, ч. 7, т. 1], в Лохвиці [2, т. 6, с. 22], у селах Барського [3, ч. 7, т. 2, с. 15, 315], Овруцького [3, ч. 4, т. 1, с. 36] та інших повітів, в селах поблизу Луцька [3, ч. 2, т. 1, с. 81] та Кременця [3, ч. 1, т. 11, с. 371].

Намагаючись активізувати торгівлю на українських землях, гетьман Богдан Хмельницький 2 травня 1657 р. видав балканським купцям універсал про їх привілеї у торгівлі [16, с. 180].

Зібрані факти дають підставу зробити висновок, що в середині XVI—першій половині XVII ст. купці балканських країн постійно торгували на українських землях. Вони привозили сюди шовкові тканини, прянощі, вина, коней, зброю та інші товари, без яких не могла обійтись польська шляхта. Через українські землі проходили важливі транзитні міжнародні торгові шляхи, які сполучували східні країни з територією Західної і Північно-Східної Європи.

Розвитку торгових зв'язків сприяло також дружнє ставлення українського населення до балканських купців. Дехто з цих купців одержував під польського уряду різні привілеї, які позитивно впливали на розвиток торгівлі. Важливу роль в активізації торгівлі українських земель з Балканами зіграли переселенці з балканських країн, які поселились на Україні.

- Список літератури: 1. К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори, т. 9. 2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Спб, 1861, 1869. 3. Архив Юго-Западной России, ч. 1—8. К., 1864—1907. 4. Атанасов П. З минулого болгаро-українських зв'язків. — Український історичний журнал, 1960, № 4. 5. Бодянский О. М. Реестра всего войска Запорожского. — М., 1875. 6. Верзилов А. Очерки торговли южной Руси с 1480—1569 год. — Чернигов, 1898. 7. Грабовецкий В. В. Армянские поселения на западноукраинских землях. — Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. — Ереван, 1961. 8. Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского, т. 1. — К., 1901. 9. Дополнения к сводной Галицко-Русской летописи с 1600—1700 гг. (Сост. Петрушевич А. С.). — Львов, 1891. 10. Исторические связи народов СССР и Румынии в XV—нач. XVII в., т. 1/Под ред. Я. С. Гросула и А. К. Оцетя. М., 1965. 11. Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского. Изд. М. Оболенским и И. Данилевским, т. 1. — М., 1843. 12. Мишко Д. И. Жизнь армян в Подолии в XIV—XVII в. — В кн.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, вып. 3. Ереван, 1971. 13. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси, вып. 1. — Киев, 1890. 14. Натан Ж. Болгарское возрождение. — М., 1949. 15. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. — К., 1898. 16. Плахинский М. М. Иноземцы в старой Малороссии. — Труды XII археографического съезда в Харькове в 1902 г., т. 2. М., 1905. 17. Подградская Е. М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII вв. — Кишинев, 1968. 18. Подградская Е. М. Экономические связи Молдавского княжества и Балканских стран с Русским государством в XVII в. — Кишинев, 1980. 19. Русско-еврейский архив, т. 2. Сост. С. А. Бершадский. — Спб, 1882. 20. Снегаров И. Культурны и политически в връзки между България и Русия през XVI—XVIII в. — София, 1953. 21. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. Кн. 2, т. 6—10. — Спб, 1894. 22. Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей. — Киев, 1976. 23. Срібний Ф. Студії над організацією Львівської Ставропігії від кінця XIV—до поч. XV ст. ЗНТШ, т. СХІV—СХV. — Львів, 1913. 24. Украинско-армянские связи. — К., 1969. 25. Шевченко Ф. П. Роль Киева в міжслов'янських зв'язках в XVII—XVIII ст. — К., 1963. 26. Шевченко Ф. П. Роль армян в экономических связях Левобережной Украины, Запорожской Сечи и Крыма в XVII—XVIII вв. — В кн.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Вып. 3. Ереван, 1971. 27. Akta grodzkie i ziemskie, t. 10. — Lwów, 1884. 28. Dziubiński A. Drogi handlowe polsko-tureckie w XVI stuleciu. Przegląd historyczny, t. LVI, zeszyt 2. — Warszawa, 1965. 29. Jabłonowski A. Rewizja zamków ziemi wołyńskiej w polowie XVI wieku. — Źródła dziejowe, t. 6. — Warszawa, 1877. 30. Jabłonowski A. Polska w XVI wieku, t. 11. Ziemi ruskie. Ukraina. — Źródła dziejowe, t. 22. — Warszawa, 1897. 31. Katalog tureckich dokumentów, t. 1/Под ред. А. Зajączковского. — Warszawa, 1959. 32. Kraszewski J. J. Podróże i poselstwa polskie do Turcji. — Kraków, 1860. 33. Łozinski W. Patrzyżat i mieszczanstwo lwowskie w XV i XVII wieku. — Lwow, 1890. 34. Łozinski W. Kupectwo lwowskie w XVI wieku. — Biblioteka Warszawska, t. 3. — Warszawa, 1891. 35. Łosiński W. Prawem i lewem, t. 2. — Lwów, 1903. 36. Łozinski W. Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach, t. 2. — Lwów, 1912. 37. Rybarski R. Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu, t. 1—2. — Poznań, 1928. 38. Volumina legum, t. 2, 3, 4. — Petersburg, 1859. 39. Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. — Lwów, 1844.

Краткое содержание

В статье показаны торговые связи купцов стран Балканского полуострова с украинскими землями во второй половине XVI—первой половине XVII вв. Обращается внимание на участие в этой торговле балканских переселенцев, осевших в украинских городах.

ПОВІДОМЛЕННЯ

*С. Л. КАІРОВ, доц.,
Миколаївський педінститут*

ВІДЗНАЧЕННЯ СВЯТА ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ В ЮГОСЛАВІЇ В ПЕРШИЙ РІК ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Актуальність даної теми зумовлена величезним впливом Великого Жовтня, ленінських ідей на трудящих Югославії в їх боротьбі за національну незалежність і соціальне визволення, що особливо посилилася в роки другої світової війни. Це питання майже не висвітлене в радянській історіографії [4, с. 51—64], недостатньо розроблене воно і югославськими істориками [5; 9, с. 187—192].

В результаті Липневого повстання наприкінці вересня 1941 р. на визволеній території Західної Сербії було утворено «Ужицьку республіку». Органи народної влади разом із штабами партизанських загонів і під керівництвом КПЮ здійснювали революційні заходи, у тому числі проводили ідейно-виховну роботу в масах, складовою частиною якої була пропаганда досягнень першої країни соціалізму, героїчної боротьби Червоної Армії, значення перемоги Великого Жовтня для народів Югославії.

7 листопада 1941 р. в статті «Комуністична партія Югославії в сучасній народно-визвольній боротьбі» Й. Броз Тіто писав, що, вивчаючи праці В. І. Леніна і діяльність більшовицької партії щодо керівництва масами в революції, «комуністи Югославії ...вчаться у героїчної ВКП(б). Вони використовують досвід ВКП(б) ... у боротьбі за визволення» [2, с. 89].

В обстановці, що склалася в 1941 р., КПЮ надавала великого значення святкуванню річниці Великого Жовтня. Як власне, найдорожче свято її відзначали в усіх країнах Югославії, особливо в Сербії і Чорногорії, де збройне повстання 1941 р. набуло найширшого розмаху.

Підготовку і святкування 24-ї річниці Великого Жовтня КПЮ перетворила в широку політичну кампанію по мобілізації мас на посилення боротьби проти фашистських окупантів і їхніх посібників. Ця політична кампанія як найважливіша ідеологічна робота в період повстання систематично освітлювалася на сторінках газети «Борба» — органу ЦК КПЮ та в партизанській пресі. Так, 30 жовтня 1941 р. «Борба» опублікувала заклики ЦК КПЮ до 24-ї річниці Великого Жовтня [7, т. 1, кн. 1, с. 98—99; 8, с. 514—516]. У них підкреслювалось значення Жовтневої революції для народів Югославії, популяризува-

лась антифашистська боротьба радянських партизанів, високий патріотизм «братньої слов'янської Росії» [7, т. 1, кн. 1, с. 110]. Номер «Борби» за 7 листопада 1941 р. був повністю присвячений річниці соціалістичної революції в Росії. Газета відзначала самовідданість радянської молоді, яка є прикладом для югославської [7, т. 1, кн. 1, с. 133, 135, 141; 8, с. 557].

Значну увагу святкуванню 24-ї річниці Великого Жовтня приділяли комуністи Чорногорії. Напередодні знаменної дати ряд партійних комітетів цього краю звернувся з відозвами до партизанів і населення. Так, 3 листопада 1941 р. Чорногорський крайовий комітет КПЮ опублікував відозву, в якій зазначалося, що під керівництвом партії Леніна «Радянська країна стала надією всього пригнобленого людства» [6, т. 3, кн. 1, с. 109; 8, с. 542].

У наказі Головного штабу партизанських загонів Чорногорії підкреслювалося, що день 7 листопада треба перетворити в справжнє торжество, яке повинно ще тісніше згуртувати партизан з народом [6, т. 3, кн. 1, с. 102]. У ці дні планувалося провести огляд бойової готовності партизанів, прочитати лекції про значення Жовтневої революції, миролюбну політику СРСР і його провідну роль у війні, необхідність активізації збройної боротьби. У наказі зазначалося, що святкування річниці Великого Жовтня повинно сприяти мобілізації всього народу на боротьбу за остаточний розгром фашизму [6, т. 3, кн. 1, с. 103].

КПЮ використовувала різноманітні форми і методи політичної роботи в масах, щоб широко відзначити знаменну дату. Наприклад, «Борба» пропонувала провести урочисті збори і вечори з використанням наочної агітації: лозунгів, плакатів, портретів, виставок [7, т. 1, кн. 1, с. 110]. Святкове Ужице називали «Малою Москвою». Площі міст були прикрашені [5, с. 31—70; 7, т. 1, кн. 1, с. 206, 303, 304].

Згідно з рішеннями КПЮ, у визволених містах і селах проводилися демонстрації. Так, в Ужице відбулися парад партизанських загонів і демонстрація делегацій визволених міст, партизанський хор виконував «Інтернаціонал», революційні і бойові марші. Демонстрації закінчувалися мітингами, урочистими зборами і вечорами [7, т. 1, кн. 1, с. 264, 265; 8, с. 546].

Подібна політична робота проводилася комуністами Хорватії, Чорногорії [6, т. 5, кн. 2, док. 79; 10, кн. 2, с. 294; 11, с. 741] та інших країв Югославії.

Велика ідейно-виховна діяльність КПЮ в масах, здійснена югославськими комуністами напередодні і в дні святкування 24-ї річниці Великого Жовтня, сприяла посиленню політичної і бойової активності партизан і населення. Збільшився притік добровольців у загони повстанців, зросли матеріальна допомога і моральна підтримка народно-визвольного руху. Підтвердження цього знаходимо на сторінках газети «Борба» від 13 листопада 1941 р., в якій повідомляється про активізацію бойових операцій у Сербії, Чорногорії, Хорватії та інших землях країни

[7, т. 1, кн. 1, с. 257]. У відповідь на заклики КПЮ патріоти в ці дні відзначали славне свято посиленням ударів по ворогу. Так, напередодні знаменної дати сербські партизани завдали поразки німецьким окупантам біля міст Валево і Кралево, знищивши 300 гітлерівців і підбивши два танки [7, т. 1, кн. 1, с. 115, 191, 302], 7 листопада 1941 р. 2-й Шумадійський загін пустив під укіс три поїзди, у тому числі бронепоїзд [7, т. 1, кн. 1, с. 214, 232]. В результаті активних дій партизан Чорногорії італійські фашисти втратили загалом вбитими і пораненими 1200 чоловік, захоплено в полон 4 тис. солдат і офіцерів [7, т. 1, кн. 1, с. 115, 270, 271].

У відповідь на заклик Компартії патріоти Хорватії і Далмації піднімалися на повстання, влаштовуючи диверсії на залізницях [7, т. 1, кн. 1, с. 160, 228, 280]. Так, на лінії Спліт—Загреб незабаром після 7 листопада партизани висадили в повітря італійський військовий ешелон, в результаті чого було вбито і поранено 200 окупантів. Пушено під укіс поїзди і на інших залізницях Хорватії [7, т. 1, кн. 1, с. 323, 331].

У Боснії повстанці звільнили чималу територію, оточили Сараєво, знищили 6 фашистських літаків. У Словенії робітники-партизани Трбовля, Камніка і Шоштани вбили 110 і поранили 200 гітлерівців, а також вивели з ладу два промислові підприємства [7, т. 1, кн. 1, с. 212, 226, 286].

Успішна боротьба патріотів Югославії знаходила палку підтримку радянського народу [7, т. 1, кн. 1, с. 260, 321]. Так, у «Борбі» від 13 листопада 1941 р. друкувався уривок промови К. Є. Ворошилова, виголошеної в Куйбишеві 7 листопада, в якій давалася оцінка героїчної боротьби югославських партизанів. К. Є. Ворошилов підкреслював, що вона є прикладом визвольного руху для слов'янських народів [3, 11 листопада; 7, т. 1, кн. 1, с. 250, 251].

Святкування річниці Великого Жовтня у важкі дні визвольної війни мало особливе значення. Різноманітні форми і методи організаційно-політичної та ідеологічної роботи, здійснюваної КПЮ, допомогли трудящим усвідомити історичне значення соціалістичної революції, ознайомитися з успіхами в будівництві соціалізму першої в світі держави робітників і селян. Стійкість і героїзм бійців Червоної Армії і трудівників радянського тилу, які, не шкодуючи своїх сил і самого життя для перемоги над фашистськими загарбниками, служили надихаючим прикладом для югославських патріотів. Отже, святкування 24-ї річниці Великого Жовтня в Югославії сприяло згуртуванню мас, мобілізації їх на збройне повстання.

Посилення визвольного руху в Югославії під впливом героїчної боротьби радянського народу в Великій Вітчизняній війні супроводжувалося дальшим розвитком і поглибленням революції, яка набувала соціалістичного характеру за «російським зразком», закономірність і неминучість якої і для інших країн геніально передбачав В. І. Ленін [1, т. 41, с. 4].

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Броз Тито И.* Избранные статьи и речи. — М., 1973. 3. Правда, 1941. 4. *Славин Г. М.* Как трудящиеся Югославии праздновали годовщины Великого Октября. — Советское славяноведение, 1977, № 5. 5. *Живковић Новак.* Ужичка република прослава Октобарску револуцију. Репортажа о свечаности. Народни музеј и «Вести». — Титово Ужице, 1967. 6. Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату Југословенских народа. — Војно дело, 1949—1950. 7. Исторјиски Архив Комунистичке Партије Југославије. — Београд, 1949. 8. Октобар у Југославији. 1918—1945. Избор докумената о годишницама Октобра. — Београд, 1967. 9. *Радовановић Ј.* 67 дана Ужичке републике. — Београд, 1961. 10. Устанак народа Југославије, 1941. Зборник. Пишу учесници. — Војно дело, 1963—1964. 11. Четрдесет прва. Устанак народа Југославије. — Београд, 1961.

Краткое содержание

На основе югославских источников показана пропаганда КПЮ празднования 24-й годовщины Великой Октябрьской социалистической революции, социально-экономических достижений СССР и героизма советского народа в Великой Отечественной войне для мобилизации трудящихся масс Югославии на усиление борьбы против фашистских оккупантов и внутренней реакции в обстановке вооруженного восстания 1941 г. Автор рассматривает формы и методы организационно-политической и идеологической работы коммунистов, а также боевые успехи партизан в дни празднования годовщины Великого Октября в различных краях страны.

Стаття надійшла до редколегії 21. 11. 1977 р

*О. А. ПОЛЯНСКИЙ, мол. наук. співроб.,
Институт суспільних наук АН УРСР*

І. Я. ФРАНКО ПРО СЕЛЯНСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1846 р. В ГАЛИЧИНІ

Чільне місце в історіографічній спадщині І. Я. Франка посідають дослідження, присвячені становищу і класовій боротьбі народних мас Галичини в період розкладу феодально-кріпосницької системи. Велику увагу, зокрема, учений приділяв селянському повстанню 1846 р. в Галичині як одній із найяскравіших сторінок антифеодальної боротьби народних мас у першій половині ХІХ ст. Видатний революціонер-демократ не випадково звертався до цього питання. Він розумів, що саме могутня хвиля антифеодальної боротьби селян в 1846 р. була однією з вирішальних передумов падіння кріпацтва під час буржуазно-демократичної революції 1848 р.

Питання про дослідження І. Франком історії селянського повстання 1846 р. в Галичині ще не знайшло належного висвітлення в радянській історіографії. В роботах, присвячених І. Франкові як історику, дослідники тільки принагідно торкаються його [3; 7].

Добре ознайомлений з джерелами, І. Франко знав усю складність проблеми селянського повстання 1846 р. в Галичині і присвятив йому ряд історичних праць. У передмові до своєї збірки «З бурхливих літ» (1903) він писав, що багато років займався студіями «... над розвитком національного і партійного життя в Галичині, а спеціально над історією «бурхливих літ» 1846—1848...» [13, т. 3, с. 475]. Слід зауважити, що історією селянського повстання 1846 р. дослідник цікавився протягом усього свого життя. Ще у 80-х роках XIX ст. він написав спеціальне дослідження — «Польське повстання в Галичині 1846 року» [10]. В низці інших робіт, присвячених становищу Галичини наприкінці XVIII—першої половини XIX ст. — «Галицька індемнізація», «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині», «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині», «Що то була панщина» [13, т. 19], — І. Франко висловив ряд цікавих думок про селянське повстання 1846 р., які становлять наукову цінність і в наш час.

На час написання І. Франком досліджень з історії селянського повстання 1846 р. існувала вже значна література [14, 17—22], яка здебільшого була написана на «суспільне замовлення» шляхти та буржуазії, а отже, висвітлювала його тенденційно. У ряді праць учений критично проаналізував дослідження польських шляхетсько-буржуазних істориків з питання повстання 1846 р., зокрема Б. Лозінського, А. Богуша, М. Стецької [5, 1902, т. 48; 1903, т. 52; 1911, т. 105]. Зокрема, в одній з рецензій на роботу Б. Лозінського він дав яскраву характеристику наукового методу шляхетсько-буржуазної історіографії: «Користуючись величезним архівним матеріалом, який, на жаль, у нас доступний лише виємковим вибранцям, автор вибирає з нього лише те, що йому потрібне для його цілі, промовчуючи інше, цитує як можна найменше документів... а заступає голос тих автентичних свідочів власним розумуванням» [5, 1902, т. 48, с. 27].

Історія повстання 1846 р. знайшла відображення і в художніх творах великого Каменяра, серед яких найбільш повно його погляди на це питання виражені у творі «Гриць і панич» [13, т. 3].

Вбачаючи причини революційного виступу селян у 1846 р. у суспільно-економічному розвитку Галичини, дослідник багато уваги приділяв розкриттю становища селянства у той період. Він переконливо показав, що в часи австрійського панування селяни перебували в повній кріпосній залежності від феодалів: вони не мали права переходити з місця на місце, були прикріплені до свого наділу, не могли посилати своїх дітей до міста на навчання. Суд над підданими чинила шляхта, якій була надана уся повнота влади. Жахливим бичем для селянства був голод, монополне право феодалів на млини та право пропінанції, повинності на користь духовенства і держави [6, с. 10].

У відповідь на посилення феодального гніту селяни піднімалися на боротьбу з існуючим кріпосницьким ладом. Найвищого піднесення селянський рух у Галичині першої половини XIX ст. досягнув у 1846 р. Назрівання селянського повстання спостерігалось ще задовго до його початку. Напружена обстановка в галицькому селі посилювалась неврожаєм 1845 р. Селяни вимагали від поміщиків допомоги, погрожуючи в противному випадку відмовою від виконання панщини. Становище було настільки складним, що досить було будь-якого приводу, щоб обурення селян переросло у грізне антифеодальне повстання. Підготовку до національно-визвольного повстання вели буржуазні демократи з Польського демократичного товариства та близькі до нього таємні організації в Галичині, які діяли переважно в Кракові, Львові, Тарнові, Перемишлі. Через шляхетську обмеженість буржуазних демократів, відірваність від народу їхня програма і тактика були непослідовними. Піддаючи гострій критиці плани буржуазних демократів, І. Франко писав: «Треба було не знати краю, ані людей, аби хоч на одну хвилину подумати, що селянин руський чи польський, битий ігноблений досі шляхтою, на саму голослівну обіцянку полегшій повірити тій шляхті і піде з нею проливати свою кров за відбудування Польщі...» [13, т. 19, с. 608].

У підпільному русі в Галичині І. Франко виділяв демократичну течію, яку представляли революційні демократи, очолювані Е. Дембовським і Ю. Гослярем. Саме представників революційного демократизму він вважав справжніми патріотами, революціонерами, «які в шляхті бачили головну заваду до відбудування Польщі» [11, с. 43].

Поштовх до нового поживлення революційного руху, на думку І. Франка, дали польські емігранти, зокрема її емісари — Е. Дембовський і Т. Вісньовський, які прибули до Галичини. Першого дослідник високо цинив, вважав його гарячим, діяльним революціонером. У рецензії на роботу М. Стецької «Едвард Дембовський» [5, 1911, т. 105, с. 214—217] Франко вказував на такі риси Дембовського, як мужність, енергійність, рішучість і самовідданість, зречення від усього особистого в ім'я звільнення народу. Саме завдяки енергійній діяльності Дембовського, підкреслював І. Франко, в Галичині було створено ряд повстанських груп. Тільки за двадцять днів перебування у Львові (грудень 1845 р.—січень 1846 р.) він створив тут організацію чисельністю 500 чоловік [10, № 6, с. 49]. Слід підкреслити, що ці дані І. Франка підтвердилися дослідженнями сучасних істориків [4, с. 8].

Ю. Госляра великий Каменяр зарахував до тієї найбільш сміливої частини польської патріотичної молоді другої половини 30-х—першої половини 40-х років XIX ст., яка вела агітаційну роботу з народними масами, поширюючи ідеї не тільки національного, а й соціального визволення [15].

Через обмеженість програми шляхетсько-буржуазних демо-

кратів селянство до повстання не приєдналося, бо вважало його виступом на захист інтересів поміщиків. В результаті повстання потерпіло поразку. З цього приводу Ф. Енгельс зазначав, що в той час «відродження Польщі означало б відновлення старої дворянської влади в усій її силі» [1, с. 459]. Селяни використали шляхетське повстання як привід для боротьби проти своїх гнобителів-поміщиків. І. Франко зауважує, що ще перед початком шляхетського національно-визвольного повстання в ряді місцевостей Галичини відбувалися селянські заворушення, зокрема 13 лютого виступили селяни в Незнановичах Бохенського округу [10, № 9, с. 73; 24, с. 162]. Наведені І. Франком дані спростовували твердження шляхетсько-буржуазних істориків про використання австрійським урядом галицьких селян для придушення національно-визвольного повстання. Учений вперше в тогочасній історичній науці показав класову боротьбу селянства Галичини у 1846 р. без спотворень і фальсифікацій.

На думку І. Франка, певну роль у тому, що селянство не приєдналося до повстання, відіграло те, що деякі шляхтичі погрожували репресіями тим, хто не підтримає його. Між селянами розійшлися чутки, що шляхта має намір винищувати селян [10, № 9, с. 72]. В уяві галицького селянина «поляк» — це насамперед пан, гнобитель, визискувач, і тому «народ, котрого революціонери думали обіцянками, волі втягнути до боротьби за відбудування Польщі, тремтів по своїх хатах з тривоги перед «поляками» [10, № 9, с. 73]. Саме тому в трагічні для польського національно-визвольного руху лютий дні 1846 р. селяни не тільки не підтримали спроби повстання, а й у ряді випадків напали на шляхетських повстанців і передавали їх властям. Ізне незадоволення шляхтою вилилося у розгром панських маєтків, у боротьбу проти повстанців-шляхтичів. За кілька тижнів повсталі селяни розгромили 474 панські двори і вбили 728 поміщиків, управителів та дрібних шляхтичів [2, с. 298, 377, 378].

Велику увагу історик приділяв спробам польських демократів підняти в Галичині повстання проти Габсбургів і боротьбі селян з повсталими шляхетськими загонами. І. Франко показав трагедію повстанців-шляхтичів біля Лисої Гори Тарнівського округу, де селяни, затримавши загопи братів Веселовських та Капусцінського, передали їх у руки австрійських властей. Аналогічно вчили селяни і в Олесні цього ж округу [10, № 10—11, с. 82—83], населення Бохенського, Вадовицького і Сяніцького округів [10, № 17, с. 133; № 18, с. 140, 141].

І. Франко, широко використовуючи літературу і доступні йому архівні матеріали, детально описав хід повстання, яке охопило в основному Західну Галичину (Тарнівський, Бохенський, Новосандецький, Вадовицький і Яслівський округи) та деякі округи Східної Галичини.

Заперечуючи твердження представників шляхетсько-буржуазної історіографії, начебто селянське повстання закінчилося в

лютому-березні 1846 р., він довів що воно не завершилося нападами селян на повсталі шляхетські загони і поміщицькі садиби. Розправившись з поміщиками та їхніми прислужниками, селяни на другому етапі повстання масово перестали відбувати панщину — вони сподівалися, що із знищенням поміщиків буде ліквідована і панщина. Однак їх знову почали гнати на роботу в поміщицькі маєтки. Внаслідок цього вибухнули нові селянські заворушення, які австрійський уряд придушив за допомогою війська [13, т. 19, с. 611]. Дослідник зауважує, що на другому етапі повстання спостерігається не тільки зростання солідарності селян і посилення їх опору проти панщини, а й підвищення рівня їхньої політичної свідомості. Селяни вимагають ліквідації панщини, поділу панської землі, вільного користування лісами, зниження цін на сіль, право вирощування тютюну. Урізноманітнюються і форми боротьби. Крім відмови від виконання панщини, почастишали випадки поділу панської землі, підпали жилих і господарських поміщицьких будівель, сутички з урядовими збройними відділами. Ці висновки І. Франка знайшли підтвердження в працях сучасних радянських і польських істориків [16, с. 262—317; 23, с. 165—196; 24, с. 313—327; 6, с. 18—19; 8; 9].

Щоправда, в дослідженнях Каменяра другий етап повстання, характерною рисою якого була відмова селян від виконання панщини, висвітлено менш детально. Це пояснюється тим, що власне архівні матеріали з цього питання були найменш доступні І. Франкові.

Одним із перших І. Франко показав вплив повстання 1846 р. на посилення селянського руху в інших частинах австрійської монархії, зокрема на Буковині. Революціонер-демократ писав, що в цій місцевості селяни «цілими громадами почали спротивлятися панам, не хотіли робити панщини, самовільно врубувалися в ліси, випалювали панські полонини і ставилися чимраз грізніше не лише до панів, а й до камеральних урядників» [13, т. 19, с. 727].

Оцінюючи історичне значення селянського повстання 1846 р. в Галичині, І. Франко відзначав, що воно відіграло важливу роль у ліквідації панщини. Під натиском селян австрійський уряд змушений був у 1846 р. видати указ про регуляцію панщини в Галичині, а у 1848 р. зовсім ліквідувати її. «Мазурська різня, — писав учений, — була мов гарматний вистріл серед глибокої нічної тиши. Всі сполошилися: і уряд, і шляхта, і навіть селяни побачили, що панщинизняному порядку приходить кінець, що далі так довго не може бути» [13, т. 19, с. 611].

Класова боротьба у 1846 р., на думку І. Франка, посилила і прискорила процес розмежування політичних сил у польсько-му суспільстві, показала слабкість і суперечність позицій шляхетсько-буржуазних демократів. Коли після поразки повстання 1846 р. частина шляхти відійшла від боротьби за незалежність, то «молодші, гарячіші почали трохи сміліше виступати в нап-

рямі демократичнім, а навіть деякі з них пішли просто між народ...» [13, т. 19, с. 463]. І хоча повстання було придушено, багатьох демократів засуджено до ув'язнення і страти, їхнє прагнення ліквідувати панщину і таким чином завоювати симпатію народу «набрало тепер наслідком страшних подій великої сили» [12, с. 272]. Саме події 1846 р., як відзначав І. Франко, примусили польську суспільність звернути увагу на селян. «Одні проклинали цього селянина, другі заперечували його право зватись поляками, але всі про нього говорили, про нього думали і шукали мотивів його поведінки» [13, т. 18, с. 145].

Внесок І. Франка у вивчення історії селянського повстання 1846 р. надзвичайно вагомий. Учений ґрунтовно висвітлив соціально-економічне становище галицького селянства, показав, що його антифеодална боротьба точилася протягом усієї першої половини ХІХ ст., а повстання 1846 р. стало кульмінацією цієї боротьби. Прогресивний, революційно-демократичний світогляд І. Франка дав можливість глибоко розкрити передумови і класову суть повстання, показати його хід та історичне значення. У розробці історії селянського повстання 1846 р. в Галичині І. Франко набагато випередив тогочасну історіографію. Ряд моментів, які він тільки окреслив, були розвинуті пізніше в працях сучасних дослідників СРСР і ПНР.

Список літератури: 1. *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 28. 2. *Выщек Ч.* Воспоминания, статьи, исследования. — М., 1965. 3. *І. Я. Франко як історик.* — К., 1965. 4. *История Польши*, т. 2. — М., 1955. 5. *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка.* — Львів, 1902—1911. 6. *Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772—1849): Документи і матеріали.* — К., 1974. 7. *Кравець М. М.* Іван Франко — історик України. — Львів, 1971. 8. *Стеблій Ф. І.* Селянський рух у Східній Галичині в 1846 році. — У кн.: *З історії західноукраїнських земель.* Вип. 5. К., 1960. 9. *Стеблій Ф. І.* Східна Галичина і селянське повстання 1846 р. — *Український історичний журнал*, 1971, № 5. 10. *Франко І.* Польське повстання в Галичині 1846 року. — *Зоря*, 1884, № 1—18. 11. *Франко І.* Шевченко героєм польської революційної легенди. — Львів, 1901. 12. *Франко І.* В наймах у сусідів. — Львів, 1914. 13. *Франко І.* Твори в 20-ти т. 14. *Dembiński S.* Rok 1846. Kronika dworów szlacheckich. — Jasło, 1896. 15. *Franko I.* Teofil Wisniewski. — *Kurier Lwowski*, 1891, N 240. 16. *Kieniewicz S.* Ruch chłopski w Galicyi w 1846 roku, Wrocław, 1951. 17. *Ostaszewski-Baranski K.* Krwawy rok. — Złoczów, 1896. 18. *Sala M.* Geschichte des polnischen Aufstandes in Jahre 1846. — Wien, 1867. 19. *Schnür-Pepłowski S.* Krwawa karta. — Lwów, 1896. 20. *Schnür-Pepłowski S.* Z przeszłości Galicyi. — Lwów, 1895. 21. *Tessarczyk A.* Rzez galicyjska. — Kraków, 1848. 22. *Wisiołowski Fr.* Pamiętnik z r. 1845—1846. — Lwów, 1868. 23. *Wycech Cz.* Powstanie chłopskie w roku 1846. Jakob Szela. — Warszawa, 1955. 24. *Zychowski M.* Rok 1846 w Rzeczypospolitej Krakowskiej i Galicyji. — Warszawa, 1956.

Краткое содержание

В статье анализируется вклад И. Я. Франко в разработку истории крестьянского восстания 1846 г. в Галиции. Указывается, что исследователь занимал ведущее место в дооктябрьской историографии этой проблемы. В разработке истории восстания 1846 г. И. Франко значительно опережал современную ему историографию.

Статья надійшла до редколегії 21.01.1980 р.

ЗМІСТ

ДО 1300-РІЧЧЯ БОЛГАРСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

<i>Чернявський Г. Й.</i> Розробка В. І. Леніним проблем класової боротьби в Болгарії під впливом Великого Жовтня — початок марксистсько-ленінської історіографії новітньої історії Болгарії	3
<i>Іванцев І. Д.</i> Радянська історіографія про вплив ленінської теоретичної спадщини на болгарський революційний рух (1917—1923 рр.)	11
<i>Наумов Є. П.</i> Болгарське середньовіччя (VII—XIV ст.) в дослідженнях радянських істориків	17
<i>Черній А. І.</i> Головні напрями і особливості індустріалізації Болгарії в період будівництва основ соціалізму (1948—1958 рр.)	25
<i>Бойко В. В.</i> Становлення і розвиток радянсько-болгарських спортивних зв'язків (1944—1948 рр.)	33
<i>Карпінський Г. Ю., Поліщук Т. С., Мартянова О. В.</i> Вклад Львівщини у розвиток і зміцнення радянсько-болгарської дружби і співробітництва	38
<i>Ойматов Х.</i> Утворення і діяльність селянських комітетів в Болгарії (1929—1934 рр.)	50
<i>Кравівіч О. В.</i> Пропаганда інтернаціоналістських ідей Циммервальда і Кінтала в Болгарії	57
<i>Матисьякевич З. М., Я. Ф. Головацький і Болгарія</i>	63

СТАТТІ

<i>Стронський Г. Й.</i> Питання радянсько-польського наукового співробітництва в радянській історіографії	70
<i>Титова А. А.</i> Політичні партії Польщі і питання аграрної реформи (грудень 1923—червень 1924 рр.)	76
<i>Белякевич І. І.</i> ППС-лівниця в Росії в період мирного розвитку революції (лютий — червень 1917 р.)	83
<i>Трофимович В. В.</i> З історії боротьби В. І. Леніна і польських марксистів проти опортунізму (кінець XIX—початок XX ст.)	91
<i>Козій А. М.</i> Структура феодального землеволодіння в Холмській землі в другій половині XVI—XVII ст.	99
<i>Кривонос В. П.</i> Торговельна діяльність балканських купців на українських землях в середині XVI — першій половині XVII ст.	108

ПОВІДОМЛЕННЯ

<i>Қайров С. Л.</i> Відзначення свята Великого Жовтня в Югославії в перший рік визвольної війни	117
<i>Полянський О. А. І. Я.</i> Франко про селянське повстання 1846 р. в Галичині	121

СОДЕРЖАНИЕ

К 1300-ЛЕТИЮ БОЛГАРСКОГО ГОСУДАРСТВА

<i>Чернявский Г. И.</i> Разработка В. И. Лениным проблем классовой борьбы в Болгарии под влиянием Великого Октября — начало марксистско-ленинской историографии новейшей истории Болгарии	3
<i>Иванцев И. Д.</i> Советская историография о влиянии ленинского теоретического наследия на болгарское революционное движение (1917—1923 гг.)	11
<i>Наумов Е. П.</i> Болгарское средневековье (VII—XIV ст.) в исследованиях советских историков	17
<i>Черный А. И.</i> Главные направления и особенности индустриализации Болгарии в период строительства основ социализма (1948—1958 гг.)	25
<i>Бойко В. В.</i> Становление и развитие советско-болгарских спортивных связей (1944—1948 гг.)	33
<i>Карпинский И. Ю., Полищук Т. С., Мартянова А. В.</i> Вклад Львовщины в развитие и укрепление советско-болгарской дружбы и сотрудничества	38
<i>Ойматов Х.</i> Образование и деятельность крестьянских комитетов в Болгарии (1929—1934 гг.)	50
<i>Крапивин А. В.</i> Пропаганда интернациональных идей Циммервальда и Кинтала в Болгарии	57
<i>Матисьякевич З. М., Я. Ф. Головацкий</i> и Болгария	63

СТАТЬИ

<i>Стронский Г. И.</i> Вопросы советско-польского научного сотрудничества в советской историографии	70
<i>Титова А. А.</i> Политические партии Польши и вопросы аграрной реформы (декабрь 1923—июнь 1924 гг.)	76
<i>Белякевич И. И.</i> ППС-левица в России в период мирного развития революции (февраль — июнь 1917 г.)	83
<i>Трофимович В. В.</i> Из истории борьбы В. И. Ленина и польских марксистов против оппортунизма (конец XIX—начало XX вв.)	91
<i>Козий А. М.</i> Структура феодального землевладения в Холмской земле во второй половине XVI—XVII вв.	99
<i>Кривонос В. П.</i> Торговая деятельность болгарских купцов на украинских землях в середине XVI—первой половине XVII вв.	108

СООБЩЕНИЯ

<i>Каиров С. Л.</i> Празднование Великого Октября в Югославии в первый год освободительной войны	117
<i>Полянский О. А., И. Я. Франко</i> о крестьянском восстании 1846 г. в Галиции	121

ПРОБЛЕМЫ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ

Выпуск 24

ИСТОРИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ
СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ
(На украинском языке)

Республиканский межведомственный
научный сборник

Львов. Издательство при Львовском
государственном университете
издательского объединения «Вища школа»

Редактор Р. М. Бокоч
Художний редактор Н. М. Чишко
Технічний редактор А. А. Степанюк
Коректори О. А. Тростянич, К. Г. Лог-
виненко

ІБ № 5768

Здано до набору 31.12.80. Підп. до друку 03.09.81.
БГ 04676. Формат 60×90/16. Папір друк. № 2.
Літ. гарн. Вис. друк. 8,0 умовн. друк. арк. 9,52
обл.-вид. арк. Тираж 800 прим. Вид. № 887.
Зам. 3228. Ціна 1 крб. 20 коп.

Видавництво при Львівському державному уні-
верситеті видавничого об'єднання «Вища школа»,
290000, Львів, вул. Університетська, 1.

Львівська обласна книжкова друкарня
290000, Львів, вул. Стефаніка, 11.

1 крб. 20 коп.

Проблемы словознания. 1981, вып. 24. 1—128.